

**T.C.
KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ve KÜRESELLEŞME
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE
NORMALLEŞME DENEMELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa BÜYÜKKIRAZ

İstanbul, 2012

**T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ve KÜRESELLEŞME
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE
NORMALLEŞME DENEMELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa BÜYÜKKİRAZ

Danışman: Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA

İstanbul, 2012

İsim ve Soyisim : Mustafa BÜYÜKKİRAZ

Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı

Programı : Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2012

Anahtar Kelimeler : Sıfır sorun, Rusya-Gürcistan Savaşı, Futbol Diplomasisi, Yol Haritası, Protokoller

ÖZET

Petrosyan döneminde Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin gelişmemesinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan sorunların belirleyici etkisi bulunmaktadır. Koçaryan dönemi ise Petrosyan'ın uzlaşma yanlısı politikaların aksine sert ve uzlaşmaz bir çizginin izlendiği dönemdir. Koçaryan, Petrosyan'ın Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri geliştirme gayretine karşı çıkmış ve siyaseti "taviz siyaseti" olarak yorumlamıştır. Sarkisyan'ın iktidara gelişi ve Ermenistan'ın karşı karşıya kaldığı iç sorunlar, Rusya-Gürcistan Savaşı'nın yarattığı olumsuz etki, AKP iktidarının dış politik yaklaşımı normalleşme sürecini başlatan parametreler olarak görülmektedir.

Kapalı kapılar ardında yapılan görüşmelerle beraber ilişkilerin iyileşmesi adına atılan en büyük adım Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'ın Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü 6 Eylül 2008'de Türkiye-Ermenistan milli futbol takımları arasındaki maça daveti ve Gül'ün davete icabetiyle "futbol diplomasisi" olarak adlandırılan sürecin başlaması olmuştur. Tarafların 22 Nisan 2009'da yaptıkları "ikili ilişkilerin normalleşmesini sağlayacak bir "yol haritası" üzerinde mutabık kalındığı yönündeki açıklamalarıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Protokoller, iki ülke kamuoyuna hakim olan tartışmalara Ermeni diasporasının ve Azerbaycan'ın tepkilerine rağmen Türkiye ve Ermenistan Dışişleri bakanları

tarafından 10 Ekim 2009'da İsviçre'nin Zurih kentinde imzalandı. Protokollerin imzalanması sonrasındaki ilk olumsuz tepki Erivan'dan geldi. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararı, normalleşmeyi ve protokollerini onaylanmasını tartışma konusu haline getirdi. Süreç, Ermenistan'ın 22 nisan 2010'da protokollerin askıya alındığı açıklamasıyla tıkanı.

AB ile tam üyelik müzakereleri yapan, bölgesinde barış diplomasisi uygulayarak liderlik rolünü üstlenmek isteyen Türkiye açısından, sınır komşusu bir ülke ile diplomatik ilişkilerin bulunmaması bölgesel güç olma ve bölgesel sorunlara çözüm bulmak politikasıyla çelişmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi konusunun bir iç politik malzemesi haline gelmesi ise kapsamlı bir çözüm ortamının yaratılmasını engellemektedir.

Türkiye'nin son dönemde yürüttüğü "komşularla sıfır sorun" ve bölgesel sorunlara bölgesel çözüm üretme" yaklaşımının bu konuda etkili olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin iç dengeler ve dış ilişkileri burada sınırlayıcı konulardır. Diğer taraftan Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek Azerbaycan'ın beşte birini işgal altında tutması, soykırım iddiaları, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımama ve toprak talepleri gibi konu başlıkları ilişkilerin normalleşmesinin önündeki engellerdir.

İki ülke arasındaki sorunların çözümünde günlük, tepkisel politikaların yerine hedefleri ve araçları belli, uzun soluklu projeler uygulanması gereklidir. Bu projeler resmi ve sivil toplum kuruluşlarının ortaklaşa yürütmesi gereken çalışmalar olmalıdır.

Name and Surname : Mustafa BÜYÜKKIRAZ

Field : Department of International Relations and Globalization

Programme : Department of International Relations and Globalization

Supervisor : Assoc. Dr. Mitat ÇELİKPALA

Degree Awarded and Date : Master, April 2012

Keywords : Zero problem, Russia – Georgia War, Football diplomacy, Road map, Protocols

ABSTRACT

There is determinative effect of problems experienced between Armenia and Azerbaijan for non-development of relation of Turkey and Armenia in Petrosian Period. In the Kocarian Period, in contrary to compromise policy of the Petrosian, this period shows itself as severe and non-compromising line. Kocaryan objected the efforts to develop relation between Turkey and Armenia and interpreted the policy as “compromising policy”. The Sarkisyan’s accession to power and Armenia’s domestic problems, negative effect of Russia – Georgia War, and foreign policy approach of AKP party can be seen as parameters that start normalization process.

In the discussions behind closed doors, the improvement of relations started with an invitation of Armenian State President Sarkisyan to President Abdullah Gül for match of Turkey – Armenian national football team on 6th September 2008, so-called “football diplomacy”, and Gül’s attendance to this match. Parties provided normalization of relation between them on 22nd April 2009 and they agreed on a road map, and this statement caused new dimension to their relations.

Despite discussions prevailing in public opinion of both states, Armenian Diaspora and react of Azerbaijan, protocol signed on 10th October 2009 in Zurich, Switzerland by foreign affairs ministers of Turkey and Armenia. First negative reaction

came from Armenia at the moment of signing protocols. The reasoned decision of the Armenia Constitutional Court brought normalization and approval of protocols as a matter in dispute. The process interrupted with statement of Armenia on 22nd April 2010, indicating that process is suspended.

In terms of Turkey who has negotiations for admission to EU as full member, and wants to be leader for the peace diplomacy in its region, absence of diplomatic relation with a country having border on, conflicts with a policy to be regional power and to find solutions to regional problems. The normalization of relations between both countries becomes a national policy material and this prevents creating a comprehensive solution.

The approach of Turkey recently carried out, namely “zero problem with neighbors” and “finding regional solution to regional problems” , appears that it is not effective. The restricted subjects here are national balance and foreign affairs of Turkey. On the other hand, Armenia ruled out international law rules and dispossession of Armenia by holding down one fifth of Azerbaijan, genocide claims, non-recognition of integrity of land of Turkey and demand for land are the hindrances for normalization of relation.

In solution of problems between both countries, instead of daily, reacting policies, it is required to implement long –term projects having certain targets and objectives. These projects must be the activities required to carry out by public authorities and nongovernmental organizations jointly.

ÖNSÖZ

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin bir türlü kurulmamasının ardında yatan nedenler, ilişkilerin normalleşmesi adına özellikle son dönemde atılan sivil ve resmi adımların ilişkileri hangi boyuta taşıdığını incelemek, ortaya çıkan çözüm önerilerini ele alarak Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin normalleşmesi mümkün müdür sorusuna cevap aranmaktadır.

Bu bağlamda; ilişkilerin normalleşmesi Ermeni tarafının çözümsüzlüğün çözüm olduğu yönündeki tavrı nedeniyle çokta mümkün değildir. Ermenistan'ın çözümsüzlüğün çözüm olarak belirlediği Türkiye politikasında en büyük zararı yine Ermenistan görmektedir. Gelinen noktada ümitsizliğe kapılmadan öncelikle yapısal eksiklikler giderilerek bununla beraber siyasi ve sivil girişimler hızlandırılmalıdır. Bu girişimlerde topun Ermenistan'da olduğu, Ermenistan'ın atacağı adımlara göre bu iki ülkenin ilişkilerinin geleceğinin şekilleneceği görülmektedir.

Bu tez çalışmasının her aşamasında, büyük bir özveri ve sabırla ilgisini ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA'ya ve babam Fuat BÜYÜKKİRAZ'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Mustafa BÜYÜKKİRAZ

İstanbul, 2012

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1991-2007 DÖNEMİ TÜRKİYE – ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1.1. Levon Ter Petrosyan Dönemi ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1991-1998)	5
1.2. Robert Koçaryan Dönemi ve Türkiye –Ermenistan İlişkileri (1998-2007)	10
1.3. AKP'nin İktidara Gelişi ve Değişim?	13

İKİNCİ BÖLÜM

2008-2011 DÖNEMİ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

2.1. Rusya-Gürcistan Savaşı ve Bölge Üzerindeki Yansımaları	26
2.2. Türkiye-Ermenistan Arasında “Futbol Diplomasisi”	29
2.3. Türkiye-Ermenistan Yakınlaşmasında “Yol Haritası”nın Belirlenmesi	37
2.4. Yol Haritasına Azerbaycan’ın Tepkisi	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ VE İKİLİ İLİŞKİLERDE NORMALLEŞME SÜRECİNİN PARAMETRELERİ

3.1. Toprak Bütünlüğü ve Sınırların Tanınma Meselesi.....	50
3.2. Dağlık Karabağ Sorunu ve Sınırın Açılması Meselesi	54
3.3. 1915 Olayları ve Diasporanın Etkisi.....	60
3.4. Türkiye – Ermenistan İlişkilerinde Üçüncü Ülkelerin Etkisi	65
3.4.1. Azerbaycan	65
3.4.2. Rusya Federasyonu	66
3.4.3. Amerika	67
3.4.4. Avrupa Birliği	69
SONUÇ	71
KAYNAKLAR	80
EKLER	89
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetlerin Azaltılması Sözleşmesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
ANCA	: Amerika – Ermeni Milli Komitesi
AP	: Avrupa Parlamentosu
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EDF	: Ermeni Devrimci Federasyonu
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KİİP	: Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

- TEBK*** : Türk-Ermeni Barışma Komisyonu
- TRACECA*** : Avrasya – Kafkasya – Asya Ulaştırma Koridoru
- TÜSİAD*** : Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
- VAT*** : Viyana Türk-Ermeni Platformu

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin yıkılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetleri ile kurulan ilişkiler, Türk dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Soğuk Savaş dönemine göre daha etkin olma iddiasında bir dış politika çizgisini benimseyen Türkiye; Kafkasya ve Orta Asya'ya etnik, kültürel ve tarihsel bağları nedeniyle ayrıca bir önem vermiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı 9 Kasım 1991'de, diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin tamamının bağımsızlıklarıysa aralarında bir ayırım gözetilmeden 16 Aralık 1991'de tanınmıştır. Türkiye, diğer tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri gibi Ermenistan'ın bağımsızlığını da bu tarihte tanımıştır. Yeni kurulan bu devletlere yönelik olarak Moskova'dan bağımsız yeni bir dış politika anlayışı belirlenmiş ve bu anlayış çerçevesinde Ermenistan'la kurulan ilk temaslar olumlu sonuçlar vermiştir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi 1991'de Erivan'ı ziyaret etmiş; Ermenistan, yeni kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatına kurucu üye olarak davet edilmiştir.

Bu olumlu hava Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaların şiddetlenmesiyle bozulmuştur. Türk tarafının Karabağ'daki durumun düzelmesi halinde ilişkilerde iyileşme olacağını belirtmesine rağmen, Ermeni birliklerinin başlattığı geniş çaplı saldırı sonucunda Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini ele geçirmesi, Türkiye'nin Ermenistan'la olan kara sınırını kapatmasıyla sonuçlanmıştır. Sonrasında, ikili ilişkilerin uzunca bir süre gelişmediği, iki ülkenin ilişkilerin kurulması yönünde niyet beyanları dışında herhangi bir somut adım atmadıkları, neredeyse 15 yıllık, uzun bir dönem söz konusudur.

Ağustos 2008 Rus-Gürcü savaşının Türkiye'nin Kafkasya politikasında ve bunun yansımaları olarak dış politikasında yarattığı en büyük farklılık "Ermenistan Açılımı" olarak da nitelendirilen sürecin başlamasıdır. Ermenistan'la 1990'lı yılların başından itibaren üstü örtülü biçimde yürütülen görüşmeler süreci, Ağustos 2008 sonrasında artan bir ivmeyle görünürlük kazanmıştır.

Kapalı kapılar ardında yapılan görüşmelerle başlayan süreçte zamanla ilişkilerin iyileşmesi için somut ve görünür adımlar atılmıştır. İki ülke arasında normalleşmeye

işaret eden protokollerin şekillendirilmesi ve imzalanmasına giden yol; Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü 6 Eylül 2008'de Türkiye ile Ermenistan milli futbol takımları arasında Erivan'da oynanacak olan Dünya Kupası eleme maçına davetine Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün olumlu cevabıyla açılmıştır. Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'ı ziyaret etmesiyle başlayan ikili ilişkileri normalleştirme süreci, tarafların 22 Nisan 2009'da yaptıkları "ikili ilişkilerin normalleşmesini sağlayacak bir 'yol haritası' üzerinde mutabık kalındığı" yönündeki açıklamalarıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Protokoller, iki ülke kamuoyuna hakim olan tartışmalara, Ermeni diasporasının ve Azerbaycan'ın tepkilerine rağmen Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları tarafından 10 Ekim 2009'da İsviçre'nin Zürih kentinde imzalandı. Protokollerin imzalanması sonrasındaki ilk olumsuz tepki Erivan'dan geldi. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararı, normalleşmeyi ve protokollerin onaylanmasını tartışma konusu haline getirdi. Süreç, Ermenistan'ın 22 Nisan 2010'da protokollerin askıya aldığını açıklamasıyla tıkanı.

AB ile tam üyelik müzakereleri yapan, bölgesinde barış diplomasisi uygulayarak liderlik rolünü üstlenmek isteyen Türkiye açısından, sınır komşusu bir ülke ile diplomatik ilişkilerin bulunamaması bölgesel güç olma ve bölgesel sorunlara çözüm bulmak politikasıyla çelişmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi konusunun bir iç politika malzemesi haline gelmesi ise kapsamlı bir çözüm ortamının yaratılmasını engellemektedir. Türkiye'nin son dönemde yürüttüğü "komşularla sıfır sorun" ve "bölgesel sorunlara bölgesel çözüm üretme" yaklaşımının bu konuda etkili olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin iç dengeleri ve dış ilişkileri burada sınırlayıcı konulardır. Diğer taraftan Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek Azerbaycan'ın beşte birini işgal altında tutması, soykırım iddiaları, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımama ve toprak talepleri gibi konu başlıkları ilişkilerin normalleşmesinin önündeki engellerdir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını tanınması sonrasında, iki devlet arasındaki ilişkilerin bir türlü kurulamamasının ardında yatan nedenleri irdeleme; ilişkilerin normalleşmesi adına özellikle son dönemde atılan sivil ve

resmi adımların ilişkileri hangi boyuta taşıdığını incelemek ve ortaya çıkan çözüm önerilerini ele alarak bu iki devletin birbirlerinden beklentilerini değerlendirmektir.

Tezde “İki ülke arasındaki ilişkilerin ikili ilişkiler olarak ele alınması ve normalleşmesi mümkün müdür?” sorusuna cevap aranacaktır. Bu çerçevede, varılan aşama, yaşananlar, imzalanan protokoller ve sürece etki eden üçüncü aktörlerin gölgesinde ilişkilerin normalleşmesinin mümkün olup olmadığı sorusu değerlendirilecektir. Tezin iddiası, ilişkilerin normalleşmesi Ermeni tarafının çözümsüzlüğün çözüm olduğu yönündeki tavrı nedeniyle çokta mümkün olmadığıdır.

Çalışma bu amaç doğrultusunda üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Ermenistan’ın birinci ve ikinci devlet başkanları olan Levon Ter Petrosyan ve Robert Koçaryan dönemlerindeki Türkiye-Ermenistan ilişkileri incelenmektedir. Petrosyan döneminde Türkiye, Ermenistan’la ilişkileri geliştirmek için girişimlerde bulunmuştur. Ermenistan’da diğer siyasi gruplara kıyasla daha ılımlı bir çizgide bulunan Petrosyan’ın tutumu Türkiye’nin girişimlerde bulunmasında önemli bir faktör olmuştur. Fakat Petrosyan döneminde ikili ilişkilerin gelişmemesinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan sorunların belirleyici etkisi bulunmaktadır. Koçaryan dönemi ise Petrosyan’ın uzlaşma yanlısı politikaların aksine sert ve uzlaşmaz bir çizginin izlendiği dönemdir. Koçaryan, Petrosyan’ın Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri geliştirme gayretine karşı çıkmış ve bu siyaseti “taviz siyaseti” olarak yorumlamıştır. Ermenistan’da yaşanan gelişmeler ve bölgesel dengelerdeki değişimin yanı sıra Türkiye’de AKP’nin iktidara gelişi, Ermenistan’la ilişkilerde genel olarak değişimin habercisi olarak kabul edilmektedir. AKP’nin dış politika hedefleri arasında yer alan “sıfır sorun” politikasının çözmeyi hedeflediği sorunlardan biri de Ermenistan ile ilişkilerdir. Ermenistan yönetiminin en azından başlangıçta takındığı uzlaşmaz tavır, AKP iktidarının ilk döneminde de ilişkileri normalleştirme çabalarını sonuçsuz bırakmıştır.

İkinci bölümde, Serj Sarkisyan’ın iktidar koltuğuna geçmesi sonrasında başlayan yeni dönemdeki Türkiye-Ermenistan ilişkileri, özellikle Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan protokollere giden sürece yer verilerek ele alınmıştır. Sarkisyan döneminin hemen başında yaşanan iç siyasi gerginlik ve ekonomik sorunlar, Rusya-Gürcistan

Savaşı'nın yarattığı olumsuz etkiyle birleşerek Sarkisyan'ı zorlu bir süreçle karşı karşıya bırakmıştır. Bunun sonucunda Ermenistan diplomasisi ülkeyi içine düştüğü yalnızlıktan kurtaracak yeni çıkış yollarını aramaya başlamıştır. Tek başına Gürcistan kapısına dayanarak ayakta kalabilmenin büyük riskler taşıdığını gören Sarkisyan, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeye daha fazla önem verme kararı almıştır. Türkiye'nin ise Rusya-Gürcistan Savaşı'nın yarattığı yeni dengelerde pozisyonunu sağlama almaya çalıştığı görülmektedir. Bu yaklaşımın en dikkati çeken yansıması, Türk dış politikasında yaşanan en önemli farklılık "Ermenistan Açılımı" olarak da nitelendirilen sürecin başlaması olmuştur. Kapalı kapılar ardında yapılan görüşmeleri izleyen gelişme, ilişkilerin iyileşmesi adına büyük bir adım olarak görülen "Futbol Diplomasisi" olarak da adlandırılan sürecin başlamasıdır. Futbol Diplomasisi şeklinde başlayan iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme çabaları, protokol sürecinde somut bir "yol haritası"nın belirlenmesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır.

Bu çerçevede son bölümde protokollerin imzalanmasından sonra yaşanan süreç, protokollerin incelenerek irdelenmesi ve ikili ilişkilerin normalleşmesinde belirleyici konumda olan parametrelerin üzerinde durularak ele alınmaktadır. İlişkilerde ana çerçeve olarak görülen yol haritasının belirlenmesi sonrasında iki ülke kamuoyuna hâkim olan tartışmalara, Ermeni Diasporasının ve Azerbaycan'ın tepkilerine rağmen iki ülke arasında ilişki kurulmasını ve sürecin normalleşmesini öngören protokoller 10 Ekim 2009'da İsviçre'nin Zürih kentinde imzalandı. Protokollerin imzalanmasıyla sadece iki ülkeyi değil neredeyse bölgesel ve küresel aktörlerin tamamını içine çeken bir tartışma başladı. Protokoller incelendiğinde iki tarafın da protokollerden farklı beklentileri olduğu açıkça görülmektedir. Bu farklılıkların değerlendirilmesi protokollerin neden yürürlüğe sokulamadığına ve ikili ilişkilerin neden normalleşemediğine ışık tutmaktadır. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararı sonrasında Ermenistan'ın protokollerini askıya almasıyla sonuçlanan süreç iki yıllık bahar havasının dağılmasına neden olmuştur. Bu sürecin ve parametrelerinin ayrıntılı biçimde irdelenmesi ilişkilerin geleceğinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1991–2007 DÖNEMİ TÜRKİYE – ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1.1. Levon Ter Petrosyan Dönemi ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1991–1998)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla beraber bağımsızlıklarını elde eden Sovyet Cumhuriyetleriyle kurulan ilişkiler, Türk dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde dengeli bir politika izleyen ve bölgesel ihtilaflardan uzak duran Türkiye, çift kutuplu düzenin yıkılmasıyla beraber çok yönlü bir dış politika stratejisi belirlemiştir. Kafkasya ve Orta Asya; etnik, kültürel ve tarihsel bağlardan dolayı öncelikli bölgeler olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bağımsızlığı 9 Kasım 1991'de, diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin tümünün bağımsızlıkları da bir ayırım gözetilmeden 16 Aralık 1991'de tanınmıştır.¹

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kendini feshetmesi ve Orta Asya ve Kafkaslar'da beş Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlıklarını kazanması, Soğuk Savaş süresince bölgeye ilgisiz kalan Türkiye'nin bölgeye bakış açısını ciddi şekilde değiştirmiştir. Bölgedeki hızlı değişim Türkiye için siyasal, ekonomik ve askeri işbirliği fırsatları yaratmış, fakat aynı zamanda bazı riskleri de beraberinde getirmiştir.²

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber Orta Asya ve Kafkaslarda yaşanan büyük değişimde etkin bir rol edinmek isteyen Türkiye, öncelikle uzun yıllar Sovyet yönetimi altında yaşayan Türkiye Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurmak için bölge ülkelerine yönelik aktif bir dış politika uygulamaya çalışmıştır. Fakat duygusal bir havada başlatılan bu süreç, Türkiye'nin bölgeyi tanımaması ve bu yeni devletlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynaklara sahip olmaması nedeniyle istenilen yönde geliştirilemedi.

¹ Aybars Görgülü, **Türkiye Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü**, Tesev Yayınları, İstanbul 2008, s.3.

² Gökhan Özkan, **Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği**, Akademik Bakış, Cilt 4, Sayı 7, 2010, s. 1.

Yeni kurulan Kafkas devletlerine Türkiye'nin yaklaşımı onları bir takım olarak görmekten ziyade her birine ayrı bir bakış açısı ile yaklaşmaktan yana olmuştur. Bu çerçevede 1992 yılında Azerbaycan ve Gürcistan ile diplomatik ilişkiler kurulmuş, Ermenistan ile olumlu sayılabilecek ilk temaslar gerçekleştirilmiştir.³

Bu temasların ilki, Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasına yönelik iradesini göstermek üzere Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'ın Nisan 1991'de Ermenistan'a gönderilmesidir.⁴ Bu olumlu hava uzun sürmemiş ve Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1991'de kabul ettiği Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. maddesinde "Ermenistan Cumhuriyeti, 1915'de Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da işlenen soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir" ifadesine yer verilmiştir.⁵ Bu durum Türkiye tarafında, koşulların oluşması durumunda Ermenistan'ın Türkiye'den toprak ve tazminat talep edeceği şeklinde değerlendirilmiştir. Nitekim Ermeni Parlamentosu da Şubat 1991'de Kars Antlaşması ile oluşturulmuş olan Türkiye-Ermenistan sınırını tanımadığını açıklamıştır. Bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını diğer Sovyet Cumhuriyetleriyle beraber 16 Aralık 1991'de tanıdığı görülmektedir. Fakat Türkiye 1992 baharında Ermenistan'a yazılı olarak iki ülke sınırının tanıdığının açıklamadığı sürece diplomatik ilişki kurulmayacağını bildirmiştir.⁶

Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen Türkiye, uluslararası baskılarında etkisiyle Ermenistan'da Taşnaklara kıyasla daha ılımlı bir çizgide olan Petrosyan'la ilişkileri geliştirmek için girişimlerde bulunmuştur. Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu zayıflatılmasına rağmen Eylül 1992'de Türkiye'den, Ermenistan'a 100.000 ton buğday sağlanmıştır. Ermenistan'da yaşanan enerji sıkıntısını gidermek için bu ülkeye elektrik verilmesi kararlaştırılmıştır. Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen, Türkiye, Ermenistan'ı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (KEİT) kurucu üye olarak davet etmiş, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter- Petrosyan 1992 yılında İstanbul'da toplanan KEİT devlet ve hükümet başkanları zirvesine katılmıştır. Bu Türkiye'nin ikili ilişkilerin geliştirilmesine gösterdiği ilgiye işaret etmektedir. Fakat

³ Görgülü, s. 6.

⁴ Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, Bilgesam, Ocak 2011, s.3.

⁵ Fatih Özbay, **Normalleşme Sürecinde Ermenistan**, Bilgesam, 6 Kasım 2009

⁶ İdris Bal, **Türkiye- Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu**, Ocak 2011.

Karabağ'da yaşanan çatışmaların artmasıyla beraber yapılan yardımlar Azerbaycan tarafının tepkisine neden olmuştur.⁷

İkili ilişkilerin gelişmemesinde Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik tavrının yanı sıra Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan sorunlar da etkindir. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmanın daha da artması, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin olumsuz yönde etkilemiştir. Gelişmelere Türkiye'nin tepkisi dönemin Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'nün iki ülke arasındaki elektrik anlaşmasının iptal edileceği açıklamasıdır. İnönü, Karabağ'daki durumda düzelme yaşanmadığı sürece ikili ekonomik ilişkilerin ilerleyemeyeceğini belirtmekteydi. Buna karşılık, Ermeni güçlerinin 28 Mart 1993'te Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini işgal etmeleri, Türkiye'nin bu tarihe kadar açık olan Türkiye-Ermenistan kara sınırını kapatmasına neden oldu.⁸ Bu işgal üzerine Türkiye-Ermenistan arasındaki ikili görüşmeler sonlandırıldı ve Türkiye üzerinden Ermenistan'a yapılan ulaşım tamamen durduruldu. Bu konuda 3 Nisan 1993'te Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'ndan şu açıklama yapıldı:

“Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Kelbecer Bölgesini işgali üzerine, 3 Nisan 1993'te ülkemiz üzerinden Ermenistan'a gidecek her türlü yardım için sağlanan her türlü kolaylığa son verme kararı alınmış, bu çerçevede Türkiye-Ermenistan sınır kapatılmış, Ermenistan'a demiryolu ve hava bağlantıları kesilmiş; ayrıca, ülkemizden ve ülkemiz üzerinden Ermenistan'a transit ticareti de durdurulmuştur. Buna ilişkin hükümet kararı Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in imzaladığı bir yazıyla diğer kamu kurum ve kuruluşlarına bildirilmiştir.”⁹

Türkiye çatışmaların artık uluslararası hukukun ihlali haline dönüşmesiyle tek taraflı olarak sınırını kapatmış olmasına rağmen savaş sonrası ortaya çıkan açlık problemi karşısında Türkiye'nin 1995 yılından sonra Ermenistan'a doğrudan hava ulaştırmasına izin veren H-50 hava koridorunu açtığı, bu ülkeye insani ve uluslararası yardımların ulaşması için sınırlarını kullandığını görmekteyiz.¹⁰

⁷ Görgülü, s. 7.

⁸ Semih İdiz, “Ermeniler Sınırın Açılmasını İstiyor”, Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 2008, <http://www.milliyet.com.tr/2008/02/15/yazar/idiz.html>

⁹ Candan Azer, **Babadan Oğula Güney Kafkasya**, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s. 531.

¹⁰ Mehmet Dikkaya, Murat Bakır, Türkiye Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasında Olası Etkiler, Şubat 2010, http://www.mehmetdikkaya.org/images/stories/KAFKASYA/TRKYE-ERMENISTAN_SINIR_KAPISININ_AILMASININ_OLASI_ETKLER_Haziran_2009.pdf

Sınırın kapatılması sonrasında Türkiye'nin hem Ermenistan'la ikili ilişkilerini geliştirmeye hem de Azerbaycan'la olan sorunların çözümüne katkı sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu çerçevede 17 Nisan 1994 tarihinde vefat eden Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın cenaze törenine Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan da davet edilmiştir. Bu davet Erivan'da da tartışılmış ve bu tartışmalarda katılmama yanlıları Özal'ın Ermenistan'ı tehdit eden açıklamalarını gerekçe olarak göstermişlerdir. Katılma yanlıları ise, ölen kişiden çok, ilişkileri normalleştirmeyi öngördükleri komşu bir ülke üzerinde durulmasının daha doğru bir yaklaşım olacağını belirtmişlerdir. Levon Ter-Petrosyan ikinci görüşü benimseyenlerin yanında yer almış ve törene katılmıştır.¹¹

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın cenaze töreni, Azeri-Ermeni çatışmaları için o güne kadar yapılan en yoğun ve en üst düzey görüşmelerin Ankara'da gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

Merhum Cumhurbaşkanı için 21 Nisan günü Ankara'da düzenlenen cenaze töreninde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey ve Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev de hazır bulundular. Petrosyan'ın danışmanı Liberidyan, 20 Nisan günü öğle saatlerinde Dışişleri yetkilileriyle bir görüşme yaparak, "Buzları kıralım" demesine cevaben Ankara'dan verilen cevap "Buz kıracağı sizin elinizde" şeklinde oldu.¹² Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Volkan Vural, 22 Nisan günlü olağan basın toplantısında, "Cumhurbaşkanımızın cenaze töreni önemli bir uluslararası buluşmaya sahne olmuştur" diyerek ve basına şu bilgileri vermiştir:

"Sayın Başbakanımız dün akşam (21 Nisan 1994) Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan ile görüşmesi, ülkemizi yakından ilgilendiren Ermenistan'ın Azerbaycan ile olan savaşına barışçı bir çözüm bulunması çabalarına yepyeni bir katkı ve atılım sağlayacak niteliktedir. Sayın Başbakanımızın Petrosyan'a uluslararası toplumun sorumlu bir üyesi olarak davranması gerektiğini, emrivakilerini bırakması gerektiğini, işgal edilen yerlerden geri çekilmesi lazım geldiğini ifade ettiler".¹³

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey ve Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan, Türkiye'nin başını çektiği uluslararası baskılara dayanamayarak,

¹¹ Azer, s. 531.

¹² Bilal N. Şimşir, **Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**, Bilgi Yayınevi, Nisan 2011, s. 541.

¹³ Şimşir, s. 541.

ilk defa Ankara’da bir araya geldiler. Görüşmelerden sonra Elçibey, Karabağ’ın özerkliği ve etnik Ermenilerin hakları konusunda çalışılacağını bildirmiştir. Levon Ter-Petrosyan ise, iki tarafın da ciddi görüşmelere hazır olduklarını belirtmiştir. Başbakan Süleyman Demirel, Petrosyan’ın bu sözlerine karşılık, “Eğer akıllıysalar öyle yaparlar” demiştir.¹⁴

Elçibey ve Petrosyan görüşmesi Azerbaycan heyetinin kaldığı Büyük Ankara otelinde gerçekleşti. 30 dakika süren görüşmenin ilk beş dakikasında heyetlerde bulundu, daha sonra iki lider baş başa görüştüler. Görüşmeden sonra açıklamada bulunan Petrosyan, Elçibey’le yaptığı görüşmeden memnun kaldığını dile getirdi.

İki tarafın da sorunu Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde barışçı yollardan çözülmesi konusunda ortak yaklaşım içinde olduklarını söyleyen Petrosyan, “İki taraf da ciddi ve yapıcı görüşmeler için hazırdır” dedi. Elçibey ise düzenlediği basın toplantısında, AGİK çerçevesinde yürütülen çalışmalara devam edilmesi konusunda görüş birliğinde olduklarını açıkladı.

Turgut Özal’ın cenaze töreni dolayısıyla Ankara’da yapılan görüşmeler sonunda Azerbaycan için bir barış havası estirilmişti. “Ankara’da da barış doğdu” diye haber başlıkları çıkmıştı. Ama ne yazık ki tam tersine gelişmeler yaşandı ve Azerbaycan ordusunun yetersizliği ve Azerilerin birbirine düşmesi sonucunda Ermeniler barış ve ateşkes düşüncesini bir kenara bırakıp silahlı saldırılarını ve Azerbaycan topraklarını ele geçirmeyi sürdürdüler.¹⁵

Bu çerçevede olumlu bir gelişmenin yaşanmaması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde beklenen olumlu adımların atılmasını engelledi. Ermenistan’ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan yönetiminin dış politikası değerlendirildiğinde Levon Ter-Petrosyan’ın dış politika hedeflerinin arasında Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi yer almaktaydı. Erivan’ı ilk ziyaret eden Türk Büyükelçisi olan Volkan Vural 16 Mart 1992’de Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan tarafından Erivan’a davet edildi. Petrosyan bu görüşmede “Ben geçmişin acılarını unutamam. Ancak geçmişe takılı da kalmak istemiyorum. Sorumlu bir devlet adamı olarak

¹⁴ Şimşir, s. 542-543.

¹⁵ Şimşir, s. 549-550.

çocuklarımın, torunlarımın geleceğini düşünmek zorundayım. Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini samimiyetle arzu ediyorum” demektedir. Petrosyan’ın bu yaklaşımının bir sonuç yaratmadığı görülmektedir. Ter-Petrosyan, Karabağ sorununa çözüm aradığı ve Türkiye ile ilgili ilişkiler kurmak istediği için sertlik yanlısı uzlaşmaya karşı grup tarafından iktidardan uzaklaştırıldı.¹⁶

Levon Ter-Petrosyan’ın iktidarı süresince; Türkiye’nin Ermenistan’la ilişkilerini normalleştirmek adına çeşitli yolları denediği görülmüştür. Örneğin 1996’da Başbakan Mesut Yılmaz Karabağ sorununun çözümü dâhilinde kara sınırının açılabileceğini söylemiştir. Ancak bu çabalar sonuç vermemiş ve Ter-Petrosyan iktidarı sona ererken ilişkilerde ciddi bir ilerleme gözlenmemiştir.¹⁷

Bu bilgiler dâhilinde Ermenistan Ter-Petrosyan döneminde özellikle dış politikada başarısız bir dönem geçirmiştir. İlk bakışta bir başarı gibi görünen işgaller dahi aslında başarısızlık olarak görülebilir. Bu işgallerle birlikte ülke ekonomisi ve siyasi yapısı ciddi sıkıntılara girmiş yönetim aşırıların eline geçmiştir.¹⁸

1.2. Robert Koçaryan Dönemi ve Türkiye –Ermenistan İlişkileri (1998-2007)

Ermenistan’da 1998 yılının Mart ayında yapılan başkanlık seçimleri sonucunda Robert Sedraki Koçaryan devlet başkanlığına seçilmiştir. Bu durum Ermenistan’da yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Levon Ter-Petrosyan’ın uzlaşma yanlısı politikalarının aksine Robert Koçaryan’ın tercih ettiği sert ve uzlaşmaz dış politikada Koçaryan’ın Kafkasya’da 20. yüzyılın son on yılına damgasını vuran Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında oynadığı aktif rolün etkisi büyüktür.¹⁹

Robert Koçaryan, Levon Ter-Petrosyan’ın Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri geliştirme gayretine karşı çıkmış ve bu siyaseti taviz olarak yorumlamıştır.

¹⁶ Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirme**, Bilgesam, 24 Eylül 2009.

¹⁷ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler: Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, USAK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2005, s. 215.

¹⁸ Laçiner, s. 217.

¹⁹ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

Koçaryan'ın başkan seçilir seçilmez Haydar Aliyev ile görüşmeyi reddetmesi, Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin Azaltılması Sözleşmesi (AKKA) uyarınca Ermenistan'ın konvansiyonel silahlarını denetleyen uluslararası komisyondaki Türk görevlilerin sayısının azaltılmasını talep etmesi ve Türkiye karşıtı görüşleri ile tanınan Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnak Partisi) yeniden açılmasına ve siyasi faaliyet göstermesine izin vermesi bu siyasetin ilk adımları olarak görülebilir.²⁰

Robert Koçaryan'ın Türkiye hakkında fikirlerini daha iyi anlamada gazeteci Mehmet Ali Birand'a 1 Şubat 2001 tarihinde verdiği mülakat son derece faydalı olacaktır. Koçaryan bu mülakatta, Türkiye'nin soykırımı tanınması ve özür dilemesi konuları üzerine durmaktadır. Özür dilendiği takdirde Ermenistan Devleti için, hukuken Türkiye'den tazminat ve toprak talep etmesi sonucunun çıkmayacağını da defalarca vurgulamıştır.²¹

Türkiye'nin resmi makamları bu mülakata resmi bir yanıt vermemekle beraber, gayri resmi yanıt niteliğinde bir beyanat 2001 yılının Haziran ayında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'ten gelmiştir. Dönemin Amerika Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Ankara ziyareti sırasında Ecevit, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmanın koşulları olarak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı tamamen boşaltması ve Nahcivan ile Azerbaycan arasında güvenli bir koridor açılması gerektiğini söylemiştir.²²

Ecevit Ocak 2002'de de ABD ziyareti sırasında Başkan Bush'a Türkiye'nin Ermenistan'la karşılıklı ilişkilerin tesisine hazır olduğunu, ancak dört önemli şartın kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu şartlar; soykırım saplantısının bir kenara bırakılması, Ermenistan tarafından işgal edilmiş olan Azerbaycan topraklarının geri verilmesi, Nahcivan'ı Azerbaycan'a bağlayan bir koridorun açılması ve evlerini terk etmek zorunda kalan "kaçkınların" evlerine geri dönmesinin sağlanmasıdır.²³

²⁰ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

²¹ Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı I, Mart, Nisan, Mayıs 2005.

²² Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

²³ Araz Aslanlı, Türkiye-Ermenistan Sınırları Açılmalı mı?, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html>

Bu dönemde bir taraftan resmi kanallar arasında sert tartışmalar yaşanırken diğer taraftan sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla Türk ve Ermeni toplumları arasında bir uzlaşma sağlama yolunda bir takım girişimler de göze çarpmaktadır. Bu girişimlerden en fazla dikkati çeken Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun (TEBK) kurulmasıdır.

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu (TEBK) 9 Temmuz 2001 tarihinde Gündüz Aktan, Alexander Arzoumanian, Üstün Ergüder, Sadi Ergüvenç, David Hovhannissian, Van Z. Krikorian, Andranik Migranian, Özdem Sanberk, İlter Türkmen ve Namık Volkan'ın katılımı ile kurulmuştur. TEBK'nin amaçları kuruluş belgesinde şu şekilde yer almaktadır: Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek, Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek; Türk-Ermeni sivil toplum örgütleri ve Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunun mevcut barışma arzusundan yararlanmak ve söz konusu örgütler arasında temas, diyalog, işbirliğini desteklemek; hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek.²⁴

Komisyon Türkiye'de fazla ilgi çekmemesine rağmen Ermeni diasporasında ve Ermenistan'da geniş bir platformda tartışılmış ve üzerinde değerlendirilmeler yapılmıştır. İstisnalar dışında Ermeni tarafının TEBK'ye bakışının olumsuz olduğu söylenebilir. Komisyona yönelik en sert eleştiriler Taşnakların ABD'deki örgütlerinden Ermeni Ulusal Komitesi (*Armenian National Committee of America-ANCA*) ve yine bir Taşnak örgütü olan Ermeni Devrimci Federasyonu'ndan (*Armenian Revolutionary Federation-EDF*) geldi. Taşnaklar TEBK'yı yabancı güçler tarafından emredilen, yetkisiz kişilerin katıldığı ve Ermeni milli çıkarlarını gözetmeyen bir girişim olarak değerlendirmekteydiler.²⁵

TEBK'nin; Cenevre'deki ilk toplantısının ardından ikinci toplantısı, 23–25 Eylül 2001 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda alınan kararlar arasında Komisyon'un Ermeni üyelerinin sayısının artırılması, Komisyon için bir sekreteryaya kurulması, bir web sitesi açılması ve Uluslararası Geçiş Hukuku Merkezi'nin (*International Center For Transitional Justice*) uluslararası barış modellerini de içeren

²⁴ Kamer Kasım, Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Sorunu, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html>

²⁵ Kamer Kasım, Türk-Ermeni Barış Komisyonu: Kaçırılan Fırsat, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 4, Aralık 2001, Ocak-Şubat 2002.

hukuksal konular üzerinde bir seminer düzenlenmeye davet edilmesi bulunmaktadır. Toplantı ilkinde olduğu gibi özellikle Ermeni diasporasının şiddetli tepkisi ile karşılanmıştır.²⁶

TEBK, “soykırım” konusunun gündeme getirilmeyeceği, bundan özellikle kaçınılacağı bir platform olarak tasarlanmıştır. Ancak Ermeni Diasporası, Komisyon’u Ermeni “soykırımı”nın tanınmasına vurulan bir darbe olarak nitelendirmiş ve Komisyon’un Ermeni üyeleri üzerinde bir kamuoyu baskısı oluşturmayı amaçlamıştır. Komisyon’un 18-21 Kasım 2001 tarihlerinde New York’ta yapılan üçüncü toplantısı bu tartışmalarının gölgesinde gerçekleşmiştir. Toplantıda 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanamayacağına bağımsız bir kuruluş olan Uluslararası Geçiş Hukuku Merkezi tarafından incelenmesi kabul edilmiştir. Ancak toplantılara başkanlık eden Amerikalı David L. Philips’in bu husustaki sözleri uluslararası basında “Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Ermenilerin 1915 yılında kitle halinde öldürülmelerinin ve sürülmelerinin bir soykırım olup olmadığına tespit edilmesi olarak yansıtıldı.” Sözleşmenin geriye işleyip işlemeyeceği gibi nispeten basit bir hukuki husus, sözleşmeye göre olayların “soykırım” olup olmadığına saptanmasına gibi tarihsel bir değerlendirmeye dönüştürüldü. Komisyonun Türk üyeleri bu hususu Uluslararası Geçiş Hukuku Merkezi’ne bildirdiklerinde Komisyon’un Ermeni üyeleri bu Komisyon’un devam ettirmeyeceğini belirten bir yazıyı David L. Philips’e gönderdiler. Böylelikle TEBK’nın varlığı 11 Aralık 2001 tarihinde fiilen sona erdi.²⁷

1.3. AKP’nin İktidara Gelişi ve Değişim?

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidara gelişi sadece Ermenistan ile ilişkilerde değil genel olarak Türk dış politikasında da değişimin habercisi olmuştur. AKP’nin çözmeyi hedeflediği öncelikli sorunlardan biri de Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesiydi. AKP genel seçimlere girmeden önce AKP’nin Dış İlişkilerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı ve daha sonra Dışişleri Bakanı olan Yaşar Yakış,

²⁶ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

²⁷ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

AKP Genel Merkezi'nde yapmış olduğu açıklamada Ermenistan sınır kapısının açılmasının gerektiğini beyan eden açıklamalarda bulunmuştu. AKP yönetimi sorunların daha çok yapay olduğunu, Türkiye'nin yeni bir anlayış ile daha çok gayret göstermesi halinde önce ticari, sonra da siyasi ilişkilerin geliştirebileceğine inanıyordu.²⁸

Başbakan Tayyip Erdoğan da Ermenistan ile ilişkileri geliştirmede ne kadar kararlı olduğunu 2004 NATO Zirvesi'nde yaptığı değerlendirmede belirtmekteydi. Erdoğan 10 Mayıs 2004'te yaptığı açıklamada, Türkiye'nin çevresindeki tüm ülkelere, özellikle de Türkiye'nin o ana kadar önemli sorunlar yaşadığı ülkelere gittiğini, gitmediği tek ülkenin Ermenistan olduğunu belirterek, "Gitmediğim bir Ermenistan kaldı Ermenistan ile de bir temas kurmamız lazım" demiştir.²⁹

Türkiye'nin bu konudaki en ciddi adımlarından bir diğeri de NATO'nun 2004 Haziran'ında yapılan zirvesinde gerçekleşti. İstanbul'da gerçekleşen zirveye Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan da davet edildi. Koçaryan zirveye katılmayı kabul etmedi. Zirveye katılarak Türk liderler ile doğrudan görüşme fırsatını kaçıran Koçaryan'ın zirvenin hemen öncesinde Ermenistan'ın Türkiye olmadan da gelişebileceğini söylemesi Koçaryan'ın Türkiye'ye karşı politikasını net bir şekilde ortaya koymaktadır.³⁰

Koçaryan'ın 24 Haziran 2004 tarihinde AKPM oturumunda Türkiye'den özür dilemesini beklediklerini açıklaması, aslında Koçaryan ile Erdoğan'ın gündemlerinin ne kadar farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini "aslında var olmayan ilişki" olarak niteleyen Koçaryan, ilişkiler Türkiye'nin "soykırımdan dolayı özür dilememesinin gölgesi altında kaldı. AB ile müzakerelere başlamak isteyen Türkiye için sınırın açılması ve iyi komşuluk ilişkisi ön şart olmalı. Sınırı açmamak Türkiye açısından çıkmaz sokağa girmek olur" demektedir.³¹

²⁸ Laçiner, s. 283

²⁹ Erdal Şafak, 'Sıra Ermenistan'a Geldi, Sabah Gazetesi, 12 Mayıs 2004, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2004/05/12/Sira_Ermenistan_a_geldi

³⁰ Laçiner, s. 284.

³¹ Güven Özalp, "Koçaryan: Gelin Görüşelim", Radikal Gazetesi, 24 Haziran 2004, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=120267>

Nitekim Koçaryan'ın Türkiye'nin çağrularına cevap vermeyişi, geçmişteki sert açıklamalarını sürdürmesi, Ermenistan'dan somut adımın gelmemesi kazan-kazan politikalarının hararetli savunucu Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı dahi kızdırmış görünmektedir. Erdoğan'ın sabrının sona ermekte olduğunun da işaretlerini şu açıklamada görebiliriz:

“Ermenistan ile bağlarımız iplikle de olsa koparmak istemeyiz. O bağları korumak isteriz. Biz her zaman kazan-kazan anlayışla sıkıntıları gidermek isteriz... Bunun içinde barışı kendimize amaç edindik... Komşularımızla da süratle dargınlıkların giderilmesinin gayreti içindeyiz. Ama Ermenistan kaçırırsa, bizde Ermenistan'ın peşinde bir yere kadar koşarız Ermenistan'a şunu da tavsiye ederiz: Ermenistan hala bu soykırımlarla uğraşacak olursa, bundan netice alamayız. Bırak bunla tarihçiler uğraşsın. Biz geleceğin dünyasını inşa ediyoruz. Yoksa gelecek nesiller hayırla yad etmez.”³²

Koçaryan'ın ve Erdoğan'ın açıklamalarına karşın NATO İstanbul Zirvesi esnasında Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları arasında gerçekleştirilen üçlü görüşme ümitlerin korunmasını da sağlamıştır. Bu toplantıda Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'ın Türkiye'nin çözüm için ısrarlı tutumundan etkilendiği söylenebilir. Vartan Oskanyan ilk defa “soykırım”ın iki ülke ilişkilerinde önemli bir sorun teşkil ettiğini kabul etmiş bundan sonraki görüşmelerde bu konunun da gündemde yer alabileceğinin işaretini vermiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin belli bir değişimden geçtiğini belirten Vartan Oskanyan sözlerini şu şekilde sürdürmüştür:

“Türk hükümeti Ermenistan ile ilişkilerin de gelişme için bir samimi arzuya sahip. Erdoğan kabinesi Türkiye'nin Ermenistan politikasını yumuşatmada daha önceki kabinelerden daha fazla istekli. Gerçek bir fark var. Bu hükümet bağları normalleştirmek için bir arzuya sahip, sorun sadece şartların olgunlaşmamış olmasında... Bu görüşmeleri sadece Karabağ ile sınırlandırmayalım. Ekonomik ve ticari konularında ekleyelim. Türkiye liderliğe devam etsin. Türkiye, Güney Kafkasya'yı Avrupa ve NATO'ya bağlar. Bu toplantıları sürdürmeliyiz. Bu sürece Gürcistan'ı da eklemeliyiz”.³³

2004 Sonbahar'ında Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde en ümit verici gelişme Ermenistan Hükümeti Bütçe Taslağı'nda önceki yıllardan farklı olarak “soykırım” ifadesinin geçmemesi olmuştur. Bu durum Türk basınında büyük bir memnuniyete

³² Türkiye'den Ermenistan'a Tarihi Çağrı, Haber3, 26 Haziran 2004, <http://www.haber3.com/turkiyeden-ermesintana-tarihi-cagri-9574h.htm>

³³ Laçiner, s. 288

neden olurken; Azerbaycan basınında da geniş yer almış umut verici olarak nitelendirilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye medyası Erivan'dan gelen bu adımın ilişkilerin gelişmesinde bir ilk basamak olacağı yorumları göze çarpmıştır. Ancak resmi kurumlar temkinli davranmayı tercih etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı “soykırım” iddialarının sorunların en önemlisi olmadığını, çok daha önemli konular olduğunu belirtmiş, memnuniyetini ifade etmekle birlikte atılan adımı geç ve yetersiz bulduğunu da ifade etmiştir.³⁴

AKP Hükümeti iktidara geldiği günden itibaren Ermenistan ile ilişkilerini düzeltebilmek için çeşitli yolları denemiştir. Bunun için ABD ve AB'nin arabulucu olmasını Ermenistan'a telkinlerde bulunmasını da istemiştir. Öyle ki Başbakan Tayyip Erdoğan daha önce de değinildiği üzere Ermenistan'ın hiçbir adım atmayışından son derece rahatsız olduğunu belirtmiştir. AB ve ABD'nin girişimlerinin sonuç vermediği aksine Ermenistan'ı mevcut politikalarında teşvik ettiği açıktır. Her iki merkez de Erivan'dan çok Ankara'ya baskı yapmıştır. Tüm bunları hesaba katan Ankara son bir şans olarak Rusya'ya dahi yönelmiştir. Yaklaşık yarım asır sonra Türkiye'ye gelen ilk Rus Devlet Başkanı olan Vladimir Putin'in 6 Ağustos 2004 Ankara ziyaretinde önemli gündem maddelerinden biri de Ermenistan olmuştur. Aynı ziyaret çerçevesinde dışişleri bakanları, Abdullah Gül ve Sergey Lavrov'un görüşmelerinde ele alınan bir konu da “Ermenistan Sorunu”dur. Gül, Lavrov'a Türkiye'nin Ermenistan'a dönük bir takım açılımlar yapmak istediğini, fakat bunun Ermenistan'ın sert ve hareketsiz tutumu nedeniyle mümkün olmadığını belirtmiş ve Rusya'dan bu konuda Ermenistan'ı ikna edici bir rol üstlenmesini istemiştir. Gül görüşmede şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türkiye, Ermenistan'a ilişkin bir açılımlar yapma niyetinde. Ancak bunun için önce Ermeni tarafından bazı açılımlar bekliyoruz. Onlardan bir adım geldiğinde biz karşılığını vereceğiz. Ancak bir açılım olmadığı zaman bizim bir şey yapmamız söz konusu olamaz. Şu andaki mevcut durumdan Ermenistan büyük bir zarar görüyor.”³⁵

Ermeniler ve Ermeni tezlerine destekleyenlerin Ermeni “Soykırım”ının doksanıncı yılı olarak telaffuz ettikleri 2005 yılına gelindiğinde, Ermeni Sorunu ve

³⁴ Laçiner, s. 288

³⁵ “Erivan'a Gerekenler Anlatılacak”, Hürriyet Gazetesi, 7 Aralık 2004, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=279248>

Türkiye – Ermenistan ilişkileri daha önceki yıllardan çok daha ciddi bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle yabancı ülke parlamentolarında kabul edilen “soykırım” tasarıları, Türkiye’yi bu konuyla ilgili daha ciddi önlemler almaya itmiştir. Bunun ilk örneklerinden biri de Cumhuriyet Halk Partisi’nin girişimleri olmuştur.

Türkiye’de Ermeni Sorunu genellikle bir dış siyaset sorunu sayılır ve bu nedenle bu konuda alınacak önlemler ve girişimler hükümetlere bırakılır. Hükümetlere katılmayan partiler dış siyasetle pek ilgilenmezler veya eleştirmekle yetinirler. CHP genel eğilimin dışına çıkarak Ermeni Sorununda izlenecek politika konusunda önerilerinde bulunmuştur.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, 1 Mart 2005 tarihinde Meclis Grubu’nda yaptığı bir konuşmada sorunun çözümü için üç aşamalı bir yol haritası önermiştir. Buna göre birinci aşamada tehcir konusunu incelemek üzere, eşit sayıda Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak bir komisyon kurulacak, ikinci aşamada yalnız Türkiye ve Ermenistan’ın değil, soruna taraf olan diğer ülkelerin (ABD, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve diğerleri) arşivleri de incelemeye açılacak, üçüncü aşamada ise komisyonun yapacağı inceleme ve tartışmaların zabıtları uluslararası bir kuruluş tarafından tutulup kamuoyuna açıklanacaktır.³⁶

CHP’nin bir diğer önerisi de “Mavi Kitap” ile ilgili olmuştur. Ermenilerin soykırımı tabi tutuldukları iddiası 1. Dünya Savaşı içinde ve hemen sonrasında üç kitap tarafından ortaya atılmıştır. 1916 yılında Viscount Bryce tarafından yayınlanan, asıl adı “Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yapılan Muamele” olan ve kısaca “Mavi Kitap” olarak anılan kitaptır. “Mavi Kitap” 1. Dünya Savaşı içinde İngiliz resmi makamları tarafından yayınlanmış bir propaganda kitabıdır. Bu kitap Ermeni propagandasınca, yıllar boyunca soykırımın kanıtı olarak gösterilmiştir.³⁷

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, 8 Mart 2005 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ı ziyaret etmiştir. Görüşme sonrasında taraflar Ermeni “Soykırım” iddialarına karşı izlenecek yol haritası üzerinde mutabık kaldıklarını açıklamışlardır. Bu mutabakata göre Türk ve Ermeni tarihçiler ve diğer uzmanlardan bir komisyon

³⁶ Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 16-17, 2004.

³⁷ Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 16-17, 2004.

kurulması ve tüm arşivlerin kısıtlama olmadan açılması yolunda bir siyasetin ilan edilmesi; ayrıca Mavi Kitap ile ilgili olarak hazırlanacak bir mektubun bütün milletvekilleri tarafından imzalanmasından sonra, İngiltere parlamentosuna gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁸

Ermenistan'ın bu olaya tepkisi gecikmemiştir. Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan 9 Mart 2005 tarihinde yaptığı bir açıklamada, tarihçilerin tehcir konusu incelemesi önerisini değinerek tarihçilerin yapacağı bir şey kalmadığını, Türkiye'nin artık bu hususta tutumunu tayin etmesi gerektiğini söylemiştir.³⁹

2004 yılının ilk aylarında "soykırım" iddialarının bilimsel olarak araştırılması ile ilgili olarak yeni bir sivil girişim başlatılmıştır. Avusturya Türk Bilim Ofisi'nden Dr. İnanç Atılğan 9 Mart 2004 tarihinde yaptığı bir açıklamada, Viyana Türk-Ermeni Platformu'nun (VAT) kurulduğunu bildirmiştir. Açıklamaya göre, resmi niteliği olmayan bu girişimin amacı 1915 olayları ile ilgili olarak bilimsel malzeme ve yöntemlerin kullanılacağı bir diyalog ortamı hazırlamaktır. Platformun kurucuları iki Avusturyalı (Prof. Dr. Wolfdieter Bihl ve K. Tomenendal), bir Ermeni (Dr. A. Ohancanyan) ve bir Türk'tür. (Dr. İnanç Atılğan). Platformda 1915 olaylarının Türk Tarih Kurumu ve Ermenistan Bilimler Akademisi'nden ikişer bilim adamı tarafından tartışılması ve bu tartışmanın moderatörlüğünü Avusturyalı Prof. Bihl'in üstlenmesi kararlaştırılmıştır. Toplantılara Türkiye'den dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile kurumun Ermeni Masası Başkanı Prof. Dr. Hikmet Özdemir; Ermenistan'dan ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Dr. Lavrenti Barseghian ve Ermeni Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nden Prof. Dr. Ashot Melkonian katılımı da alınan kararlar arasındadır. Ayrıca her iki tarafın da 2004 yılı içerisinde yüzer belgeyi VAT'a sunmalarına, gerektiğinde ileriki aşamalarda daha fazla sayıda belgenin de sunulmasına karar verilmiştir. 2005 yılı baharında verilen belgelere ilişkin bir toplantı düzenlenmesi ve bu toplantıda elde edilen sonuçların yayımlanması da alınan kararlardan bir diğeridir.⁴⁰ Oskanyan'ın bu çıkışını, 2004 yılında kurulan Viyana Türk-

³⁸ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

³⁹ Ömer Engin, Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 16-17, 2004.

⁴⁰ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

Ermeni platformunun çalışmalarının fiilen durması takip etmiştir. 2004 yazında birbirlerine karşılıklı olarak yüzer belge teslim eden taraflar daha sonra seksener belge daha sunmaya karar vermişlerdir. Türk tarafı ikinci grup belgeyi VAT'a gönderdi ise de Ermeni tarafı çalışmanın bu ikinci aşamasına katılmaya reddetmiştir.

CHP ve AKP'nin vardıkları mutabakatın sonucu olarak 24 Mayıs 2005'te Prof. Dr. Justin McCarthy TBMM eski Senato Salonu'nda Ermeni Meselesi ve "soykırım" iddiaları ile ilgili bir konferans vermiştir. Konferansında temel olarak Ermeni Sorununu hangi koşullar altında ortaya çıktığını ve geliştiğini açıklayan ve bu çerçevede büyük devletlerin oynadığı role değinen McCarthy, Ermeni sorununa ilişkin araştırmalarda propaganda yaklaşımlarına da işaret etmiş, bu konuya ilişkin bazı örnekler vererek tarih yazımında arşivlerin birinci derece önemini belirtmiştir. McCarthy Türklerin "yalan bir tarihi" kabul etmeyeceklerini, "gerçeği tarihi kanıtlarıyla dünyaya duyuracaklarını" ve Türklerin suçlu olduğu yolunda halen Avrupa ve Amerika kamuoyunda hakim olan önyargıyı yıkabileceklerini vurgulamıştır.⁴¹

Bütün bu çalışmaların son aşaması TBMM'de 13 Nisan 2005 tarihinde Ermeni Sorunu hakkında genel bir görüşme yapılmasıdır. Bu genel görüşmeler sırasında Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve çeşitli partilerden milletvekilleri konuşmalar yapmış, bu konuşmalarda 1915 yılında yaşanan olayların "soykırım" olarak değerlendirilemeyeceğini, bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğini, bu konuyla ilgili yabancı ülke parlamentolarında "soykırım"ı tanıyan kararlar alınmasının sorunun çözümüne katkıda bulunmadığını, Türkiye'nin Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan ve tarihi gerçeklerin ortaya çıkartılması için her türlü gayreti göstereceğini, çalışmaların kurumlar arasında en geniş ve etkin bir iş birliği ve eşgüdüm içinde yürütüleceğini vurgulamışlardır.⁴²

Genel görüşmenin sonunda TBMM bütün milletvekillerinin oy birliği ile bir bildiriyi kabul etmiştir. Bu bildiriye Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmaları, ulusal arşivleri kısıtlamaya tabi tutmadan

⁴¹ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

⁴² Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

araştırmaya açmaları ve ilgili diğer ülkelerin arşivlerinin de sürdürülecek araştırma sonuçlarının dünya kamuoyuna açıklaması hususundaki iktidar ve ana muhalefet partilerinin önerisinin TBMM tarafından tümüyle desteklendiği ifade edilmiştir.

Bu bildirin kabul edilmesinin ardından Başbakan Erdoğan, Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a 13 Nisan 2005 tarihinde bir mektup göndererek, ilişkilerin normalleşmesi adına önemli bir adım atmıştır. Bu mektupta Başbakan Erdoğan, "Türkiye ve Ermenistan'ın aynı döneme ait görüşlerinde" yorum farkı olduğunu belirtmiştir. Başbakan Erdoğan, "Bu çerçevede ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubu 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil ilgili üçüncü ülkelerde tüm arşivlerinde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları, yolunda ülkemize davet yapıyoruz" diyerek Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesi yönünde önemli bir hamle yapmıştır. Ancak Koçaryan bu mektuba cevabını hemen vermemeyi tercih etmiş, önce oluşabilecek tepkileri beklemiştir.⁴³

Koçaryan yanıtında, Erdoğan'ın önerisine karşılık Türkiye ile ön koşulsuz ilişki kurmaya hazır olduklarını belirtti ve "Öncelikle ilişki kuralım. Daha sonra hükümetler arası kurulacak bir komisyonda çeşitli konuları ele alabiliriz" demektedir.⁴⁴

Merkezi Erivan'da bulunan Al-Plus televizyonunun internet sitesinde yer alan habere göre, Koçaryan'ın mektubunda "Daha önce önerdik, tekrar öneriyoruz. Ülkemiz arasında ön koşullar olmadan normal ilişki kurulmalı. Ancak bu çerçevede bir hükümetler arası bir komisyon kurulabilir, bu komisyon ülkelerimiz arasında herhangi bir konuyu ele alabilir ve karşılıklı uzaklaşmaya varabilir" denilmektedir.⁴⁵

Bu mektup trafiğinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye ve Ermenistan'ın ilişkilerin normalleşmesine yönelik beklentileri farklılık göstermektedir. Koçaryan ve üst düzey Ermeni yöneticileri, yapmış oldukları açıklamalarda kendi önceliklerinin

⁴³ Utku Çakırözer, "Acı Hatıralar", Milliyet Gazetesi, 15 Nisan 2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/04/15/siyaset/axsiy02.html>

⁴⁴ Koçaryan'dan Erdoğan'a Yanıt Geldi, Sabah Gazetesi, 26 Nisan 2005, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/04/26/gnd92.html>

⁴⁵ Koçaryan Öncelikle Ön Koşulsuz Diplomatik İlişki Kurulsun, Sabah Gazetesi, 26 Nisan 2005, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/04/26/gnd98.html>

sınırın açılması olduğunu diğer konuların daha sonra ele alabileceğini belirtmekteydiler. Türkiye ise Ermeni tarafının belli ön koşulları yerine getirmeden ilişkilerin iyileşemeyeceğini ifade etmekteydi.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda gündeme gelen bir diğer konu Azerbaycan ve Türkiye arasında Ermenistan'ın dışarıda bırakıldığı bir demir yolu hattı kurulması ile ilgili çalışmaların hız kazanması olmuştur. Hat ilk kez 1993 yılında Ankara'da yapılan Gürcistan-Türkiye Karma Ulaşım Komisyonu'nda gündeme geldi, Türkiye ve Gürcistan ortasında doğrudan bir demir yolu hattı kurarak Kafkasya ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında demiryolu bağlantılarının sağlanması amacıyla Kars-Tiflis demir yolunun inşası hususunda mutabakata varılmıştı. Ancak uzun bir süre projenin hayata geçirilmesi ile ilgili ciddi bir adım atılamamıştır. Son olarak 19 Eylül 2005 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan Ulaştırma Bakanları İstanbul'da bir araya gelmiş ve projeyi hayata geçirmek için nihai karar vermiştir.⁴⁶

Kars-Tiflis-Bakü Demir Yolu Projesi, üç ülke arasındaki işbirliğinin gelişmesine katkı sağlayacak diğer yandan da Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler daha da gelişecek bununla birlikte Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ve siyasi birliği artıracak bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷

Projenin uygulanmaya başlaması Ermenistan'ı fazlasıyla telaşlandırmıştır. Ermeni yetkililer hem AB hem de ABD nezdinde projenin durdurulması için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin; Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Bakü Deklarasyon'unda bir hafta sonra nakliye işlerini koordine eden AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Jacques Barrat'a 21 Mayıs tarihli bir mektupla başvurarak Kars'ı Gümrü'den geçerek Tiflis'e bağlayan bir demir yolu hattının olduğunu, bu hattın AB'nin TRACECA adlı uluslararası yollar programında yer aldığını ancak Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uygulama kararı sonunda kullanılmadığını, yeni bir demir yolu inşasının büyük mali yük getirdiği gibi Türkiye'nin abluka politikasına hizmet edeceğini, Ermenistan – Türkiye sınırının Avrupa'da ablukaya tabi tek sınır olduğunu,

⁴⁶ Oya Eren, Kars Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi ve Engellemeler, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 11 Aralık 2006, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>

⁴⁷ Oya Eren, Kars Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi ve Engellemeler, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 11 Aralık 2006, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>

Avrupa, Güney Kafkasya’da işbirliği istiyorsa Kars-Gümrü hattının açılmasının bunda iyi şekilde katkıda bulunacağını, ayrıca bu yeni hattın kullanılmasının Avrupa’nın yeni komşuluk siyasetinin uygulanması için engel teşkil edeceğini belirtmiştir.⁴⁸

Ermeni yetkililer ABD kongresinde benzer girişimlerde bulunulmuştur. ABD Kongresinde Ermeni Çıkarları Grubu Eş Başkanları olan Joe Knollenberg ile Frank Pallone, eskiden beri ABD’de Ermeni diasporasıyla iş birliği yapan George Radonovich ile birlikte 21 Temmuz 2005 tarihinde Temsilciler Meclisine H.R. 3361 sayılı ve “Güney Kafkasya’da Açık ve Entegre Demir Yolları Kanunu” başlığını taşıyan bir kanun tasarısı vermişlerdir. Bu tasarıda Ermenistan’dan geçmeyen ve Ermenistan ile bağlantılı olmayan ancak Bakü, Tiflis ve Kars’tan geçen veya bu kentleri bağlayan demiryolu veya demiryolu bağlantılı yolların geliştirilmesine ABD’nin yardım etmesinin yasaklanması istenmektedir.⁴⁹

Nitekim 2006 yılında Temsilciler Meclisi tarafından adı geçen projenin ABD Eximbank’ı tarafından desteklenmesini yasaklayan bir karar almıştır. Ancak projeyi yürüten ülkelerin bu yönde bir talebinin bulunmaması kararın Temsilciler Meclisi’nde Ermeni lobisinin etkinliğini sürdürdüğünün kanıtı olmaktan öteye gitmemiştir.

Gerek TBMM’de yapılan çalışmalar, gerekse Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu projesinin hayata geçirilmesi Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı daha sert bir politika izlemesine neden olmuştur.

2003 yılından itibaren iki ülke arasında Dışişleri Bakanları seviyesinde gerçekleştirilen görüşmeler 2005 yılında adeta bir kesintiye uğramıştır. Başkan Koçaryan NATO Parlamenter Asamblesin Kopenhag’daki yıllık olağan toplantısına katılması için kendisine yapılan daveti Başbakan Erdoğan’ın bu toplantıya katılacağı bilinmesine rağmen reddetmiştir.

Böylelikle iki devlet adamının buluşması için önemli bir fırsat kaçırılmıştı. Dışişleri Bakanı Oskanyan ise bu konuda daha da ileri giderek; *Suddeutsche Zeitung*’a

⁴⁸ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

⁴⁹ Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 18, 2005.

verdiği mülakatta Türk tarafı ile protokol toplantıları yapmak istediğini, bu toplantılardan bir sonuç alınamadığını ve Ankara'nın ciddi adımlar atmaya hazır olmadığını belirtmiştir.⁵⁰

2006 yılı iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi hareketliliğin gözlemlenmediği bir yıl olmuştur. Bundaki en önemli neden ise bu yıl içerisindeki gündemi en fazla, Fransa'da kabul edilen ve Ermeni "soykırım"ının inkârını cezalandıran bir yasanın meşgul etmesidir. Erdoğan, Beşiktaş'taki Başbakanlık Ofisi'nde aralarında Türkiye'de ticaret yapan Fransız şirketlerin yöneticileri ile Türk-Fransız Ticaret Derneği TUSİAD, TOBB, DEİK ve Türk-Fransız Ticaret Odası üyelerinin de yer aldığı bir grup işadamlarıyla bir araya geldiği toplantıda, Türkiye-Fransa ilişkilerinin üçüncü tarafların ipoteğinden kurtulması gerektiğini belirterek "hani düşünce özgürlüğü vardı? Nerede Kopenhag siyasi kriterleri" diyerek tepkisini ortaya koymuştur.⁵¹

Ermenistan'da dahi Ermeni "soykırım"ının inkârının cezalandırılması konusunda herhangi bir yasal düzenleme bulunmazken Fransa'nın böyle bir karar alması dikkat çekicidir. Bu durum yalnızca Türkiye'nin değil, düşünce özgürlüğünü savunan diğer devletlerin de tepkisine neden olmuştur. Nitekim Ermenistan Parlamentosu'nda da, Fransa'nın ardından sessiz sedasız benzeri bir yasa tasarısı kabul edilmiştir.

2007 yılının ilk aylarında Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in öldürülmesinin ardından düzenlenen cenaze töreni ve bu olayın ilişkilere etkisi damgasını vurmuştur. Hrant Dink'in cenaze töreni için İstanbul'a gelen Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan Ermenistan'ın Türkiye koşulsuz diplomatik ilişki kurmaya hazır olduğunu ve ülkesinin bu yönde adım atmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Ancak, Dışişleri Kaynakları'nca yapılan açıklamada, Kirakosyan'ın açıklamaları olumlu karşılanmakla beraber, temkinli bir iyimserlik içinde bulunduğu da belirtilmiştir. Daha önce de, Erivan yönetiminin "koşulsuz diplomatik görüşmeye hazırız" açıklamalarını yaptığını, bunların kendilerini şaşırtmadığını belirten üst düzey dışişleri kaynakları şu ifadelerle yer vermiştir: "Biz Sayın Başbakan Erdoğan

⁵⁰ Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 19, 2005.

⁵¹ "Fransa'nın Sözde Ermeni Soykırımı, Telafisiz Darbe Olur", Milliyet Gazetesi, 7 Ekim 2006, <http://www.milliyet.com.tr/2006/10/07/son/sonsiy16.asp>

aracılığı ile mektuplu bir çağrıda bulunmuştuk. Ermeniler ise işi sonlandırdı ve “İki ülkede Ermeni soykırımını ile ilgili teşvik edici konferanslar yapılsın” gibi tuhaf öneriler getirdiler. Girişimler de öyle kaldı.”⁵²

Koçaryan’ın başkanlığının sonlarına doğru iki ülke arasındaki ilişkilerdeki diğer bir gelişme de 7 Şubat 2007 tarihinde “Demirden İpekyolu” olarak da adlandırılmaya başlanan Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Hattı Projesinin “Çerçeve Anlaşması” Tiflis’te, Gürcistan Parlamentosunda imzalanmasıydı. Başbakan Tayyip Erdoğan, Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in hazır bulunduğu imza töreninde, projenin üç ülke için önemi, ekonomik getirileri ve bölgeye sağlayacağı istikrar üzerinde durmuştur. Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Hattı üç ülke için de bir prestij projesi haline gelmiş, bu projenin tamamlanması ekonomik gelirlerin yanı sıra bu ülkelerin jeopolitik önemini daha da arttıracaktır ayrıca projenin Kafkasya’da bölgesel iş birliğine de önemli katkı sağlayacağına inanılmaktaydı.⁵³

Koçaryan’ın sert ve uzlaşmaz tavrı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmemesinde önemli bir faktör olmuştur. Türkiye’nin bu dönemde ikili ilişkileri normalleştirme çabaları Koçaryan’ın çözümsüzlük yanlısı politikaları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Sarkisyan’ın iktidara gelişi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

⁵² Gizli Diploması, Sabah Gazetesi, 25 Ocak 2007, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2007/06/13/Gizli_diplomasi

⁵³ Oya Eren, Kars Tiflis-Bakü Demiryolu Projesinde Bir Adım Daha, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 09 Şubat 2007, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=1682>

İKİNCİ BÖLÜM

2008-2011 DÖNEMİ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Cumhuriyetçi Parti Lideri ve Ermenistan Başbakanı Andronik Margaryan'ın 25 Mart 2007 tarihinde geçirdiği kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmesi üzerine Savunma Bakanlığı görevinde bulunan Serj Sarkisyan Cumhuriyetçi Parti'nin liderliğine seçilmiş ve böylelikle kendisine başbakanlık ve devlet başkanlığına giden yol açılmıştır. Tıpkı Koçaryan gibi Sarkisyan da Karabağlı'dır ve 1980'lerin sonunda 1990'ların başında bölgedeki Ermeni-Azeri çatışmalarında aktif bir rol oynamıştır. Koçaryan'ın yakın çalışma arkadaşı olarak bilinen Sarkisyan, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Karabağ sorununa ilişkin Koçaryan ile benzer bir siyasi anlayışa sahiptir.⁵⁴

19 Şubat 2008'de Ermenistan eski Devlet Başkanı Levon Ter - Petrosyan ile hali hazırdaki Başbakanı Serj Sarkisyan'ın katıldığı devlet başkanlığı seçimleri gerçekleşmiştir. Sarkisyan seçimleri kazanmasına rağmen muhalefetin seçim sürecinde yaşanan yolsuzluklara istinaden seçim sonuçlarını tanımayı kabul etmemiştir. Seçim sonrasında başlayan gösteriler güvenlik güçleri tarafından bastırılmış ve çatışmaların yoğunlaşması üzerine hükümet 1 Mart 2008'de yirmi gün süreyle geçerli olmak üzere sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu arada Sarkisyan da 9 Nisan'da Ermenistan Devlet Başkanı olarak yemin etmiş ve göreve başlamıştır.⁵⁵

Türkiye Sarkisyan'ın Devlet Başkanı seçilmesini ikili ilişkilerde yeni bir dönemi başlatabilecek bir fırsat olarak görmüş, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan Cumhurbaşkanlığına seçilen Serj Sarkisyan'a 21 Şubat 2008 tarihinde bir kutlama mesajı göndermiştir. Cumhurbaşkanı Gül'ün ikili ilişkilerde yeni bir dönemi başlatan mesajı şu şekildeydi:

“Ermenistan Cumhurbaşkanlığına seçilmeniz dolayısıyla Türk milleti ve şahsım adına Zat-i Devletlerini kutluyor, başarılar diliyorum.

⁵⁴ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

⁵⁵ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, Avim, Ankara.

Yeni göreviniz yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni hakları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına imkân tanıyacağını umuyorum.”⁵⁶

Bu mesaj, Türkiye ve Ermenistan arasında İsviçre’nin Bern kentinde 8 Temmuz 2008’de başlatılan bir dizi tarihi görüşmeyi ilerletmenin de yolunu açmış oldu. Büyük bir gizlilik içerisinde birkaç gün süren görüşmelerde ve seçimlerin hemen sonrasında Serj Sarkisyan, Rus *Rossiskaya* Gazetesine verdiği demeçte, Ankara ile herhangi bir ön şart olmadan diplomatik görüşmelere hazır olduğu mesajını vermektedir. Serj Sarkisyan’ın “Diplomatik yollar kullanarak problemlerimizi konuşabiliriz” sözleri bu açıdan önemlidir.⁵⁷

Türkiye ile Ermenistan arasında İsviçre’nin Bern kentinde yapılan görüşmeler dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan tarafından Türkiye’nin Ermenistan’ı tanıyan bir ülke olduğu ve bu çerçevede Ermenistan’la zaman zaman temaslarda bulunduğu açıklamasıyla yeni bir boyut kazanmış oldu. Dönem dönem Dışişleri Bakanlığının görevlendirdiği kişilerin Ermenistan’daki muhataplarıyla görüşmeler yaptığını kaydetti. Bu trafik iki ülke arasındaki ilişkiler açısından önemlidir diyen Babacan, burada önemli olanın iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl normalleştirileceğini görüşmek olduğunu açıkladı. Babacan şöyle devam etti: “Sorunlar vardır güncel sorunlar vardır. 1915 olaylarıyla ilgili görüş ayrılıkları vardır ancak bunların yine diyalog yoluyla ele alınması, bizim tüm Ortadoğu ve bölgedeki sorunlara yaklaşımımızda olduğu gibi temel esastır.”⁵⁸ Kısacası taraflar ilişkileri normalleştirme yönünde istekli olduklarının işaretlerini vermekteydiler.

2.1. Rusya-Gürcistan Savaşı ve Bölge Üzerindeki Yansımaları

Gürcü birliklerinin, Gürcistan’da “Anayasal düzeni” tesis etmek amacıyla, 7-8 Ağustos 2008 gece yarısı Güney Osetya’ya girmesine Rusya’nın karşıt hareketle tepki vermesi, iki ülke arasındaki gerginliği savaşa dönüştürmüştür. Savaş, Rusya’nın askeri

⁵⁶ Cumhurbaşkanı Gül Sarkisyan’ı Kutladı, CNN Türk, 21 Şubat 2008, <http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/02/21/cumhurbaskani.gul.sarkisyani.kutladi/430526.0/index.html>

⁵⁷ Ermenistan’la Gizli Görüşme, Hürriyet Gazetesi, 18 Temmuz 2008, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=9463166>

⁵⁸ Erivan ile Görüşmeler Gizli Değil, Haberinyeri, 19 Temmuz 2008. www.haberinyeri.net/erivan-ile-gorusmeler-gizli-degil-24542h.htm

gücün karşısında Gürcü kuvvetlerinin çekilmek zorunda kalmasıyla hızla Gürcistan topraklarına yayılmış, Rus Birliklerinin Zugdidi ve Gori gibi Gürcü şehirlerini işgal ederek Tiflis'e 40 km yaklaşımları üzerine uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür. Tarafların bir savaşın sınırına gelmesine yol açan silahlı çatışmalar, AB'yi temsilen dönem başkanı Fransa'nın araya girmesi ile imzalanan ateşkes anlaşması neticesinde yatıştırılmıştır.⁵⁹

Türkiye'nin savaşın yarattığı belirsizlik ve karmaşa ortamındaki ilk tepkisi, savaşın hızla sona erdirilmesi ve soruna bölgesel düzeyde çözüm bulunması amacıyla gündeme getirdiği "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" (KİİP) kurulması önerisidir. Öneri gündeme, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 11 Ağustos'ta yaptığı Türkiye'nin Balkanlardaki örneğe benzer şekilde "Kafkaslar İttifakı" gibi bir çalışma içine girebileceğini, Rusya Federasyonunun da bu ittifakta yer alması gerektiği yönündeki açıklamasıyla gelmiştir. Süreç, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bu fikre destek verdiğini belirtmesiyle hız kazanmıştır. Başbakan Erdoğan'ın 13 Ağustos Moskova ve 14 Ağustos Tiflis ziyaretleri, Türkiye'nin KİİP teklifinin resmîyet kazandığı geziler olmuştur. KİİP'in kurumsal yapısının ve işleyiş biçiminin ele alındığı ilk hazırlık toplantısı 4-5 Aralık 2008'de Helsinki'de ikincisiyse 26 Ocak 2009'da İstanbul'da yapılmıştır.⁶⁰

Azerbaycan ve Ermenistan'ın KİİP'e karşı olumlu ya da olumsuz yönde net bir tepki verdikleri söylenemez. Azerbaycan KİİP'i Dağlık Karabağ meselesinin Azerbaycan'ın tezlerini dikkate alır bir çerçevede çözümünün tartışılabileceği yeni bir zemin olarak değerlendirilmiştir. Ermenistan da KİİP'i kendi beklentilerini karşılayabilecek bir yapılanma içerisinde olduğunu görmektedir. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması Türkiye ile yeni bir platformda görüşme imkânı yaratması, Dağlık Karabağ meselesinin Ermenistan'ı tatmin edecek bir yönde çözümü ve AGİT Minsk Grubunun çalışmalarını destekleyecek bir zemin olması bu beklentilerin başlıcalarıdır.⁶¹

⁵⁹ Mitat Çelikpala, **Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş**, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010, s.107.

⁶⁰ Çelikpala, s.108-109.

⁶¹ Çelikpala, s.110.

8 Ağustos 2008 tarihinde başlayan Kafkasya Savaşı bölgedeki dengeyi yerle bir etmiştir. Bu savaşın küresel ve bölgesel sonuçları dünyanın Kafkasya'ya karşı bakış açısını değiştirmiştir. Güney Osetya ve daha sonra Rusya arasında çıkan savaş sonucu; Doğu Avrupa'nın da AB içinde eritilmesiyle; Balkanlarda Dünyanın sorunlu bölgesi olmaktan çıkmış ve bu rolü Kafkaslara devretmiştir. Rus-Gürcü Savaşı, Kafkaslardaki stratejik dengelerin ne kadar kırılgan olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Kafkaslardaki kriz bir başka hususu daha teyit etti: Bugünkü küresel güç savaşları dünyanın en küçük ülkeleri, en küçük toprak parçaları ve aktörleri üzerinden yürüyor.⁶²

Kafkasya Savaşı Gürcistan'ın iki sorunlu parçasının kendisinden bir daha geri dönmesi zor olacak bir şekilde ayrılmasına neden olmuştur. Bu savaş Gürcistan'ı Rusya ile diplomatik ilişkilerini durdurmaya ve sınırlarını kapatmaya yöneltmiştir. Gürcistan'ın sınırlarını kapatması ile Ermenistan kendisini bir anda fiili bir ambargonun içerisinde bulmuş; her ne kadar Gürcistan bu savaştan toprak kaybederek çıkmışsa da Ermenistan sınırların kapatılmasıyla stratejik yollarını kaybetti.⁶³

Savaşa fiilen katılmasa da bu savaştan psikolojik ve jeopolitik kayıpla çıkan Ermenistan diplomasisi yeni çıkış yolları aramaya başlamıştır. Ermenistan bundan sonra sadece Gürcü kapısına dayanarak ayakta kalabilmenin büyük riskler taşıdığını bilerek Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeye daha fazla önem verme kararı almıştır.

Azerbaycan'ın savaştan çıkardığı sonuç da tersi bir istikamette olmuştur. Bakü yönetimi boru hatlarında çıkışın durmasını da dikkate alarak sadece Gürcistan-Türkiye hatlarına bağımlı kalmayı riskli bulmuş ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır. Rusya da bu arayışa kayıtsız kalmamış Azerbaycan'ı bir yandan tehditle bir yandan da vaatlerle kendine bağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Rusya diğer taraftan Türkiye Ermenistan yakınlaşmasını görünürde desteklemiştir. Çünkü bu sayede Azerbaycan'ın korkuları daha da arttırılacak ve Türkiye'nin Azerbaycan'ı dışladığı düşüncesi yaratılarak Azerbaycan'ın Rusya'ya daha da fazla yakınlaşması sağlanacaktır.⁶⁴

⁶² İbrahim Kalın, **Tarih ve Reel-Politik Arasında Kafkas Ruleti ve Türkiye Ermenistan İlişkileri**, Açık Görüş, 14 Eylül 2008.

⁶³ Sinan Oğan, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Açılımlar ve Nalbantyan'ın İstanbul Ziyareti**, Türksam, 24 Kasım 2008.

⁶⁴ Sedat Laçiner, **Değişen Türkiye Değil Ermenistan ve Azerbaycan**, USAK, 7 Mayıs 2009.

Ağustos 2008 savaşının Türkiye'nin Kafkasya politikasında ve bunun doğrudan yansımaları olarak genel dış politikasında yarattığı en önemli farklılık "Ermenistan Açılımı" olarak da nitelendirilen sürecin başlaması olmuştur. Ermenistan'la 1990'lı yılların başından itibaren genelde üstü örtülü olarak yürütülen süreç, Ağustos 2008 sonrasında artan bir ivmeyle görünürlük kazanmıştır.

2.2. Türkiye-Ermenistan Arasında "Futbol Diplomasisi"

Kapalı kapılar ardında yapılan görüşmelerle beraber ilişkilerin iyileşmesi adına atılan en büyük adım Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü 6 Eylül 2008'de Türkiye ile Ermenistan Milli futbol takımları arasında Erivan'da oynanacak olan Dünya Kupası eleme maçına daveti ve Gül'ün davete icabetiyle başlamıştır.⁶⁵ Cumhurbaşkanlığı Basın Merkezi'nden yapılan yazılı açıklamada:

"Anılan maç, sportif bir karşılaşmanın ötesinde önemli fırsatlar sunan bir anlam taşımaktadır. Özellikle Kafkasya Bölgesi haklarını endişeye sevk eden gelişmelerin yaşandığı bir dönemde ortaya çıkan bu imkanın tüm taraflarca en iyi şekilde değerlendirilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu maç vesilesiyle yapılacak bir ziyaretin bölgede yeni bir dostluk ikliminin oluşmasına da katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Sayın Cumhurbaşkanımız bu anlayışla daveti kabul etmiştir."⁶⁶ denilmektedir.

Yaşanan gelişmeler karşısında muhalefet partilerinden sert tepkiler gelmiştir. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a bir gazetecinin, "Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermenistan'a yapmayı planladığı ziyaret kamuoyunda tartışılıyor. Siz de maçı izlemek için Ermenistan'a gidecek misiniz, bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu üzerine; 'Bakü'ye gitmeyi tercih ederim... Şimdi bir maç vesilesiyle Türkiye, Ermenistan ile yeni bir ilişki düzeni içine girme maksadındadır. Bugüne kadar bizim Ermenistan'a karşı izlediğimiz politika niçin öyle şekillenmemiştir? Yani niçin Ermenistan ile ilişkilerimizde bizim belli bir dikkat, mesafe ve talep içerisinde durmamız zorunlu sayılmıştı? Ermenistan ile neden Azerbaycan ile kurduğumuz ilişkiyi kuramamıştık, neydi bunun gerekçeleri' demektedir.

⁶⁵ Bülent Aras, Ermenistan İle Futbol Diplomasisi, www.anlayis.net/makaleredirector.aspx?makaleid=5379

⁶⁶ Gül Daveti Kabul Etti, Kenthaber, 3 Eylül 2008, www.kenthaber.com/Haber/.../gul-daveti-kabul-etti/ad4af478-b958-4...

Muhalefet yeni yaklaşıma üç temel gerekçeyle karşı çıkmaktaydı: Ermenistan'ın, Türkiye'nin ulusal sınırlarını tanıdığını açıklamaması ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü Ermenistan tarafından kabul edilmiş olmaması; Türkiye'ye karşı soykırım iddiasını Ermenistan'ın bütün olanaklarıyla desteklemeye, takip etmeye devam etmesi; Ermenistan'ın, Azerbaycan topraklarını Dağlık Karabağ'ı işgale fiilen devam ediyor olması. Bu çerçevede ana muhalefet lideri Baykal "Erivan'a maça gider misiniz diyorsunuz Bakü'ye maça gitmeyi tercih ederim." demektedir.⁶⁷

Milliyetçi Hareket Partisi Lideri Devlet Bahçeli ise Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermenistan'a olası ziyaretiyle ilgili "Ermenistan'a gidilmesi, tarihi bir gaflet olacak, böyle bir davranış Türkiye'nin onurunu yaralayacaktır" demektedir.

Bahçeli yaptığı yazılı açıklamada da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün milli maç bahanesi ile Erivan'a gitme hazırlıklarının ileri bir aşamaya geldiğinin anlaşıldığını savundu. Bu konuda Cumhurbaşkanı adına basına bilgi veren Başbakan'ın açıklamalarının bunu teyit ettiği ileri süren Bahçeli, "Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin önündeki en büyük engel, Türkiye düşmanlığı üzerine kurulu Ermeni politikalarıdır" dedi.⁶⁸

Yerel seçimlerin yaklaştığı bir dönemde milletvekillerinin toplu olarak Erivan'a gitmesinin siyasi istismar aracı yapılacağına da iddia eden MYK üyeleri vekillere maça izin verilmemesinin daha uygun olacağını bildirdi.⁶⁹ Buna cevaben AKP muhalefetin bu konuyu istismar edeceği düşüncesiyle Erivan'da oynanan Türkiye-Ermenistan maçına hiçbir milletvekilini göndermeme kararı aldı. AKP yönetimine talimat veren Başbakan Tayyip Erdoğan, "muhalefet partileri bu konuyu siyasi istismar malzemesi haline getirdi. Milletvekili arkadaşlarımız maça gitmesin" dedi.

AKP Grup Başkan Vekili Nihat Ergün Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü tarafında aralarında partililerin de bulunduğu 30 milletvekilinin milli maça davet

⁶⁷ Baykal'dan Gül'e Ermeni Taşı!, Portakal, 1 Eylül 2008, www.portakal.com/.../baykaldan-gule-ermenitasi-101800.html

⁶⁸ "Tarihi Gaflet" Akşam Gazetesi, 2 Eylül 2008.

⁶⁹ Akp'li Vekillere Erivan İzni Yok, Radikal Gazetesi, 3 Eylül 2008, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=896851&Date=03.09.2008&CategoryID=78>

edildiğini, bazı partili milletvekillerinin ise kendi imkânlarıyla Erivan'a gitmek istediklerini belirtti. Ergün, "muhalefet konuyu istismar ediyor. Arkadaşlarımıza ne diyeceğiz? İzin verecek miyiz?" diye sormaktaydı. Söz alan MYK üyeleri, milletvekillerinin maça gitmesinde herhangi bir sakınca bulunmamasına rağmen, muhalefetin konuyu sürekli gündemde tuttuğunu dikkat çekti.

Cumhurbaşkanının, Erivan'a hareketinden önce Esenboğa Havalimanı'nda yaptığı açıklamada, maçın iki ülke arasında ilk kez milli bir karşılaşma olmanın ötesinde önemli fırsatlar sunacağını, bu ziyaret çevresinde Ermenistan Cumhurbaşkanı ile bölgedeki gelişmelerin değerlendirileceğini, bu arada Türkiye'nin Kafkaslarda İstikrar ve İşbirliği Platformu inisiyatifinin ele alınacağını, ayrıca Dağlık Karabağ ihtilafı ve ikili ilişkilerin de gündeme geleceğini söylemiştir.⁷⁰

Cumhurbaşkanının Erivan'a ziyareti bir gün sürmüş, ziyaret vesilesiyle ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı Erivan'daki Başkanlık Sarayına giderek Ermenistan Devlet Başkanını makamında ziyaret etmiştir. Sarkisyan, "davetimizi kabul ettiniz elimizi havadan bırakmadınız, bizi mutlu ettiniz. Size tüm Ermeni halkı adına teşekkür ediyorum" diyerek memnuniyetini dile getirmiştir. Sarkisyan'la görüşmede Gül, spor ve devlet tarihinde bir ilk olan bu müsabaka ve görüşmelerin önemli fırsatlar taşıdığını belirterek, "Biz ortak tarihi ve kültürleri paylaşan iki halk olarak bu maç ve beraberinde oluşan olumlu havanın önümüzdeki engelleri kaldıracağına inanıyoruz" dedi. Görüşmelerde temelde şu prensip karar alındı: Bundan sonra Türkiye - Ermenistan arasında düzenli istişare mekanizmaları oluşturulacak. Görüşmeler dışişleri bakanları seviyesinde yapılacak ve ay sonundaki BM zirvesinde iki cumhurbaşkanı tekrar bir araya gelecek. Tarih Komisyonu oluşturulması çalışmaları hızlandırılacak, ekonomik alanda bir komite kurulacak.⁷¹

Bundan sonra sürecin hızla ilerlediği görülmektedir. AB Dışişleri Bakanları gayri resmi toplantısı için gittiği Avignon'da İngiliz Reuters ajansına konuşan Dışişleri Bakanı Ali Babacan "Cumhurbaşkanımızın Erivan ziyareti, Ermenistan ile diyalog

⁷⁰ Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 30, 2008.

⁷¹ Teşekkürler Elimizi Havada Bırakmadınız, Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9839374.asp>

kapılarını açılması yolunda çok önemli bir adım. Mevcut şartlar böyle cesur bir adımı mümkün kıldı” dedi. Dışişleri Bakanı Ali Babacan:

“Mevcut koşulların böyle cesur bir adım için uygun olduğuna inanıyoruz. Şimdi soruların açıkça ve cesurca ortaya koyma ve çözüm bulmaya çalışma zamanıdır. Cumhurbaşkanımızın Erivan ziyareti, Ermenistan ile diyalog kapılarının açılması için önemli bir adım olacaktır. Şu anda Erivan ile diplomatik ilişkimiz yok. Bu konuda ne yapacağız? Tartışılması gereken diğer bir konu da bu.”⁷² demektedir.

Cumhurbaşkanı Gül ziyaretinden sonra Serj Sarkisyan’a bir mektup göndererek kendisine ve beraberindeki heyete gösterilen konukseverlik için teşekkür etmiş ayrıca, söz konusu ziyaret sırasında yapılan görüşmelerin verimli geçtiğine inandığını ifade ile Sarkisyan’ı milli takımlar arasında 2009 yılında Türkiye’de yapılacak rövanş maçına davet etmiştir.⁷³

Cumhurbaşkanı Gül Ermenistan ziyareti sonrasında yaptığı açıklamada: “Ziyaretim psikolojik duvarı kırdı Karabağ konusunu bu kadar ayrıntılı konuşacağımızı beklemiyordum. Ziyaretimin çözüme katkısı olabilir. Bu iklim yoluna girerse her şey yoluna girebilir” diyerek ilişkilerin gelişmesi yönünde önemli bir adımın atıldığı mesajını vermiştir. Gül’e eşlik eden Dışişleri Bakanı Ali Babacan ise birkaç saat daha Erivan’da kalarak Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbantyan ile görüştü. İki tarafın Kafkasya’daki durum, Gürcistan’daki son gelişmeler ve Dağlık Karabağ konularının görüşüldüğü öğrenildi. Ayrıca, New York’ta yapılacak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında iki ülkenin yeniden bir araya gelmesi üzerinde anlaşıldı.⁷⁴

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Ermenistan ziyaretinin ardından süreci hızlandırmak adına Bakü’yü ziyareti, Türkiye’nin yeni açılımının Kafkaslar’daki hassas dengeyi bozmadan geliştirmeye çalışıldığının göstergesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül:

“Ümit ediyorum ki Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ meselesi diyalog yoluyla, anlayışla ve karşılıklı görüşmelerle çözüme erişir. 17 senelik bu sorunun çözümü için yeni fırsatlar

⁷² Diyalog Kapıları İçin Önemli Adım, Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9839379.asp?gid=233&srld=4079&oid=2&l=1>

⁷³ Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 30, 2008.

⁷⁴ Psikolojik Duvarlar Yıkıldı. Umutluyum, Taraf Gazetesi, 8 Eylül 2008, <http://www.taraf.com.tr/haber/psikolojik-duvarlar-yikildi-umutluyum.htm>

doğduğu kanaatindeyiz. Bununla ilgili Ermenistan ziyaretinden de ümitli dönmüştüm. Görüşerek bunların halledilebileceğine inanıyorum. İşgal altındaki toprakların bir an önce boşaltılması. Bunlar büyük adımlar olacaktır ve bir barış havası, istikrar ortaya çıktığında bu bölgede ekonomik işbirliği olacaktır” dedi.⁷⁵

Türk-Azeri ve Ermeni Dışişleri Bakanlarının Birleşmiş Milletler Genel Kurulu dolayısıyla buldukları New York'ta yapılan üçlü zirveden “sorunları birlikte çözelim” mesajı çıktı. Görüşme trafiği önce Ali Babacan ve Ermeni mevkidaşı Eduard Nalbantyan arasında başladı. Görüşmeye girmeden önce Türk gazetecilere konuşan Nalbantyan “Olumlu duygularla geliyorum. İlişkileri normalleştirmek için önemli bir adım olabilir. Sorunlar çözmek için neden bir yıl bekleyelim? Şimdi neden olmasın?” dedi. Nalbantyan'dan 40 dakika sonra Azeri Bakan Elmar Memmedyarov aynı salona girdi. 3 bakan yaklaşık 45 dakika görüştü. Bakanlar toplantısının ardından yaptıkları açıklamada “Birbirimizi anlamak için bu toplantı önemli! Bu görüşme sürecine devam edeceğiz. Kafkaslarda hem büyük potansiyel hemde yapılacak çok şey var. Bu görüşmeler bölge istikrarına da çok katkıda bulunacak” dediler. Ali Babacan ise, üç bakanın bu tip bir görüşme mekanizması içinde buluşmaya devam edeceğini belirtti. Ermenistan ile ilgili ilişkilerde bir yıl önce başlayan diplomatlar arasındaki görüşmelerin aynen devam ettiğini belirtti. Babacan, sınırın açılmasını ve Dağlık Karabağ gibi bütün sorunları konuşmaya açık olduklarını kaydederek “Yine de beklentileri çok yüksek tutmamak gerek, bölgedeki sorunların çok derin bir geçmişi var. Bazısı Birinci Dünya Savaşına kadar gidiyor. Yavaş yavaş ilerleyeceğiz. Konuşacağımız pek çok konu var” dedi.⁷⁶

Diğer yandan Türkiye'nin kendisini güçlü hissettiği ekonomik ve ticari alanda ortak çıkarları dikkate alan bir politika oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. 2 Kasım 2008'de Moskova'da Ermenistan ile Azerbaycan arasında, 1992 sonrasında imzalanan ilk belge niteliğinde ki, 5 maddelik Karabağ Deklarasyonunun imzalanması Türkiye'de tarafların çözüm yolunda ilerledikleri ve Türkiye-Ermenistan görüşmelerinde bu süreci destekleyeceği yönünde bir algı yaratmıştır.⁷⁷

⁷⁵ Cumhurbaşkanı Gül'ün Azerbaycan Ziyareti, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/47538/cumhurbaskani-gulun-azerbaycan-ziyareti-sona-erdi.html>

⁷⁶ Üçlü Zirveden “Çözüm” Mesajı, Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 2008, Üçlü Zirveden “Çözüm” Mesajı, Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 2008.

⁷⁷ Çelikpala, s.113.

1915 olayları yaşanan gelişmeler sürecinde Türkiye’de bir iç siyasi tartışma konusu haline gelmiştir. Bir grup Türk entelektüel ve akademisyen Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylardan dolayı açık bir özür yayınladı. 30.000 civarında kişinin imzaladığı metin şu şekildeydi:

“1915’te Osmanlı Ermenilerin maruz kaldığı Büyük Felaket’e duyarsız kalınmasını, bunu inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma, Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum.”⁷⁸

Entelektüellerin bu kampanyasının duyulmasının ardından, 146 emekli Türk büyük elçisinden oluşan bir grup karşı bildiri yayınladılar. “Bugün, Ermeni terörü görevini tamamlamıştır.” serzenişinde bulunan metinde, “planın ikinci evresinin özür bir sonra ki adımın ise toprak ve tazminat talebi olacağının farkındayız” diyerek görüşlerini açıklamışlardır.⁷⁹

Başbakan Erdoğan bir grup akademisyen ve gazetecinin 1915 olayları için Ermenilerden özür dileme kampanyasını başlatmasını: “Herhalde onlar böyle bir soykırımı işlemiş olacaklar ki özür diliyorlar. Türkiye Cumhuriyetinin böyle bir sorunu yok. Yani eğer ortada böyle bir suç varsa suç işleyen özür dileyebilir. Ama ne benim ne ülkemin ne de milletimin böyle bir sorunu yok. Ülkeler arası münasebetlerse bu konuda Türkiye, tavrını çok açık ve net ortaya koymuştur.”sözleriyle mantıksız bulduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Taraflar arasında gerçekleşen ziyaretler sonrasında ve KIİP için Aralık 2008’de Helsinki de düzenlenen zirveyle beraber Türkiye ile Ermenistan arasındaki üst düzey ilişkiler sıklaşmıştır. Helsinki’de gerçekleşen AGİT Dışişleri Bakanları Zirvesinde Türk basın mensuplarının sorunlarını yanıtlayan Babacan:

“Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki Ermenistan ile ilişkiler son derecede olumlu ilerliyor. Ermenistan dışişleri bakanı ile son on gün içerisinde iki kez görüşmem oldu. Azerbaycan ziyaretimde Cumhurbaşkanı Sayın Aliyev’le ve Dışişleri Bakanı Mehmet Yaroğlu ile çok uzun görüşmelerimiz oldu.

⁷⁸ Ermenilerden özür kampanyası başlıyor, Cnnturk, 4 Aralık 2008
<http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/12/04/ermenilerden.ozur.kampanyasi.basliyor/503503.0/index.html>

⁷⁹ Türkiye Ermenistan Rehberi, ESI, Ağustos 2010, <http://www.scribd.com/niketlug/d/40094263-TURK%C4%B0YE-ERMEN%C4%B0STAN-REHBER%C4%B0>

⁸⁰ Erdoğan: “Özür Dileme” Kampanyası Mantıksız, Ntvmsnbc, 18 Aralık 2008,
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/469299.asp>

Hem Azerbaycan-Ermenistan arasındaki süreçte hem de Türkiye-Ermenistan arasında ki süreçte işler iyi gidiyor. Erivan'dan ve Azerbaycan'dan olumlu sinyaller alıyorum. Amaç Azerbaycan-Ermenistan ve Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin tamamen normalleşmesidir. Kuşkusuz konuşulan çok detaylar var. Özellikle Dağlık Karabağ konusu ve işgal edilen yedi bölge konusu oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir konu. Dağlık Karabağ noktasında Minsk Grubu toplantısı sonunda bir barış anlaşması taslağı üzerinde anlaşabileceğimiz yönünde bir görüş doğdu ve bu görüş AGİT üyeleri tarafından büyük destek buldu. Bu konuda AGİT çerçevesinde de bir karar açıklanacağını düşünüyoruz⁸¹ şeklindeki açıklamalarıyla Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan üçgenindeki olumlu gelişmelerin net bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

Ocak 2009 Davos'daki Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Erdoğan, Ermenistan Lideri Serj Sarkisyan'la görüştü. Başbakan Erdoğan, "Benim Sarkisyan ile yapacağım görüşmenin öncesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev kardeşimle görüşmem çok çok önemli, doğal. Onunla yapacağım görüşme bir yerde Sarkisyan ile yapacağım görüşmenin çerçevesini oluşturacak. Bu iş, başından beri bu şekilde gelişmiştir. Bundan sonra bu şekilde gidecektir. Dağlık Karabağ konusunda biz hiçbir zaman Azerbaycan'ı yalnız bırakmayacağız yeni konularımız bir yerde Azerbaycan ile ilintili, bağlantılı. Burada da Ermenistan'ın gerekli anlayışı göstermesi lazım" dedi. Ermenistan, lideri Sarkisyan ise Davos Dünya Ekonomik Formunun Post Otel'de yapılan açılış resepsiyonuna girişinde Türk gazetecilerin "Görüşmeyi olumlu bir adım olarak değerlendiriyor musunuz?" sorusuna da Sarkisyan, "öyle olacağını düşünüyorum" yanıtını verdi.⁸²

Dışişleri Bakanı Ali Babacan da Türkiye-Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbatyan'la görüştü. Devam eden bir sürecin olduğunu ifade eden Babacan, somut şeyler olduğunda bunları açıklayacağını ifade etti. Babacan, Ermenistan- Türkiye milli maçından bu yana Nalbantyan ile 5-6 kez görüştiklerini belirterek, "geçtiğimiz 24 saat içerisinde Davos'da Nalbantyan ile bir temasımız oldu. Burada tekrar buluşacağız" dedi.⁸³

⁸¹ Dağlık Karabağ da Umut Veren Gelişme, İHA, 12 Mayıs 2008, www.iha.com.tr/haber/detay.aspx?nid=45685&cid=5

⁸² Başbakan Erdoğan, Davos'ta Sarkisyan'la Görüştü, 30 Ocak 2009, www.euractiv.com.tr/.../basbakan-erdogan-davosta-sarkisyanla-gorus...

⁸³ Başbakan Erdoğan, Davos'ta Sarkisyan'la Görüştü, 30 Ocak 2009, www.euractiv.com.tr/.../basbakan-erdogan-davosta-sarkisyanla-gorus...

Gelinen noktada Türk Dışışleri bakanı Ali Babacan, Ocak 2009 da NTV'ye verdiği demeçte “şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki Türkiye ile Ermenistan arasında nihai bir normalleşmeye ilgili bir plana herhalde hiçbir zaman bu kadar yaklaşmamıştık” dedi.⁸⁴

Ermenistan Dışışleri Bakanı, mevkidaşı Ali Babacan'ı iki ülkenin barışmaya yakın olduğu yolundaki değerlendirmesiyle mutabık olduğunu da söyledi. Ancak Nalbantyan “sorunlar, sadece Türkiye koşulsuz olarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini kurmayı kabul ederse çözümlür” dedi.⁸⁵

Nalbantyan'ın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere ilişkilerin normalleşmesi adına önemli adımlar atılsa da iki ülke arasındaki sorunların çözümü adına tam bir mutabakatın sağlanamadığı görünmektedir.

Ulusal ve uluslararası kamuoylarına her aşamada, “Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleşmesinin artık bir hayal olmadığı” açıklamalarını yapılması her iki ülke kamuoylarında gündeme gelmiştir ve ciddi bir tartışma ortamı yaratıldığı gibi umut da doğurmuştur. Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme çabasının Kafkaslarda yaratacağı hassasiyeti hesaba katarak politikalarını bu yönde belirleme gayreti içerisine girmiştir. Azerbaycan'ın hassasiyetlerine önem verilmiş, Bakü'nün her görüşmede haberdar edilmesi ve görüşmelerin bir anlamda üçlü seviyeye çıkarılması Türkiye'nin Kafkaslarda ki hassas dengeye verdiği önemi apaçık ortaya koymaktadır. Ankara bu görüşmelerin şekillendireceği normalleşmenin Dağlık Karabağ Sorunun çözümünü ve Ermenistan'ın işgal altındaki topraklardan çekilmesine katkı sağlayacağı beklenmektedir. Türk dış politikasının bu süreci yakından ilgilendiren önemli bir hassasiyet ise Ermeni diasporasının 1915 olaylarının “soykırım” şeklinde nitelendirildiği tasarıları çeşitli ülkelerin parlamentolarından geçirmek amacıyla yürüttüğü lobi faaliyetleridir. Görüşme trafiğinin izlediği seyir ve yoğunluk, bu faaliyetleri hedeflediği 24 Nisan tarihinde bir paralellik arz etmektedir. 2009'u önceki yıllardan farklı kılan önemli bir husus ABD de iktidara gelen Barack H. Obama yönetiminin konuya bakış açısıdır. Obama'nın konuya Ermeni tezlerine yakın bir duruş

⁸⁴ **Türkiye ve Ermenistan: Kalıpları Kırmak Sınırları Açmak**, Setav, 14 Nisan 2009.

⁸⁵ Nalbantyan'dan “Normalleşme” Resti, Haber7, 21 Ocak 2008, www.haber7.com/haber/.../Nalbantyan-dan-normallesme-resti.php

sergilemesi, Türkiye’yi Ermenistan’la yakınlaşma konusunda aktif olmaya iten sebeplerden biri olmuştur.⁸⁶

Obama’nın 5-6 Nisan 2009’da ilk kıtalar arası ziyaret olarak gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde, TBMM’de yaptığı konuşmanın yanı sıra düzenlenen basın toplantılarında 1915 olaylarıyla ilgili olarak yapılan değerlendirmeler, Türk kamuoyunda Başkan’ın 24 Nisan açıklamasıyla ilgili soru işaretlerinin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye’nin Obama ziyareti sırasında bir jest yaparak, kapalı olan Ermenistan sınırını açacağını dahi iddia etmiştir.⁸⁷

Başbakan Erdoğan’ın, Dağlık Karabağ Sorununda çözüm yönünde adım atılmadığı ve Ermenistan’ın işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmediği sürece sınırın açılmayacağını açıklaması ise Türkiye’nin 1993’den itibaren şekillendirdiği genel politikasını değiştirmedeğinin ispatı olmuştur.

2.3. Türkiye-Ermenistan Yakınlaşmasında “Yol Haritası”nın Belirlenmesi

Diğer önemli bir görüşme Nisan 2009’da Erivan’da düzenlenen Karadeniz Ekonomi İşbirliği (KEİ) toplantısında gerçekleşti. Ali Babacan, Ermenistan’ın başkenti Erivan’da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Mahmud Mammad Guliyev ile görüştü. Babacan, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan tarafından da kabul edildi. Erivan’a giderken uçakta açıklamalarda bulunan Dışişleri Bakanı Babacan, “Kapsamlı çözüm ve tam normalleşme istiyoruz. Geniş perspektifli bir çözüm istiyoruz” dedi. Zirve sonrasında açıklamalarda bulunan Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbantyan, “Türkiye-Ermenistan sınırının açılması olasılığına ilişkin olarak” süreçte ilerleme kaydettiklerini, bu noktaya yakın gelebileceklerine inandığını söyledi. Nalbantyan, “Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Dağlık Karabağ konusunda öneride bulunduğu” haberini hatırlatması

⁸⁶ Çelikpala, s.114.

⁸⁷ Çelikpala, s.114.

üzerine “Bu konuda çalışmalar var ama Karabağ konusundaki çalışmalar Minsk Grubu altında yürütülüyor” diye konuştu.⁸⁸

Nisan 2009, Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından önemli görüşmelerin yaşandığı bir dönem olarak görülmektedir. Obama’nın Türkiye ziyaretinin gerçekleştirdiği 6 Nisan’dan 24 Nisan’a kadar olan döneme, Obama’nın geleneksel 24 Nisan açıklamasında kullanacağı muhtemel dil ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin belirsizliğin getirdiği gergin hava hâkimdi. Bu hava 22 Nisan gece yarısı Ankara ve Erivan’la birlikte Cenevre’den gelen tarafların ikili ilişkilerin normalleşmesini sağlayacak bir “Yol Haritası” üzerinde mutabık kaldıkları biçimindeki açıklamayla bir anda farklı bir boyut kazanmıştır. Açıklamada:

“Türkiye ve Ermenistan, İsviçre’nin arabuluculuğunda ikili ilişkilerin normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba gösterilmektedir.

İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir.

Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır.”⁸⁹ denilmektedir.

Açıklama üzerinde mutabık kalınan “Yol Haritası”nın ayrıntılarına girilmese de, yol haritasının Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorun olan konuların çözümüne yönelik gereken adımları içerdiği tahmin edilmekteydi. Açıklamanın zamanlaması ve gece yarısı yapılması süreci doğrudan doğruya 24 Nisan tarihiyle ilişkilendirmiştir. Sonuçta ABD Başkanı Barack Obama, 24 Nisan tarihli başkanlık açıklamasında, 1915 olayları için “soykırım” nitelemesini kullanmak yerine Türkçeye “Büyük Felaket” olarak çevrilen Ermenice “*Meds Yeghern*” ifadesini kullanmayı yeğlemiştir. Obama, “Türkiye ile Ermenistan’ın ikili ilişkilerini normalleştirme çabalarını kuvvetle destekliyorum” dedi. ABD Başkanı İsviçre’nin

⁸⁸ Babacan: Kapsamlı Çözüm İstiyoruz, Akşam Gazetesi, 17 Nisan 2009, aksam.mediyator.com/.../babacan_kapsamli_cozum_istiyoruz.html

⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı’nın Ortak Açıklaması, No: 56, 22 Nisan 2009, www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskile

gözetimi altında iki hükümetin bir çerçeve ve ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik yol haritasında anlaştıklarını belirterek, “Bu ilerlemeyi takdir ediyorum ve iki hükümete de sözlerini yerine getirmeleri çağrısında bulunuyorum” ifadesini kullandı.⁹⁰ Özellikle Obama’nın kullandığı “*Meds Yeghern*” ifadesi, diasporayı memnun etmezken, Türkiye tarafında da tartışma konusu haline geldi.

2.4. Yol Haritasına Azerbaycan’ın Tepkisi

Gelişmelerden rahatsızlık duyan unsur Azerbaycan’dır. Gece yarısı açıklamasıyla ortaya çıkan “Yol Haritası” Azerbaycan tarafının rahatsızlıklarının artmasına neden olmuş ve Dağlık Karabağ Sorunu çözülmeden sınırın açılması ihtimali, Azerbaycan’da tepki yaratmıştır. Azerbaycan’ı yatıştırmak amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’i telefonla arayan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül görüşme sonucunda Türkiye’nin girişimlerinin iki ülkenin de lehine olduğu konusunda mutabakata varıldığını belirtmiştir. Görüşmeden sonra:

“Her iki ülke karşılıklı olarak sorunların çözümüne zarar vermeyecek. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun çözümünü olumsuz etkilemeyecek; Azerbaycan’da Türkiye’nin Ermenistan ve ABD ilişkilerine zarar verecek bir davranışta bulunmayacak.”⁹¹ Şeklinde bir uzlaşmaya varıldığı medyaya yansımıştır.

Bu telefon görüşmesine rağmen ilişkilerin gerildiği ve tartışmaların sertleştiği görülmektedir. Başbakan Erdoğan tepkileri yatıştırmak amacıyla, 13 Mayıs 2009’da Azerbaycan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Başbakan Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ikili ilişkilerin değeriyle ilgili olarak hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde güçlü ifadeler kullanmaktaydı. Erdoğan, Bakü ziyaretinde Türkiye’de birçok kez tekrar ettiği, “Karabağ sorununda çözüm olmadan sınır kapısının açılmasının mümkün olmadığını” yineledi. Türkiye’nin tutumu çok net bir şekilde ifade edilmişti. Başbakan Azeri topraklarının işgalinin sebep, sınırın

⁹⁰ Obama, “Soykırım” demedi, “Büyük Felaket” dedi, Yenişafak Gazetesi, 24 Nisan 2009, <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=24.04.2009&i=182621>

⁹¹ Fikret Bila, Gül-Aliyev Mutabakatı, CNN Türk, 25 Nisan 2009, www.cnnturk.com/.../fikret.bila/gul.aliyev.mutabakati/9.178/index.ht...

kapatılmasının ise bir sonuç olduğunu yeniden vurguladı ve Ermenistan'ın öncelikle somut adımlar atması gerektiğini bir daha vurguladı.⁹²

Başbakan Erdoğan: “İlişkilere gölge düşürmek isteyenlere bu görüşme en güzel cevaptır. Karabağ üzerine yapılan spekülasyonları kabul etmemiz mümkün değildir. Geçmişte etmedik bundan sonra da etmeyeceğiz. İşgal sonrası kapıları kapattık işgal bitmeden de kapılar açılmaz. Bunu Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak söylüyorum. Bundan daha büyük garanti olur mu ?”⁹³ cümleleriyle bütün görüşmeleri özetlediği gibi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ Sorunu ile doğrudan bağlantılı olduğuna açık bir vurgu yapmıştır. Azeri lider Aliyev ise; sorunun Ermeni basınından kaynaklandığını, şüphelerin ortaya çıktığını ama şimdi aydınlanması gereken konuların aydınlığa kavuştuğunu ifade etmekteydi.

İki liderin açık ve güvence veren ifadelerine rağmen, Azerbaycan'ın bir türlü tatmin edilemeyeceği zamanla gözlenecektir. Bu konuda iki lider de Ermeni basınına suçlasalar da Türkiye'nin Kafkaslar politikasının Azerbaycan'a esir edildiği, her iki ülkenin kendi çıkarları olabileceği, doğal gaz fiyatlandırılması konusunda tartışmaların başlaması gibi daha önce gündeme getirilmeyen konuların yüksek sesle dile getirilmeye başladığı görülmüş, tarafların ikili ilişkilere farklı perspektiflerden yaklaşmalarına neden olmuştur.

Aslında esas mesele iki ülkenin ilişkilere yatırım yapmak yerine birbirlerini cepte görmeleri ve ilişkilere gereken yatırımı yapmamalarıdır. Her ne kadar Azerbaycan Türkiye'de ciddi bir desteğe sahipse de, ne Türkiye Azerbaycan'da ciddi bir kamu diplomasisi yapmış ne de Azerbaycan Türkiye'de farklı kesimlerle temasa geçmiştir.

Sonuç olarak; Türkiye'nin Ermenistan açılımı Azerbaycan'la ilişkilerde sorun yaşanmasına neden olmuştur. Bunun temel nedeni Türkiye'nin kamu diplomasisi alanındaki eksikliğidir. Türkiye'nin dış politikada açılımlarını yeterince iç ve dış kamuoyunda anlatamadığı gözlemlenmektedir. Bu noktada Türkiye-Ermenistan

⁹² İbrahim Karagül, Erdoğan'dan Bakü'ye Tam Güvence, Yenişafak Gazetesi, 14 Mayıs 2009, yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=16755&y=IbrahimKaragul

⁹³ İbrahim Karagül, Erdoğan'dan Bakü'ye Tam Güvence, Yenişafak Gazetesi, 14 Mayıs 2009, yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=16755&y=IbrahimKaragul

ilişkilerinin seyri, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geleceğini belirleyeceği ve Türkiye-ABD ve Türkiye-Kafkasya politikasını yeniden dizayn etme çerçevesinde ortaya attığı Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu girişiminin ise Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin gölgesinde unutulduğu görülmektedir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesinin Kafkasya'daki dengeleri Türkiye lehine değiştireceği söylenebilir. Ancak, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin de yara almaması bu süreçteki en önemli faktörlerden biridir.⁹⁴

Ağustos 2008'de Rusya ile Gürcistan arasındaki savaş Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bir milat olmuştur. Bu savaş bölgedeki dengeleri değiştirmiş ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi yönünde adımların atılmasını sağlamıştır. İki ülke arasında kapalı kapılar ardında yapılan görüşmeler "Futbol Diplomasisi" ile yeni bir boyut kazanmış ve protokol sürecine giden yolu açmıştır. Bu gelinen nokta ile beraber ikili ilişkilerin seyrini protokoller belirlemektedir.

⁹⁴ Muharrem Ekşi, **Söylemden Reelpolitığe: Türkiye'nin Ermenistan Açılımı**, Mostar, Haziran 2009.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ VE İKİLİ İLİŞKİLERDE NORMALLEŞME SÜRECİNİN PARAMETRELERİ

Protokol metinleri 31 Ağustos 2009 tarihinde açıklandı. “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ve “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” başlıklarını taşıyan iki protokol yol haritasının ayrıntılarını ortaya koymaktadır.

Protokollerden ilki “Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü” adını taşımaktadır. Bir sayfalık bu belgede iki tarafın, iyi komşuluk ilişkileri kurmak bununla birlikte siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkilerini geliştirmek için arzulu oldukları belirtilmektedir.⁹⁵ Bu belgeyle Türkiye, Ermenistan’la ilişkilerini geliştirmeye çalıştığını ve Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik olumsuz bir bakış açısının olmadığını tüm dünyaya ilan etmiş olmaktadır. Amaçlanan, uzun yıllar boyunca diaspora tarafından dünya kamuoyunda Türkiye’nin, Ermenistan’ı yok etmeye çalışan bir ülke izlenimi yaratma kampanyalarının önüne geçilmesiydi.

Bu belgenin ikinci paragrafında BM Antlaşmasından, Helsinki Nihai Senedi ve yeni bir Avrupa için Paris Şartından doğan yükümlülükler hatırlatmaktadır. Bununla ilgili olarak ikili ve uluslararası ilişkilerde eşitlik, hükümlerlik ve diğer devletlerin içişlerine karışmama, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine atıfta bulunmaktadır.⁹⁶ Türkiye açısından iki ülkenin bu ülkeye bağlılıklarını teyit ve ilan ederek komşularının sınırlarını açıkça tanıması ve sınırlarının silah yoluyla değişmeyeceğini teyit etmesi anlamına gelmektedir. Ermenistan açısından ise Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik herhangi bir silahlı hareketin olmayacağını teyidi olarak kabul etmekteydi.

Bilindiği üzere Ermenistan’ın Türkiye sınırlarını kabul etmesi sınırların açılmasında önemli şartlardan biridir. Protokolün takip eden paragrafı da Türkiye açısından önem ifade eden “Taraflar uluslararası hukukun ilgili tanımlanmış

⁹⁵ Sedat Laçiner, **Hangi Ermeni Sorunu?**, USAK Yayınları, Ankara 2009, s. 90.

⁹⁶ Laçiner, s. 90.

anlaşmalarındaki gibi iki ülke arasındaki mevcut sınırın karşılıklı olarak tanınmasını teyit ederler” ifadesi yer almaktadır.⁹⁷ Bu madde ile Ermenistan, Türkiye’nin kırmızı çizgilerinden birini kabullenmiş olmaktadır.

Protokolde; terörizm, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölge ve dünya güvenliği ile istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda işbirliği içerisinde olunacağı da vurgulanmaktadır.⁹⁸ Yıllarca karşı kamplarda yer alan Ermenistan ve Türkiye’nin terörizme karşı iş birliği içerisinde olmaları önemlidir. Bu maddenin Türk tarafından konulduğu iddia edilebilir. Türkiye’nin daha önce ASALA ve diğer Ermeni terör örgütleri nedeniyle yaşadığı sıkıntılı süreçler ve yine PKK terör örgütünün Ermenistan’ı kara para aklama ve benzeri işlerde kilit ülkelerden biri olarak görülmesi; teröre ilişkin maddenin Türkiye tarafından eklendiğini düşündürmektedir.

“Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” başlıklı ikinci protokol metni daha uzundur ikili ilişkilerin izleyeceği seyri tanımlamaktadır.

İkinci protokolde ilişkilerin karşılıklı güven ve saygı ilkeleri çerçevesinde ortak çıkarlar gözetilerek geliştirileceği konusundaki kararlılık tekrarlanmaktadır. İkili ilişkilerin siyasi, ekonomik, enerji, taşıma, bilim teknik, kültürel konuların yanı sıra diğer alanlarda da geliştirilmesinde iki ülkenin kararlı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁹ Burada sayılan başlıklara bakıldığında iki ülke ilişkilerinin çok boyutlu bir çerçevede ele alındığı görülmektedir.

Bu belgede de iki ülkenin bölgesel ve uluslararası sorunların ve çatışmaların çözümünde hukuk ilkesi ile normlarını temel alan barışçıl çözümden yana oldukları tekrarlanmaktadır.¹⁰⁰ Bu maddeyi Türkiye, Ermenistan’ın Karabağ’da hukuka göre hareket edip pek çok yerden asker çekeceğini düşündüğü gibi, Ermeni tarafından bu

⁹⁷ Laçiner, s. 91.

⁹⁸ Türkiye Ermenistan Protokol Metni, Habername, 10 Ekim 2009, www.habername.com/.../turkiye-ermenistan-protokol-metni--27543...

⁹⁹ Türkiye Ermenistan Anlaşması Ne Getiriyor?, Bianet, 2 Eylül 2009, bianet.org/bianet/bianet/116794-turkiye-ermenistan-anlasmasi-ne-get...

¹⁰⁰ Laçiner, s. 94.

maddeden hareketle işgal ettiği yerlerden çıkması konusunda silah gücü kullanılmayacağına garantisini aldığını düşünebilir.

İkinci protokolde iç istişarelerin altı hafta içinde tamamlanmasının ardından protokolün imzalanması, protokollerin yürürlüğe girdikten sonra iki ay içerisinde ortak sınırların açılması ön görülmektedir.¹⁰¹ Parafe edilen metinlerin imzalanması için taraflara kendi aralarında istişare için altı haftalık süre tanınması, protokolleri hazırlayan hükümetlerin üzerinde anlaştıkları metinlere gelecek tepkilerden fazlasıyla tedirginlik duyduğunu gözler önüne sermektedir. O kadar ki, parafe edilen metinlerin imzalanması için taraflara altı haftalık kendi içlerinde istişare zamanı tanınmıyor. Açıkça söylenmeyen, bu süre sonunda her iki hükümet de kendi kamuoylarının çoğunluğunu ikna edebilecek gibi görünüyorsa, protokollerin resmen imzalanacağı ve ardından da iki ülke parlamentolarından geçirileceğidir. Normalde iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında imzalanıp, ardından da parlamentolardan fazlaca dikkat çekmeden hızla geçirilen Diplomatik İlişkilerin Tesisi'ne ilişkin protokoller, ilgili ülkeler Türkiye ile Ermenistan olunca, bu tür garip bir yöntemin izlenmesine neden olabiliyor.¹⁰² Önemli bir noktada Türkiye'nin kırmızı çizgilerden biride bu noktada tahmin ediliyor. İkinci protokol de "İki ülke arasındaki karşılıklı güveni onarmak maksadıyla, var olan sorunların tanımlanması, tarihi kayıtların ve arşivlerin bilimsel değerlendirmesinin yapılması ve tavsiyelerin geliştirilmesi de dahil olmak üzere tarihi boyutta bir diyalog yürütülmesinden bahsedilmektedir. Şüphesiz bu diyalog çabaları 1915 olayları üzerinde olacaktır. Bu şekilde 1915 olaylarını tartışma konusu dahi yapmayı reddeden "Ortada tartışılacak bir şey yok, her şey apaçık ortada, tartışmak gerçekleri sulandırmaktır" diyen Ermeni tavrı gidecek ve yerine iman derecesinde önemli bir hali gelmiş bir tabu tartışılmaya başlanacaktır.¹⁰³

Protokollerde Dağlık Karabağ ile ilgili bir maddenin bulunmaması, hatta protokollerde Dağlık Karabağ'ın adının dahi geçmemesi Türkiye ile Azerbaycan Mayıs 2009 ayında giderildiği açıklanan rahatsızlıklar daha ağır bir biçimde gündeme getirmiştir. Protokollerin açıklanması Azerbaycan kamuoyunda büyük memnuniyet-

¹⁰¹ Nejdet Erence, Sınırlar Tanınacak, Posta Gazetesi, 2 Eylül 2009
www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Sinirlar_taninacak.htm?...857

¹⁰² Mustafa Aydın, Azerbaycan, **Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?** Tepav, Eylül 2009.

¹⁰³ Laçiner, s. 94.

sizlik yaratmıştır. Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Elhan Poluhov, Türkiye-Ermenistan ilişkisinin milli çıkarları ile de bağlantılı olduğunu belirterek, “Azerbaycan topraklarındaki Ermeni işğali bitmeden Türkiye’nin Ermeni sınırları açması Azerbaycan’ın milli çıkarlarına aykırıdır” sözleriyle memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Türkiye'nin önce taahhütlerini hatırlatan Poluhov, “Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Mayıs ayında Azerbaycan Milli Meclisinde yaptığı konuşmasında, “Türkiye Ermenistan ile sınırlarını Azerbaycan topraklarının işğal edilmesinin ardından kapattı, işğal edilen topraklar geri verilmediği sürece sınırlar açılmayacak” demişti. Hatta Azerbaycan tarafının rızası olmadan Türkiye’nin bu yoldan dönmeyeceğini söylemiştir¹⁰⁴” şeklinde konuşmuştur. Dışışleri Bakanı Davutoğlu’nun Azerbaycan yönetiminin her konuda haberdar edildiği ve Azerbaycan’ın Türkiye’nin adımlarına güvenmesi gerektiği açıklamalarına rağmen İlham Aliyev’in İstanbul’da düzenlenen II. BM Medeniyetler İttifakına katılmama kararı almasında ve Aliyev’in bu kararının arkasında, Türkiye’nin Ermenistan sınırını açılmasına hazırlanmasının olduğunu belirtildi.¹⁰⁵

İki ülke kamuoyuna hâkim olan tartışmalara, Ermeni Diasporasının ve Azerbaycan’ın tepkilerine rağmen protokoller, Türkiye ve Ermenistan dışışleri bakanları tarafından 10 Ekim 2009’da İsviçre’nin Zürih kentinde imzalandı. Zürih Üniversitesi’nin Paleontoloji Enstitüsündeki tören, “konuşma krizi” nedeni ile nerede ise iptal oluyordu. 10 Ekim saat 18.00 de başlayacağı açıklanan tören yaklaşık 3 saat 20 dakika gecikme ile başladı ve iki taraf da konuşma yapmadı. Türkiye ve Ermenistan heyetleri, dışışleri bakanları Ahmet Davutoğlu ve Eduard Nalbantyan konuşma metinlerine karşılıklı olarak itiraz edince, imza sonrası konuşma yapılmaması kararıyla tören gerçekleştirilebildi.¹⁰⁶

Süreç imza sonrasında da beklenildiği kadar hızlı ve sorunsuz biçimde ilerlememiştir. Her iki tarafın kendi anayasal ve yasal prosedürlerine uygun bir biçimde

¹⁰⁴ Ermenistan Sınırı Açılıyor, Haber Türk, 2 Eylül 2009, www.haberturk.com/gundem/haber/169714-ermenistan-siniri-aciliyor

¹⁰⁵ Aliyev Medeniyetler İttifakına Katılmıyor, Milli Gazete, 3 Nisan 2009, <http://www.milligazete.com.tr/haber/aliyev-medeniyetler-ittifaki-na-katilmiyor-120929.htm>

¹⁰⁶ Türkiye ve Ermenistan Protokolleri Zorda Olsa İmzalandı, Bianet, 12 Ekim 2009, bianet.org/bianet/.../117551-turkiye-ve-ermenistan-protokolleri-zor-...

onay işlemini başlatmaları sonrasında sürecin tıkanıp görülmektedir. Protokoller Türkiye’de onaylanması için Başbakanlıkça 21 Ekim’de TBMM’ye sunuldu. Türk hükümeti protokolleri “tarihi şekillendiren ve Lozan Anlaşmasını tahkim eden metinler” olarak değerlendirmekteydi. Türkiye açısından protokoller Lozan Anlaşması’na atıfta bulunmakta ve Türkiye-Ermenistan sınırın teyit etmektedir.¹⁰⁷ Ahmet Davutoğlu’nun değerlendirmesiyle protokoller “Türkiye–Ermenistan arasında normal ilişkilerin tesis edilmesi için karşılıklı toprak bütünlüğünü korumayı garanti altına alıyor ve Ermenistan’ın toprak talebinde olmadığı da Ermenistan tarafından da teyit ediliyor”.¹⁰⁸

Davutoğlu’nun Meclis oturumunda yaptığı konuşma değerlendirildiğinde Türkiye’nin Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü konusunu hassasiyeti öne çıkardığı görülmektedir. Muhalefetin de eleştirilerini Azerbaycan ve Dağlık Karabağ üzerinde şekillendirdiği görülmektedir. CHP İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ, “protokollerin TBMM’ye onay için ancak Karabağ sorununun çözümünden sonra getirileceği yolunda verilen teminata rağmen, tutum değiştirilerek protokollerin meclise sevk edileceği yolundaki açıklamaların, Azeri tarafındaki kuşku ve endişeleri arttırarak krize tırmandırdığını” dile getirdi.¹⁰⁹ MHP Grup Başkan Vekili Oktay Vural ise, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollerin milletin menfaatlerine bağdaşmadığını belirterek “protokoller onay için TBMM’nin önüne getirildiğinde MHP bütün gücüyle karşı çıkacaktır” dedi.¹¹⁰ Bu açıklamaları protokollerin öngördüğü normalleşme sürecini olumlu etkilemediği gibi Azerbaycan’ın tepkilerinin azalmasını da sağlayamamıştı.

Türkiye-Ermenistan futbol takımları arasındaki milli maç 14 Ekim 2009 da Sarkisyan’ın Gül’ün daveti üzerine Bursa’daki Türkiye-Ermenistan milli maçına gelmesi ve maçta Azerbaycan Bayrağı açılmasının yasaklanması, Azerbaycan’ın ilk Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in ortaya attığı “Tek Millet İki Devlet” anlayışını çatırdattı. Bakü yönetimi Türk Şehitliğindeki bayrakları kaldırtıp, bayrak direklerini

¹⁰⁷ Çelikpala, s.118.

¹⁰⁸ Ermeni Protokolü Meclis’te, Hürriyet Gazetesi, 21 Ekim 2009, hursiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=12743361

¹⁰⁹ Elekdağ: Protokoller Ciddi Sakıncalar Taşıyor, Son Dakika, 21 Ekim 2009, www.sondakika.com/haber-elekdağ-protokoller-ciddi-sakincalar-tasi...

¹¹⁰ Vural: Protokollere Karşı Çıkacağız, Son Dakika, 21 Ekim 2009, www.sondakika.com/haber-vural-protokollere-karsi-cikacagiz/

söktürdü. Türkiye'nin Bakü'de ki askeri ataşesi bu durumu ilgili Azeri makamlar nezdinde sözlü olarak protesto etti.¹¹¹

Türkiye'de protokollerin imzalanması sonrasında Hükümet ve Dışişleri Bakanlığı muhalefet tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirildi. Medya, akademisyenler, siyasiler arasında ve kamuoyunda yaşanan tartışmalar Türkiye'de de bu konuda kafaların bir hayli karışık olduğunu ortaya koydu. Yapılan eleştiriler genel olarak, protokollerin açık bir şekilde yazılmamış olması; acil bir neden yokken üzerinde baskı oluşturma pahasına Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkileri düzeltmek için gereğinden fazla istekli olması; protokollerde iki ülke arasındaki sınırı da düzenleyen çok taraflı Kars Anlaşması'nın açıkça zikredilmemesi; işgal altındaki bölgeler ile Dağlık Karabağ'dan çekilme taahhüdünün protokollerde yer almaması; Ermenistan ile yakınlaşma derken işgal sona ermeden ve Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan İlişkileri diplomatik ilişki kurularak ve sınır açılarak Azerbaycan'ın kaybedileceği; aslında Ermenistan için asıl meselenin sözde soykırımın tanınması olduğu ve bu nedenle Ermenistan'ın normalleşme yolunda ciddi adımlarla değil de sonuçsuz görüşmelerle sözde soykırımın yüzüncü yılı 2015'e kadar Türkiye'yi uluslararası arenada mahkûm etmek istediği gibi noktalarda düğümlemekteydi.¹¹²

Protokoller Ermenistan'da da oldukça sert tartışmalara sebep oldu. Ermeni diasporası, muhalefet, milliyetçi çevreler ve bu çevrelerle bağlantılı medya organları protokolleri ciddi bir şekilde eleştirdiler. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan çıktığı yurtdışı gezilerinde Ermeni diasporasının protesto ve tacizleriyle karşılaştı. Tepkiler üzerine, imzalanan protokollerin Karabağ ya da soykırımdan vazgeçmek anlamına gelmeyeceğine dair diaspora ve iç kamuoyuna yönelik beyanatlar birbirini izledi. Protokollerde Azerbaycan'ın gösterdiği tepki üzerine Türk yetkililer tarafından Bakü'ye Karabağ sorunu çözülmeden sınırların açılmayacağına dair garanti verilmesi Ermenistan tarafından ön şart olarak kabul edilerek protokollerin onay süreci donduruldu. Ermenistan, protokolleri onaylayabileceğini ama bunun ancak Türkiye

¹¹¹ Uğur Ergan, Bir Millet Ayrılıyor, Hürriyet Gazetesi, 19 Ekim 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12720855.asp>

¹¹² Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, Bilgesam, Ocak 2011

onayladıktan sonra olabileceğini belirtti.¹¹³ İktidarla muhalefet arasında yaşanan tartışmalar ve bu tartışmalara diasporanın eklenmesinin yanı sıra Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin, Ermenistan'daki prosedürün gereği olarak, protokollerle yaptığı değerlendirme de gerginlik yaratmıştır.

Ermenistan yasalarına göre parlamentoya gelmeden önce yasaların Anayasaya uygunluğu mahkeme tarafından denetlenmesi gerekmektedir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi Raportörü Vlademir Havhanisyan mütalasını mahkemeye sunmasının ardından mahkeme Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokolü müzakere etti. Mütalaa sonrası yapılan oylamada protokol anayasaya uygun bulundu. Böylelikle Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesini ve iki ülke arasındaki sınırların açılmasını ön gören protokol 12 Ocak 2010'da Ermenistan Anayasa Mahkemesinin onayından geçti.¹¹⁴

Protokollerde ilk pürüz Erivan'da çıktı. Ermenistan Anayasa Mahkemesi 10 Ekim 2009'da imzalanan protokolleri anayasaya uygun bulunduğunu açıklamasının ardından yayınladığı gerekçeli kararda, protokollerin “diplomatik ilişki kurulması ve ortak sınırın açılması” halinde geçerli olabileceğini belirtmiştir. Bu değerlendirme Türkiye açısından en önemli iki maddesini açıkça yok saymaktaydı ya da geçersiz kılmaktaydı. Bunlardan ilki mahkemenin Türkiye ile sınırlarını belirleyen 1921 tarihli Kars Anlaşmasının kabul edildiği yorumlarına karşı çıkması ikincisi ise Ermenistan'ın Bağımsızlık Deklarasyonunun ikinci maddesini anıp “Ermeni Soykırımı”nın uluslararası alanda tanınması görevini Ermenistan Devletinin desteği ifadesine atıfla 1915 olaylarını soruşturmak için ortak tarihi komisyonu kurulmasını da tartışmalı kılmasıdır.¹¹⁵

Diplomatik kaynaklar, kabul edilemeyecek diğer bir unsurun gerekçeli kararın 5.maddesinin içinde üstü örtülü biçimde yer aldığını iddia etmektedirler. Bu madde de “Protokollerdeki hükümlerin Ermenistan'daki mevzuat ve uygulamaları ya da

¹¹³ Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, Bilgesam, Ocak 2011

¹¹⁴ Ermenistan Protokolü Onaylandı, Sabah Gazetesi, 12 Ocak 2010, www.sabah.com.tr/Dunya/2010/.../12/ermenistan_protokolu_onaylad...

¹¹⁵ Deniz Zeyrek, Protokollere İlk Çelme Erivan'dan, Radikal Gazetesi, 20 Ocak 2010, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=975645&CategoryID=100>

devletlerarası ilişkilerde Ermenistan Bağımsızlık Deklarasyonu'nun on birinci maddesi ile anayasanın başlangıç bölümündeki hükümlerle çelişecek şekilde yorumlanamayacağı ve uygulanamayacağını” hükmetmektedir. Ermenistan Bağımsızlık Deklarasyonu'nun on birinci maddesi: “Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'sinde Batı Ermenistan'da 1915 de yaşanan soykırımın uluslararası arenada tanınması görevini desteklemekte ısrarcıdır.” demektedir. Bu durumda mahkemenin protokollerdeki ilgili hükümleri, “İlişkilerin Tarihi Boyunu” incelemek için kurulacak bir komisyonun, 1915 olaylarını ele alamayacağını yorumladığı değerlendirilmektedir.¹¹⁶

Ermenistan Anayasa Mahkemesinin, Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan protokollerle ilgili gerekçeli kararına hükümet ve muhalefetten sert tepkiler geldi. Dışişleri Bakanlığı, protokollerin yapısına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümler koyduğuna dikkat çekerek gerekçeli karara tepki gösterdi. Bakanlık; “Bu karar protokollerinin müzakere gerekçesini ve hedeflenen temel amacı sakatlamaktır. Bu yaklaşım tarafımızdan kabul edilemez” uyarısı yaptı. Aynı tepkiyi, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu kendisini arayan Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan'a da gösterdi. Davutoğlu Nalbantyan'a: “Ermenistan hükümetinden duruma açıklık getirmesini ve gerekli siyasi iradeyi sergilenmesini bekliyoruz. Biz ne yapılması gerekiyorsa yaptık. Aynı şeyi siz söyleyebilir misiniz?” dedi.¹¹⁷

Sert bir tepki de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'dan geldi. Başbakan Erdoğan: “Burada tabi Türkiye olarak bizim asla kabul edemeyeceğimiz, adeta gizlilik kabul edilen yaklaşım var ve şunu da söyleyeyim biz bakın herhangi bir şey beklemeden anında parlamentoya gönderdik. Biz orada samimiyetimizi gösterdik öne aldık. Ama Ermenistan metin üzerinde operasyona kalkıştı” dedi. Başbakan bunları söylerken muhalefetten hükümete, “Protokolleri Meclis'ten geri çekin” çağrısı geldi. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, Ermenistan Anayasa Mahkemesinin aldığı bu kararlar “protokoller geçerliliğini kaybetmiştir” derken, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli:

¹¹⁶ Deniz Zeyrek, Protokollere İlk Çelme Erivan'dan, Radikal Gazetesi, 20 Ocak 2010, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=975645&CategoryID=100>

¹¹⁷ Türkiye'den Ermenistan'a Sert Tepki, TRTnet, 20 Ocak 2010, <http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=9ffce525-649f-43f4-a47e-60f35af5bd64>

“Bu kararlar Ermenistan’ın uluslararası hukuka aykırı tutumunun ve Türkiye’ye düşmanca yaklaşımının değişmeyeceği bir kere daha anlaşılmıştır” dedi.¹¹⁸

Sonuçta; Ermenistan, 22 Nisan 2010 da koalisyon hükümetini oluşturan üç parti aldığı bir kararla Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi sürecini askıya alırken, sürecin devam edip edilmemesi konusunda sorumluluğun Türkiye’de olduğu açıklandı. Ermenistan’da koalisyon hükümetini oluşturan üç parti yaptığı açıklamayla, ilişkilerin normalleşmesini öngören protokollerin parlamentodaki onay sürecini askıya aldığını duyurdu. Koalisyon ortakları açıklamaların da süreci dondurma kararına gerekçe olarak, “Türkiye’nin makul bir zaman içinde protokolleri onaylamamasını” gösterdi.¹¹⁹

Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, süreci dondurduklarını ancak terk etmediklerini söyledi. Sarkisyan ulusa sesleniş konuşmasında, “Türkiye’de uygun bir ortamın oluştuğuna ve Ankara’da normalleşme sürecine yeniden dahil olmaya hazır bir liderlik olduğuna ikna olduğumuz zaman süreci ileri taşımayı düşüneceğiz” dedi. Yaşanan bu gelişmeler Ankara’yı da harekete geçirdi. Erdoğan, protokollerin onay sürecini nasıl yöneteceklerinin Ermenistan’ın kendi bileceği iş olduğunu ifade etti. Erdoğan, “Tabi protokollerin onay sürecine ilişkin bizim tutumumuz bellidir. Buradaki kararlılığımız aynı şekilde devam ediyor” dedi ve uluslararası hukukta ahde vefa ilkesi çerçevesinde çalışmaların süreceğini söyledi.¹²⁰

Gelinen noktada Ermenistan koalisyon hükümetinin aldığı bu karar iki tarafın normalleşmeyi sağlamak adına başlattıkları sürecin şimdilik kaydıyla sonuçsuz kaldığı anlamına gelmektedir.

3.1. Toprak Bütünlüğü ve Sınırların Tanınma Meselesi

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki engellerin başında, sınırların değişmezliği konusunda Ermenistan’ın, AGİT çerçevesinde kabul etmiş olduğu ilkelere rağmen, kesin bir taahhüt altına girmek istememesi ve yine iki ülke

¹¹⁸ Türkiye’den Ermenistan’a Sert Tepki, TRTnet, 20 Ocak 2010,

<http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=9ffce525-649f-43f4-a47e-60f35af5bd64>

¹¹⁹ Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu, Topu Türkiye’ye Attı, Hürriyet Gazetesi, 22 Nisan 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14500163.asp>

¹²⁰ Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu, Topu Türkiye’ye Attı, Hürriyet Gazetesi, 22 Nisan 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14500163.asp>

sınırını belirleyen 1921 tarihli Kars ve Moskova Antlaşmalarını tanıdığını açıkça beyan etmemesidir.

Ermenistan tarafı, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırını çizen bu antlaşmaları büyük ölçüde iç politik nedenlerle ve Ermeni milliyetçiliğinin tepkisinden çekindiği için benimsiyor gözükmek istememektedir. Ermenistan, adı geçen anlaşmalar her iki ülke tarafından da hiçbir zaman reddedilmediği için bu tip bir özel deklarasyona gerek olmadığını ileri sürmektedir. Öte yandan Ermeni Parlamentosu'nun 1991 yılında Kars ve Moskova Antlaşmaları'nın geçerliliğini tanımadığını beyan eden bir karar aldığı da bilinmektedir.¹²¹

“Soykırım” iddialarının uluslararası arenaya taşınması ve daha çok tartışılır hale gelmesi sınırın tanınması sorununu daha da çözülmez hale getirmiştir. Ortaya atılan bir takım “tarihi haklar” çerçevesinde, Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talep edebileceği dile getirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin “soykırımı” tanınması halinde Ermenistan'ın toprak talebinde bulunup bulunamayacağı tartışılan bir konudur.

Türkiye sınırın tanınmasını ilişkilerin normalleşmesi için bir ön koşul olarak yüksek sesle dile getirmese de, konuyu daha ziyade bir propaganda aracı ve pazarlık kozu olarak gördüğü izlenimini vermektedir. Aslında Türkiye açısından sınırların değişmezliği ilkesi, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinin ön koşulu değil, gerekçesi olarak görülmelidir.

Ermenistan Anayasası'nın parçası sayılan Bağımsızlık Bildirgesi'nde Türkiye'nin doğu bölgesine “Batı Ermenistan” denmektedir. Üstelik bu adlandırma basit bir tarihsel alışkanlık değildir. “Kayıp topraklar” olarak görülen ve aralarında Doğu Anadolu'nun da bulunduğu çevre ülkelerdeki toprakların günün birinde yeniden alınması hedefi konulmaktadır. Ermeni yetkililer sınırları tanıdıklarını söylemekten kaçınmakta, Türkler ile yaptıkları toplantılarda ise bunu bir tür pazarlık unsuru olarak kullandıklarını söyleyebilmektedirler. Oysaki komşular arası ilişkiler de olmazsa olmaz

¹²¹ Görgülü, s.12.

ilke tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duymasıdır.¹²²

Konuya ilişkin Ahmet Davutoğlu, Türkiye ve Ermenistan'ın parafladıkları “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili ilişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” çerçevesinde “sınırların tanınmasının önemli bir unsur” olduğunu söylemiştir.

Kars Antlaşması'yla ortaya çıkan uluslararası normlar etrafında sınırların tanınmasının temel olduğunu belirten Davutoğlu “O olmadığı zaman komşuluk ilişkisinden bahsetmek mümkün olmaz” değerlendirmesini yapmıştır.¹²³ Protokol sürecinde Türkiye'nin önemli ön şartlarından biri olan karşılıklı olarak sınırların tanınması maddesi sadece protokollerin oluşması için bir ön şart değil diplomatik ilişkilerin kurulmasını isteyen iki ülke arasında olmazsa olmazdır.

Ermenistan'la imzalanan iki protokol incelendiğinde Ermeni sorununun çözümü açısından protokollerin Lozan Antlaşması'nı tanımlayan metinler olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Lozan'da Türkiye, Ermeni sorununu Ermeniler olmaksızın çözmüş, daha doğrusu çözdüğünü sanmıştır. Lozan Konferansı'nda Ermeniler Baghos Nubar Paşa heyeti yoluyla konferansa dâhil olma isteği hiçbir zaman kabul görmedi. Lozan'da kapitülasyonlar ile Ermeni iddalarının Türkiye'nin kırmızı çizgileri olduğu söylenebilir. Lozan Antlaşması imzalanınca Ermeniler ile ilgili hiç bir düzenlemenin olmaması Türkiye açısından sorunun çözümü olarak görüldü.¹²⁴

Her ne kadar Ankara; Ermenistan sınırı sorununu çözdüğünü düşünmüşse de, aşırı milliyetçi Ermenilerin Türk düşmanlığı artmış, bu süreç iki ülke arasında protokollerin imzalanmasına kadar devam etmiştir.

Protokoller yürürlüğe girmese bile Türkiye'nin süreçten beklentilerinin bir kısmı şimdiden karşılanmıştır. Protokollere bakıldığında, protokollerde en çok yer alan konulardan biri sınır meselesidir. Protokollerde, hiçbir tartışmaya mahal vermeyecek

¹²² Sedat Laçiner, **Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Temel Sorunlar**, USAK, 5 Eylül 2008.

¹²³ Davutoğlu: “Hedef Sınırların Tanınması”, CNN Türk, 1 Eylül 2009, <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/09/01/davutoglu.hedef.sinirlarin.taninmasi/541604.0/index.html>

¹²⁴ Sedat Laçiner, **Protokoller Ermenileri Bölüyor, Sınırları Garanti Altına Alıyor**, USAK, 13 Ekim 2009.

şekilde “iki taraf mevcut sınırları tanır” ibaresi yer almaktadır. Türkiye bununla da yetinmemiş Viyana’dan BM’ye sınır tanıma ile ilgili akla gelebilecek her türlü yazılı antlaşmayı ve düzenlemeyi de protokole yerleştirmiştir.¹²⁵ Protokollerde “soykırım iddiaları” ile beraber sınırların tanınması maddesinin de bulunması diasporanın çok sert tepki vermesine neden olmuştur.

Ermeni tarafının üst düzey yöneticilerinin tutarsız açıklamaları protokol sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Ermenistan tarafı hiçbir resmi açıklamasında sınırları tanımadığını açıklayan bir ibare kullanmamıştır. Fakat diasporanın ve aşırı milliyetçi kesimin tepkisini çekmemek adına Doğu Anadolu’ya “Batı Ermenistan” sayan söylemlerini de kapalı kapılar ardında sürekli gündemde tutmuştur.

Protokollerin imzalanmasından birkaç gün önce Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan, mevcut sınır hattını tanıdıklarını hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak şekilde tüm dünyaya ilan etti. Sarkisyan, sınırın Ankara ile yürütülen uzlaşma müzakerelerinde tartışma konusu yapılmadığı gibi ileride de yapılmayacağını açıkladı. Sarkisyan ayrıca mevcut durumun dikkate alındığını da Türkiye ile mevcut sınırların sorgulamanın “gerçekçi olmadığı”nı da vurguladı ve “bu tür tartışmalar elbette ki devam edecek, ancak biz, bize miras kalan gerçeği tercih ediyoruz” diye konuştu.¹²⁶

Protokollerin imzalanmasına rağmen yürürlüğe girmesiyle beraber gelinen noktada protokol sürecinin yeterince zedelendiği görülmektedir. Açıkcası yapılan açıklamalar ile protokollerin içinin boşaltıldığı net olarak görülmektedir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan Ermenistan’da düzenlenen Ermeni Dili ve Edebiyatı yarışmasında öğrencilerden birinin, “Batı topraklarımızı Ağrı Dağı ile birlikte alabilecek miyiz?” sorusuna verdiği yanıt ta:

“Bu sizin neslinize bağlı. Mesela benim nesil üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirdi. 90’lı yıllarda vatanımızın parçası Artsah’ı (Karabağ Bölgesini) düşmanın elinden kurtardık. Her neslin bir görevi vardır. Sizde ileride bizim gibi görevinizi yerine getirip getiremeyeceğiniz birlik ve beraberliğimize bağlıdır. Biz Ermeni ulusu her zaman Anka Kuşu gibi küllerinden dirilmeyi başarmışızdır. Ama şunu da

¹²⁵ Sedat Laçiner, **Protokoller Ermenileri Bölüyor, Sınırları Garanti Altına Alıyor**, USAK, 13 Ekim 2009.

¹²⁶ Nerdun Hacıoğlu, Türkiye’nin Sınırlarını Tanıyoruz, Hürriyet Gazetesi, 9 Ekim 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/12652545.asp>

söylemem gerek. Günümüz dünyasında ülkelerin itibarı yüzölçümü ile ölçülmüyor. Ermenistan modern, güvenli ve ekonomide başarılı bir ülke olursa itibarı da o denli yüksek olacaktır.” şeklinde konuşmuştur.¹²⁷ Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın yaptığı açıklama protokollerin içinin boşaldığını ve Ermenistan'ın protokole bağlı kalmayacağını sinyallerini vermiştir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Sarkisyan'ın yaptığı açıklamalar için “tarihi bir hatadır” yorumunu yapmış ve Sarkisyan' a verdiği cevapta şunları söylemiştir.

“Bu bir devlet adamlığına veya bir Cumhurbaşkanı'na yakışan bir ifade değildir. Gelecek kuşakları yeni nesilleri kin ve nefretle donatmak, devlet adamlığına yakışmaz. Burada Sarkisyan'a yaptığı bir tarihtir. Kin ve nefretle kendi gençliğini donatma gayretidir. Dolayısıyla Ermenistan gençliğinin geleceği ne olacaktır? Bu gidişle karanlık olacaktır. Bu olaylara hep bir karanlık gözle bakacaktır. Şunu kesinlikle bilmeleri gerekir, şu an Dağlık Karabağ'da bir işgal vardır ve işgalci olanlar bellidir. Bunu zaten bizler söylemiyoruz. Birleşmiş Milletler söylüyor, olumsuz yaklaşım Ermenistan tarafındadır. Azerbaycan devamlı olumlu yaklaşımını ortaya koymuştur. ‘Siz şu anda Karabağ’ı teslim aldınız bizden, biz ölüp gideceğiz, Ağrı’yı da siz halledeceksiniz.’ Böyle bir mantık olur mu? Böyle bir anlayış böyle bir istikamet, böyle bir ufuk gençliğe verilir mi? bu ne demektir, “Ermenistan Türkiye gençleri ile bundan sonra istediği gibi istediği şekilde savaşa da girebilir.” Bunların hepsini reddediyoruz böyle bir devlet adamlığı, böyle bir diploması olmaz. Sarkisyan burada çok ciddi bir yanlış yapmıştır, tarihi bir yanlışın altını bizzat kendisi tescilleyerek çizmiştir. “Özür dilemesi ve bu yanlışından biran önce dönmesi lazım”¹²⁸

3.2. Dağlık Karabağ Sorunu ve Sınırın Açılması Meselesi

Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın batısında bulunan ve Ermenilerin çoğunluk olarak yaşadığı bir bölgedir. 1980'lerde bu bölgede yaşananlar neticesinde Ermeniler arasında Ermenistan ile birleşme çabaları yoğunlaşmış ve bunun sonucunda Ermenistan ve Azerbaycan arasında silahlı bir çatışma süreci yaşanmıştır. Bu çatışma süreci 1994 yılındaki ateşkes ile sona erse de, uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurul kararına rağmen Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si halen Ermenistan işgali altındadır.¹²⁹

¹²⁷ Sarkisyan: Karabağ'ı Biz Aldık, Ağrı'yı da Siz Alın, Enson Haber, 10 Ağustos 2011, <http://www.ensonhaber.com/karabagi-biz-aldik-agriyi-size-biraktik-2011-07-26.html>

¹²⁸ Bakü'den Sarkisyan'a Sert Çıkış, Habertürk, 27 Temmuz 2011, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/652303-bakuden-sarkisyana-sert-cikis>

¹²⁹ Görgülü, s.8-9.

Anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözümü amacıyla 1992 yılı Mayıs ayında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Minsk Grubu kurulmuş ve barış konferansının hedefleri tespit edilmiştir. Bu konferansta Ermenistan ve Azerbaycan anlaşmazlığın tarafı olarak, Karabağ'ın Azeri ve Ermeni toplulukları ise diğer ilgili taraf olarak tanınmışlardır. Bir süre sonra yetkilerini Rusya, Fransa ve ABD'den oluşan eş başkanlara devreden Minsk Grubu; Karabağ Sorununun barışçıl yollardan çözümü konusunda hala başarı sağlayamamıştır.¹³⁰

Türkiye'nin bu soruna yaklaşımı, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yaklaşımı ve Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasıyla doğru orantılıdır. Bu bağlamda Türkiye'ye Sovyetler sonrası bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri arasında özel bir önem atfedilmiştir. Azerbaycan ise Türkiye'ye Türk Cumhuriyetleri arasında en yakın olandır. Azerbaycan ve Türkiye ortak dil, din, kültür ve tarihe sahiptir. Türkiye Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'a mutlak bir destek vermiştir.¹³¹

Türk hükümetinin Dağlık Karabağ çözüm sürecinin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine bağlanması, muhalefet ve Türkiye'deki kamuoyu tarafından da desteklenmiştir. Diğer yandan uluslararası toplum ve Ermenistan bu iki konu arasında herhangi bir bağa karşı çıkmakta ve bu ikisinin ayrı süreçler olduğunu iddia etmektedir.¹³²

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde kardeşlik bağlarının yanı sıra son döneme damgasını vuran ekonomik ve ticari ilişkiler Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye bir enerji koridoru olma hedefini gerçekleştirmesi halinde, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki en önemli ülke haline gelmesi kaçınılmazdır.

Dağlık Karabağ Sorunu Ermenistan dış politikasının önemli konularından birisidir. Ermenistan'daki siyasi elitlerin önemli bir bölümü; Eski Karabağ aktivistleri, çatışmalara karışmış kişiler ve Dağlık Karabağ bölgesinden ve Sovyet Azerbaycan'ın

¹³⁰ Görgülü, s.9.

¹³¹ İdris BAL, **Türkiye Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu**, 6 Ocak 2011.

¹³² Aybars Görgülü, **Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan, Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek**, Tesev Yayınları, İstanbul 2010, s. 11.

Ermeni nüfuslu bölgelerinden gelen kişilerden oluşmaktadır. Ermenistan'da Sovyet Döneminin sonuna doğru başlayan Dağlık Karabağ destek harekâtı, komünist rejime karşı bağımsızlık mücadelesinde daha önemsiz olmamıştır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Ermenistan elitleri tarafından siyasi düşünme süreçlerinde var oluşsal bir değeri vardır. Bu nedenle Ermenistan neredeyse iki asırdır Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan insanların bağımsızlık ve güvenliklerini sağlamak için yüksek bir bedel ödemeye hazırdır.¹³³

Azerbaycan ile yaşanan savaş sonucunda Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında kara bağlantısının oluşması, ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından gerçekleştirilen en büyük askeri zafer olarak yorumlanmıştır. Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri Karabağ Sorunu yüzünden oldukça zarar görmüş; bu durum Ermenistan'ın bölgedeki en büyük siyasi ve askeri güç olan Rusya'ya daha da yaklaşmasını sağlamıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteği, Ermenistan'da iki taraftan kuşatılma hissinin yayılmasını sağlamış ve 1997 yılında Rusya ile karşılıklı Dostluk, İşbirliği ve Yardımlaşma Anlaşmasının imzalanmasına zemin hazırlamıştır. Bu anlaşmaya göre Ermenistan ve Rusya, herhangi bir askeri çatışma durumunda birbirlerine destek olacak ve birisine yapılacak olan saldırıyı iki ülke kolektif olarak cevap verecektir.¹³⁴ Böylece Dağlık Karabağ İhtilafı askeri alanda Ermenistan Rusya ile yakınlaşırken Azerbaycan'ın arkasındaki Türkiye desteği ile taraflar dengelenmiştir.

Dağlık Karabağ Sorunu Türkiye-Ermenistan protokollerinde kilit bir noktaya sahiptir. Fakat protokollerde Karabağ ile ilgili bir kelime bile geçmemektedir. Buna rağmen Karabağ protokollerde zikredilmesede gölgesi her kelimedede hissedilmektedir; Türkiye Karabağ'ı bir ön şart olarak görüşmelerin her safhasında karşı tarafa sunmuş, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan yaptığı açıklamada;

“Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ hassasiyeti bizimde hassasiyetimizdir. Bu konuda yapılan spekülasyonları bizim kabul etmemiz mümkün değildir. Burada sebep-sonuç ilişkisi söz konusudur. Dağlık Karabağ'ın işgali sebep, Türkiye'nin kapıları kapanması bir sonuçtur. İşgal kalkmadıkça kapıların açılması mümkün değildir”

¹³³ Görgülü, Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan, Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek, Tesev Yayınları, İstanbul 2010, s. 16.

¹³⁴ Görgülü, s.10.

ifadesini kullanmıştır.¹³⁵ Başbakan Erdoğan yaptığı açıklama; bir anlamda Türkiye'nin hareket alanını kısıtlamış, Karabağ sorununun çözümünü protokollerin hayata geçirilmesi noktasında ön şart statüsüne yerleştirmiştir.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların en üstünde Dağlık Karabağ sorunu yer almaktadır. Bunda elbette Serj Sarkisyan'ın Karabağlı olması ve Azerbaycan'ın da Türkiye'ye Karabağsız bir çözümde neler olacağını anlatması; Dağlık Karabağ Sorununa daha fazla önem verilmesine sebep olmuştur. Soykırım ile beraber bugün Ermenistan için en önemli konu Dağlık Karabağ iken Ermenistan'ın bu bölgeden kısa bir süre içerisinde çekileceğini düşünmek naiflik olacaktır. Bu durumu açık bir şekilde 7 Şubat 2007 tarihli Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin bağımsızlığının ve güvenliğinin sağlanması Ermenistan'ın en önemli stratejik hedeflerinden birisi olarak gösterilmektedir.¹³⁶

Türkiye'nin hemen her platformda Karabağ sorununu ön şart olarak sunmasına rağmen; Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan, ülkesindeki aşırı milliyetçilerin tepkisini üzerine toplayarak gerek kendisinin gerek Ermeni heyetinin hain olarak nitelendirilmesini istemediğinden Karabağ isminin prokollerde zikredilmemesi için olağanüstü bir çaba sarf etmiştir.

Ermenistan; Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesi için Karabağ Sorunun çözülmesi gerekliliğinin farkında olmasına rağmen anılan nedenlerle sorunun çözümünü Minsk sürecine dahil etmeyi kendi iç siyaseti açısından daha uygun görmüştür.

Sınırın açılması ve diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi, iki ülke içinde bir iç politika meselesi haline dönüşmüştür. Ülke hükümetleri bir adım atmadan önce muhalefet tepkilerini de hesap katarak politikalarını belirlediklerinden dolayı Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönemden itibaren ilişkilerde gözle görülür bir ilerleme kaydedilememiştir.

¹³⁵ "İşgal Kalkmadıkça Kapılar Açılmaz" Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mayıs 2009, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=56410>

¹³⁶ Sinan Oğan, **Ermenistan ile İmzalanan Protokoller ve Bundan Sonraki Riskli Sürecin Analizi**, Türksam, 12 Ekim 2009.

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaların hızlandığı 1993 Martında, Türkiye, doğu geçiş kapısını mühürleyerek Ermenistan'la kara sınırını kapatmıştır. Ermeni diasporası ise bu olayı 'ambargo' nitelendirmesiyle uluslararası arenada kabul ettirmeye çalışmıştır.

Azerbaycan ile yaşanan savaşın yanı sıra Türkiye'nin de sınırı kapatması ile zaten güçsüz olan Ermenistan ekonomisini daha da sarsmıştır. Zira sınırın kapatılması ile Ermenistan dış dünya ile olan bağlantısını oldukça pahalı olan İran ve Gürcistan güzergâhları üzerinden devam ettirmek zorunda kalmıştır.

Sınırların kapalı olması Ermenistan'a göre daha sınırlı olsa da Türkiye'yi de olumsuz etkilemektedir. Bazı çevreler Kars ilindeki az gelişmişliği ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Muş ve Ağrı şehirlerinin Türkiye'nin en az kalkınmış bölgeleri arasında kalmasını Ermenistan'la sınırların kapalı olmasına bağlamaktadır. Bu görüşe sahip kişilerin düşüncesi Ermenistan sınırının açılması halinde sınır ticaretinin artacağı ve bu durumun Türkiye'nin doğusunun kalkınmasına olumlu etki sağlayacağı yönündedir. Ayrıca uluslararası toplum sınırların açılması konusunda genellikle Türkiye'yi suçlasa da başta Taşnak Partisi olmak üzere sınırın açılmasına muhalefet eden gruplar da vardır. Bu gruplar Türkiye'nin "soykırımı" tanımadan Türkiye ile diplomatik ilişki kurulmaması gerektiğini düşünmektedirler. Bu muhalif gruplara göre Türkiye, Ermeni sorununa yaklaşımını değiştirmedikçe, ilişkilerde yaşanacak her türlü iyileşme davaya ihanet olarak algılanmalıdır. Ancak sınırın açılmasının özellikle Ermenistan halkı açısından Türkiye halkına kıyasla çok daha acil bir durum olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Sonuç olarak Ermenistan'ın kapalı bir ada ekonomisi olması durumundan kurtulmasının birinci şartı Türkiye ile kara sınırının açılmasından geçmektedir.¹³⁷

Ermenistan'ın ticari ve ekonomik yönden gelişmesi ve batıya açılması için sınır meselesinin çözülmesi Ermenistan için birincil önceliklidir. Sınırın kapalı olması Türkiye açısından da dezavantaj gibi görünse de; durumun Türkiye'yi Ermenistan kadar etkileyemeyeceği yadsınamaz bir gerçektir

¹³⁷ Görgülü, s.17-18.

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollerin, iki ülke ilişkilerin ekonomik boyutuna bir değişim getireceği görülmektedir. Bu değişimin en çarpıcı noktası, Avrupa'nın kapalı olan tek sınır kapısının bu protokoller ile açılıyor olmasıdır. 1997'de 30 milyon Dolar olan Türkiye-Ermenistan dış ticaret hacminin 11 yıl sonra 2008'de 250 milyon dolara ulaştığı tahmin ediliyor. Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan ile var olan dış ticaret hacmi ve Ermenistan ekonomisinin durumu dikkate alındığında sınır kapıları açılrsa bile mevcut dış ticaret rakamlarının fazla artmayacağı açık bir gerçektir. Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması en temelde ekonomik değil, siyasi bir sorundur. Bu açıdan bakıldığında protokoller, Ermenistan'ın demokratikleşmesini ve Batı ile bütünleşmesini sağlamaya yönelik bir projedir.¹³⁸

Değinilmesi gereken bir diğer noktada Azerbaycan'ın sınır meselesine tepkisidir. Parlamento Dışişleri Komisyonu Başkanı Samad Seyidov, 'sınır sanal olarak kapalı' diyor ve ekliyor; 'İstanbul'dan Erivan'a günde dört uçak gidiyor, Türkiye'de yüz bine yakın Ermeni kaçak çalışıyor. Türk çocukları, Ermeni dadılara emanet. Bu nasıl sınır kapamak, sınır sanal olarak kapalı...' diyerek tepkisini açıkça dile getirmekteydi.¹³⁹

Türk tarafında ciddi bir hazırlık bulunmamaktadır. ABD veya batılı ülkelerin ve bunlarla beraber belli lobici grupların baskılarıyla ortadaki problemler çözülmeden sınır kapıları açılıp kapatılamaz. Bunun için teknik hazırlıklar yapılmadan sınırları açmak çözüm değildir. Böyle bir durumda Türkiye olası problemlere hazırlıksız yakalanacak ve her türlü sürprizle de karşı karşıya kalabilecektir.

Ayrıca Ermeni kamuoyunda ne kadar sınırların açılmasını isteyen kesim varsa, sınırın açılmasını istemeyen bir kesimde bulunmaktadır. Türkiye ile tarihi sorunlarını ve ekonomik ilişkilerini sınırın açılmasıyla daha da kötü bir durum oluşacağını düşünen bir kesim de bulunmaktadır. Hatta sınırın açılması halinde Ermeni mallarının satılamayacağı ve bunun da Ermenistan ekonomisini olumsuz yönde etkileyeceğini savunan yetkililer de bulunmaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin kurulması sınırların açılması sınır ticaretine başlanması politik meseledir ve Ermenistan

¹³⁸ Avrupa'nın Kapalı Tek Sınır Kapısı Açılıyor. Ntvmsnbc, 10 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25008866/>

¹³⁹ Azerbaycan'dan mesaj var, Hürriyet, 18 Şubat 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19938808.asp>

bu meselenin gündemde kalmasını istemektedir. Bu konu aracılığı ile Ermenistan kendisinin Türkiye'ye karşı siyasi görüşlerini gerçekleştirmek istemektedir.¹⁴⁰ Kısacası; Ermenistan'ın sınır meselesi sürekli gündemde tutarak sınırın açılmasını isteyip istemediği tam olarak anlaşılmamaktadır.

Türkiye'nin Ermenistan ile sınır kapısı kapalı tutmasındaki bir diğer neden ise dili, dini ve ırkı ortak olan Azerbaycan'la dayanışma içinde olmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin toprakları işgal edilmiş bir Azerbaycan ile dayanışma içerisine girmemesi halinde Türk dünyasında hiçbir devletle 'özel bir ilişki' kurup güven ortamı yaşatması beklenemez.¹⁴¹ Akrabalık bağlarının uluslararası ilişkilerdeki önemini yanı sıra ekonomik gerekçeler de ele alındığında Azerbaycan'ın önemi bir kat daha artmaktadır. Bölgenin en zengin petrol yataklarına sahip olan Azerbaycan, Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle Ermeni lobisinin çabalarına rağmen ABD dahi Azerbaycan' a yönelik politikasını değiştirmiş ve BTC'ye destek vermiştir. Özetle Türkiye'nin Azerbaycan'la dayanışma içerisinde olması kadar doğal bir durum olmadığı gibi Türkiye'nin Ermenistan için Azerbaycan'ın küstürmesi kadar anlamsız bir adım da olmayacaktır.

3.3. 1915 Olayları ve Diasporanın Etkisi

Türkiye- Ermenistan ilişkilerini çıkmaza sokan sorunlardan bir diğeri "soykırım" iddialarıdır. Ermenistan dış politikasının birincil önceliği olan "soykırımın" uluslararası alanda tanınmış olması, Türkiye'yi oldukça rahatsız etmektedir. Diğer yandan "soykırım" iddialarının üçüncü ülke parlamentolarında kabul edilmesi ve konunun uluslararası bir karakter kazanması için Ermeni diasporasının çabaları da unutulmaması gereken bir faktördür. Uluslararası arenada, Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik olarak sınırlı bir güce sahip olmasına rağmen "soykırımın" uluslararası alanda tanınması meselesinde, çeşitli ülkelerdeki diasporanın ve özellikle de ABD'deki Ermeni diasporasının oldukça etkili olduğu bir gerçektir.

Ermenistan parlamentosu tarafından kabul edilen bağımsızlık bildirgesinde "Ermenistan Cumhuriyeti Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen

¹⁴⁰ Mübariz Ahmedoğlu, Türk-Ermenistan İlişkileri Nereye Gidiyor?, 1 Ağustos 2003.

¹⁴¹ Laçiner, s. 123.

1915 soykırımının uluslararası toplum tarafından tanınması hedefini desteklemektedir” ibaresi yer almaktadır. Ermenistan iç siyasetinde tartışmalar yaratan bu ibare cumhuriyetin daha kuruluş aşamasında kendisine düşmanlar yarattığı düşüncesiyle çeşitli kesimler tarafından eleştirilmiş, Ermeni Milli Hareketi (ANM) lideri ve ülkenin ilk devlet başkanı olan Petrosyan’ın görevi Koçaryan’a devretmesine kadar geçen süre boyunca da gündeme fazla getirilmemiştir.¹⁴²

Ermenistan’da Koçaryan’ın iktidara gelmesiyle beraber “soykırım” meselesi hükümet gündeminin başlıca konuları arasına girmiş ve bu konu Karabağ’ın işgali nedeniyle uluslararası toplum tarafından eleştirilen Ermenistan’ın sıkça kullandığı bir iletişim stratejisi haline dönüşmüştür. Ayrıca Ermenistan’ın bu iddialar ile Türkiye’nin Karabağ konusunda etkin bir rol üstlenmeye çalışmasını engellemeye çalıştığı da iddia edilmeye çalışmıştır.¹⁴³

Ermenistan’ın 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanımlamalarına rağmen Ankara’nın bu konudaki tavrı ilişkileri normalleştirmek adına yeterli sertlikte olmamıştır. Nitekim bugün Türkiye’nin hemen hemen her kitapçısında Ermenilerin tezlerini anlatan kitaplar bulunmakta ve Ermeni iddialarını savunan birçok Türk yazar ve araştırmacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin sorunu Erivan’ın bu konuda ne düşündüğünden ziyade “soykırım” iddialarını bahane ederek Türkiye aleyhine tüm dünyada yürüttüğü kampanya olmuştur. Bu kampanyanın etkisi oldukça fazladır ki; Fransa’dan ABD’ye, Polonya’dan Arjantin’e kadar Türkiye’nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar vermektedir. Ülkesel çıkarlar bir yana Türklerin yurtdışındaki bireysel çıkarları dahi tehdit edilmektedir. Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde Türklerin Milletvekili Belediye Başkan adaylıkları Ermenilerce engellenmektedir. Tüm bu kampanyaların arkasında ise özellikle Koçaryan başkanlığından bu yana Erivan hükümeti bulunmaktadır.¹⁴⁴

Diasporanın ve Erivan’ın yürüttüğü karalama kampanyaları zaman zaman ırkçı nitelik taşımakta ve “Türkiye’ye ve Türklere zarar verelim de nasıl olursa olsun” düşüncesini taşımaktadır. Ermenistan’ın yürüttüğü karalama kampanyaları neticesinde;

¹⁴² Görgülü, s.14.

¹⁴³ Görgülü, s.14.

¹⁴⁴ Laçiner, s. 122-123.

Türkiye'nin ABD, Fransa gibi ülkelerle olan ikili ilişkilerinin zarar görmesi ciddi yaptırımlar gerektirmektedir.

Türkiye'nin "soykırım" iddialarına karşı resmi tezi, yaşananların büyük bir trajedi olduğu ve iki tarafında büyük kayıplar verdiği ancak olayların kesinlikle "soykırım" olarak nitelendirilemeyeceği şeklindedir. Bu çerçevede referans verilen 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi, 1951 tarihinde yürürlüğe girmiş olup geriye dönük bir uygulama konusunda açık bir hükme yer vermemektedir. Ermenistan tarafı, soykırım suçlarında zamanaşımı olmaması nedeniyle, soykırım sözleşmesinin geriye dönük uygulanması gerektiğini iddia etmektedir. 1968 yılında oluşturulan savaş suçları ve insanlığa karşı suçlara zamanaşımı uygulanmaması konusunda ki sözleşmeye göre, 1948 Soykırım Sözleşmesinde tanımladığı şekliyle soykırım suçuna zaman aşımı uygulanamaz. Türkiye bu ikinci sözleşmeye taraf olmasa da savunduğu tez zaman aşımı meselesinden ziyade, Soykırım Sözleşmesinin 2.maddesine göre 1915 olaylarının soykırım olarak tanımlanamayacağı argümanına dayanmaktadır.¹⁴⁵

Öte yandan Ermenistan tarafı, sözleşmenin 2. maddesinin (C) fıkrasına dayanarak yaşananların soykırım olduğunu iddia etmektedir. Bu fıkra göre "bir grubun bedeni varlığının kısmen veya tamamının yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabii tutmak" soykırım suçu kapsamında değerlendirilmektedir. Türkiye'nin tezi yaşanan trajedinin sözleşmenin 2. maddesinin beş alt fıkrasında tanımlanan durumlardan hiçbirine uymadığı şeklindedir. Ayrıca Türkiye, zamanın Osmanlı kadrosunun tehcir yöntemi ile Osmanlı topraklarında o dönem yaşamakta olan tüm Ermenileri ırkçı bir nefretle yok etme amacı taşımadığı tezini savunmaktadır.¹⁴⁶

Dönemin Ermenistan Devlet Başkanı ve Dışişleri Bakanının yaptığı açıklamalar Ermenistan dış politikasında soykırım iddialarına bir gerçek olarak tanınmasının önemli bir hedef olduğunu değişik verilerle dile getirmiştir. Koçaryan 2002'de soykırımı anma günü olarak kabul edilen 24 Nisan'da yaptığı açıklamalarda bu iddialarını tekrarlamıştır: "Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması Ermenistan'ın dış politika gündemindeki yerini almıştır ve bu durum Ermeni halkının haklı taleplerini ve

¹⁴⁵ Görgülü, s.14-15.

¹⁴⁶ Görgülü, s.15.

beklentilerini yansıtmaktadır.” Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan’ın ifadelerine göre Ermenistan’ın soykırım iddialarından üç aşamalı bir beklenti içindedir:

“Soykırımın tanınması üç yönü hedeflemektedir: İlk olarak soykırımın tanınmasını güvenceye almak için diğer devletler ile birlikte çalışmasını; İkinci olarak Türkiye’nin soykırımı tanımmasını, Üçüncü ise uluslararası kurum ve örgütlerin sonunu insan hakları genel kontekstinde ve özellikle uluslararası mahkemenin soykırım tanımı çerçevesinde ele alarak sunmaları yoluyla canlı tutmaktır.”¹⁴⁷ sözleriyle tekrarlamıştır.

Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan protokollerle beraber soykırım iddialarının tartışılması için bir tarih komisyonu kurulması beklenirken, protokoller hayata geçirilememesi tarih komisyonunun kurulmasını imkansız kılmıştır. Tarih komisyonunun kurulmasına ve tarafsız bir kurum tarafından incelenmesini isteyen taraf Türkiye olmasına rağmen Ermenistan bu yaklaşıma pek de sıcak bakmamaktadır. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararıyla da bu durum net bir şekilde görülmektedir. Ermeni hükümetinin de tarih komisyonuna pek de sıcak baktığı söylenemez. Protokollerin imzalanmasında Ermeni Dışişleri Bakanı’nın protokolleri imzalama anında yaşanan gerginlikte bu durumun açık bir göstergesidir.

Protokol sürecinde Türkiye’nin en önemli ön şartlarından biri soykırım iddiaları olmuştur. Açıkçası soykırım iddialarının tartışılması için kurulacak bir tarih komisyonu ilişkilerin normalleşmesi adına büyük önem arz etmektedir. Fakat gelinen noktada Ermenistan’ın bu adımı atmayacağı açıkça görülmektedir. Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan’ın, Türkiye ile normalleşme sürecine bakılmaksızın soykırım gerçeğinden vazgeçmeyeceklerini söylemesi ilişkilerin boyutunu ve gidişatını ortaya koymaktadır. Kirakosyan “Soykırım’ın tanınması ve kınanması dış politikamızın önceliği olarak kalmaya devam edecek” diyerek “soykırım iddiaları”nın ve protokollerin tıkanıldığını¹⁴⁸ kesin bir dille ifade etmektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen unsurlardan bir diğeri de Ermeni diasporasıdır. Diaspora bütün mesaisini soykırım iddialarının meşrulaşması için

¹⁴⁷ Laçiner, s. 249-250.

¹⁴⁸ Normalleşme Başka, Soykırım Başka, Ntvmsnbc, 13 Mart 2010, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25068922/>

kullanmaktadır. Ermeni diasporasının soykırım konusunu siyasallaştırma çabaları Türkiye ile Ermeni diasporası arasında bir mücadele unsuru haline dönüşmüştür.

Bu durum bir kısır döngü içerisinde sonuçsuz çabalar olarak iki ülke ilişkilerine yansımaktadır. Soykırımın Türkiye'ye kabul ettirilmesi meselesi Türk dış politikası açısından bir prestij meselesi haline dönüşmüştür. Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesi bir bakıma mücadeleyi kaybettiği anlamına gelecektir ki, Türkiye'nin bu durumu kabul etmesi beklenemez.¹⁴⁹

Diaspora ve Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı bir mücadele biçimi olarak benimseyip kullandığı 2004-2005 Avrupa Birliği görüşmeleri esnasında gözlemlenmiştir. Ermenistan; süreci tıkamak adına adeta Rum Kesimi ile yarışmış; Ermeni yetkilileri buldukları her ortamda Türkiye'nin üyeliğinin soykırımı tanıma şartına bağlanmasını talep etmişlerdir. Erivan'ın bu baskıcı tutumu Türkiye-AB ilişkilerinin yanı sıra Türkiye-ABD ilişkilerini etkilemiş, ilişkilerin zarar görmesine neden olmuştur.¹⁵⁰

Unutulmaması gereken bir nokta Türkiye-Ermenistan arasında protokollerin diasporayı engelleyemeyeceğidir. Protokoller, yürürlüğe girse ve gerekenler yapılmaya başlansa bile diaspora kendi politikasından vazgeçmeyecektir. Ermenistan da “diaspora kontrolümüzde değil” diyecek ve Türkiye protokoller öncesinde olduğu gibi aynı sorunlarla uğraşmak zorunda kalacaktır.¹⁵¹ Merkezi Erivan'da bulunan Arminfo ajansının haberine göre, İsveç'teki Ermeni Federasyonu Başkanı Vahagn Avediyanyan, söz konusu protokollerin Ermenistan ile diaspora arasında ilişkileri parçaladığını ifade ederek, ‘protokollerin imzalanmasından sonra, diasporanın atacağı ilk adım, Ermenistan'ı finanse etmeyi durdurmaktır’ demektedir, Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) Başkanı Ken Hachikian da Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesini öngören protokollerin ‘tek taraflı’ olduğunu savunarak, ‘üzücü

¹⁴⁹ Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiji Empatiye Çevirme**, Bilgesam, 24 Eylül 2009.

¹⁵⁰ Sedat Laçiner, **Ermeni Şantajı**, USAK, 21 Şubat 2010.

¹⁵¹ Kamer Kasım, **Azerbaycan ile İlişkiler**, USAK, 2 Mart 2011.

olmasına rağmen bunun Türkiye'nin başarı olduğunu' dile getirerek protokol sürecinin diasporayı bağlamadığını açık bir şekilde dile getirmiştir.¹⁵²

3.4. Türkiye – Ermenistan İlişkilerinde Üçüncü Ülkelerin Etkisi

3.4.1. Azerbaycan

Azerbaycan, Türkiye'nin Ermenistan sınırı ile ilgili mevcut politikasının devamını istemekte ve Türkiye'nin bu tavrının Ermenistan'ı Karabağ sorununda geri adım atmaya zorlayacağını savunmaktadır. Hem Azerbaycan eski Devlet Başkanı Haydar Aliyev, hem de Azerbaycan Meclis Başkanı Murtus Alasgarov Türkiye'nin sınırı açma girişimlerinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin olumsuz etkileyeceğini ve Türk dünyasına zarar vereceğini birçok defa dile getirmişlerdir. Ayrıca sınırın açılması halinde Türkiye'nin Bakü, Ceyhan boru hattından elde ettiği kazançların azaltılabilmesi seçeneği Azerbaycan'a büyük bir koz vermekte ve Türkiye'ye bu konuda baskı yapabilme imkanı sağlamaktadır.¹⁵³

Yol Haritası'nın belirlenmesi sonrasında Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri küçük çaplı bir kriz yaşamıştı. Ancak bu defa Bakü'nün daha temkinli olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın güvencesi, Başbakan Erdoğan'ın Bakü'de 13 Mayıs 2009'da yaptığı konuşmada, Dağlık Karabağ konusunda bir gelişme sağlanmadığı takdirde, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmayacağına dair Azerbaycan yönetimine verdiği sözdür. Protokollerin ortaya çıkması sonrasında Ankara-Bakü ilişkilerinde ihtiyatlı bir bekleyiş havası sürmektedir. Protokollerde Dağlık Karabağ'dan bahsedilmemesi dikkat çekmiştir ama bu sadece teknik bir gerginliktir. Çünkü bu iki taraflı bir protokoldür ve üçüncü tarafın yani Bakü'nün çıkarları burada yansıtılmamıştır.¹⁵⁴

Azerbaycan, işgal edilen topraklar ve Dağlık Karabağ sorunları çözülmeden, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve sınırın açılması durumunda, Ermenistan ve Dağlık Karabağ yönetiminin güçlenmesinden çekinmektedir. Nisan

¹⁵² Protokoller İmzalandı, Diaspora Tepkili, Cnnturk, 11 Ekim 2009, <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/11/protokoller.imzalandi.diaspora.tepkili/547129.0/index.html>

¹⁵³ Görgülü, s.9.

¹⁵⁴ Bülent Aras, Fatih Özbay, **Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti**, Seta Analiz, Sayı 12, Ekim 2009, s. 9.

2009'da Yol Haritası açıklandıktan sonra Bakü'nün tavrına dikkat çekenler, Azerbaycan'ın Türkiye'den uzaklaşıp Rusya'ya yakınlaştığı yorumlarını yaptılar. Oysa, Azerbaycan açısından bakıldığında çok bilinmeyenli Kafkasya denkleminin en önemli ögesi Rusya ile yakın ilişkiler içerisinde olmak istemesi kadar doğal bir politik tavır olamaz.¹⁵⁵

3.4.2. Rusya Federasyonu

Ağustos 2008'de yaşanan savaştan sonra Rusya'nın Türkiye–Ermenistan ilişkilerine bakış açısı değişmiştir. Rusya, birkaç sebepten dolayı Türkiye–Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini istemektedir. Bu sebeplere gelecek olursak; Kafkasya'da statüko değişmeye yüz tutarken Amerika'ya rol kaptırmama kaygısı, Türkiye ile artan güven ve yakınlaşma ortamı ve Rusya'nın Gürcistan savaşında galip görünse de bölgede yeni bir çatışma istememesi gibi nedenler bulunmaktadır.

Rusya, hem Ermenistan hem de Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurmak istemektedir. Ermenistan ile stratejik ve askeri alanda, Azerbaycan'la ise enerji ve finans yönünden önem taşımaktadır. Rusya bu yüzden iki tarafı da tatmin edecek bir yol bulmanın çabasıdadır.

Eğer Karabağ ile Bakü arasında yeni bir çatışma ortamı oluşursa Rusya Ermenistan'ın yanında, Türkiye ise Azerbaycan'ın yanında olacaktır. Böyle bir senaryo Rusya'da sorunlar oluşturacaktır. Rusya, Türkiye ile çok iyi bir ticaret ortamı yaratmış, Azerbaycan ise enerji kaynakları nedeniyle Rusya'nın ilgisini çekmektedir. Açıkçası Azerbaycan ve Ermenistan arasında çıkabilecek bir savaş, Moskova'nın hiç istemeyeceği bir gelişme olacağı için Moskova gerginliği azaltıcı ve barış ortamını güçlendirecek çabaları destekleme zorunluluğunu hissetmektedir.

Rusya, Gürcistan karşısında askeri bir başarının yanında siyasi bir zaferde kazanarak Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanımıştır. Ancak Gürcülerle ilişkilerini koparması Ermenistan'ın yaşadığı izolasyonu daha da güçlendirmiştir. Bu nedenle Rusya'nın Güney Kafkasya'daki stratejik ortağı olan Ermenistan'ın rahatlaması

¹⁵⁵ Aras, Özbay, s. 9.

ve Gürcistan bağımsızlığından kurtulması adına Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesini istediğini söyleyebiliriz.¹⁵⁶

Rusya'nın, Ermenistan ekonomisinde ve güvenliğinin de tekel durumunda olması ve Türkiye–Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine karşı çıkmak, Rusya için kısa vadede geçerli bir düşünce değildir. Açıkçası Rusya–Ermenistan ilişkileri çok köklü ilişkilerdir ve Ermeniler Rusya'dan uzaklaşmasını beklemek çok gerçekçi değildir. Türkiye Rusya'nın önemli bir ticari ortağı olduğu gibi Ermenistan ise Rusya'nın en iyi stratejik ortağıdır. Türkiye–Ermenistan ilişkilerinin gelişmesi durumunda bu sonuçtan en büyük katkılardan birini Rusya alacak ve Rusya için kazan–kazan politikası net bir şekilde oluşacaktır.

3.4.3. Amerika

Amerika bir asrı aşkın bir süredir Ermeni göçlerinin başlıca varış yerlerinden biri olmuştur. Üstelik 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde Ermeniler arasında Protestanlığı yayma faaliyetlerinin en önemli öncüsü de ABD'li misyonerler olmuştur. Bu yakın ilişkiler Osmanlı yıkıldıktan sonra da artarak devam etmiştir. Belli bölgelerde yoğunlaşan ve ticari, sosyal, siyasi alanlarda nüfuslarının ötesinde bir güce ulaşan Ermeniler Türkler ile olan sorunlarını Amerikan siyasi hayatına taşımışlardır. Bu bağlamda SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsız bir Ermeni devletinin kurulması ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun ilk nedeni Kafkaslar'daki Rus gerilemesi ve Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir açılımın gerçekleşmesinin ümit edilmesidir. Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlarda Amerikan politikaları için Türkiye, Ermenistan ve Yunanistan'ın aynı yönde hareket etmesi hayati bir önem taşımaktadır.¹⁵⁷

ABD'nin önceliği bölgesel istikrar ve Türkler ile Ermeniler arasında sorunların halli oldu. Özellikle Karabağ çatışmasının sona erdirilmesi ve bölge ülkeleri arasındaki normal diplomatik ve ekonomik ilişkilerin yeniden başlayabilmesi için çaba harcandı.

ABD'nin Kafkasya stratejisinde Türkiye ve Azerbaycan'a büyük rol düşerken stratejide aksama Türkler ile Ermeniler arasındaki uyuşmazlıkta çıkmaktadır.

¹⁵⁶ Aras, Özbay, s. 12.

¹⁵⁷ Laçiner, s. 231.

Ermenistan Türkler ile sorunlarını gerekçe göstererek hem İran'la hem de Rusya ile olan bağlarını güçlendirmekte, bu da Amerikan politikalarını zayıflatıcı bir etki yapmaktadır. Bu nedenle bölgede dengeleri Amerika lehine çevirecek formül olarak Türkler ile Ermeniler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi olmuştur.

Ermenistan'ın izlemiş olduğu Rus merkezli dış politika ABD'nin bölgedeki çıkarları ile örtüşmemektedir. Ermenistan ne kadar ABD ile ters gitmemeye çalışsa da Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ile çatışmalı bir Ermenistan'ın ABD'nin Kafkasya politikalarında etkili bir rol alabilmesi güçtür. Daha da önemlisi Ermenistan, Rusya ve İran ile olan özel ilişkileri nedeniyle ve Türkiye ile olan sorunları nedeniyle ABD'nin Büyük Ortadoğu Stratejisi'nde önemli bir engel olarak durmaktadır.

11 Eylül'den sonra sorunun çözülmesini daha fazla isteyen Washington son yıllarda Türkiye'ye sınır kapısını açması için daha fazla baskı yapmaya başlamıştır. 2003 yazında Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı Paul Kelly Türkiye ve Ermenistan arasındaki yakınlaşmanın Amerikan dış politikası için önemli olduğunu belirttiikten sonra Amerika'nın Ermenistan'daki Büyükelçisi John Ordway da sınır kapısının açılmasının gündemlerinde olduğunu açıkladı. 24 Temmuz 2003'teki görüşmede ise ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Türk meslektaşı Gül ile Washington'da yaptığı görüşmeye sınır kapısı sorununu da taşıdı. ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney ise Gül'le telefon görüşmesinde aynı konuyu gündeme getirdi. Amerikalıların talebi Kars-Tiflis demiryolu hattının onarılması, Ermenistan ile doğrudan kara ve demiryolu bağlantısının sağlanmasıydı.¹⁵⁸

ABD-Ermenistan ilişkilerinde diğer bir noktayı ise ekonomik yardımlar oluşturmaktadır. ABD'deki Ermeni lobisi Azerbaycan ile savaş konusunda Amerikan kamuoyuna Ermeni tarafını zayıf ve yenilen taraf olarak takdim etmiş, bu yöndeki çalışmalarının sonucu olarak da Ermenistan'a yapılan yardımlar her geçen gün artmıştır. Ermenistan'ın bu yardımları tehlikeye atacak bir girişimde bulunması zordur. Ermenistan ve Amerika'daki Ermeni lobisi sık sık yardımların arttırılması gerektiğini savunmaktadır. ABD'nin Ermenistan'a verdiği önem sadece ABD'deki Ermeni nüfustan ve Ermenistan'ın çok önemli bir ülke olmasından kaynaklanmamaktadır.

¹⁵⁸ Laçiner, s. 234.

Ermenistan bu haliyle Amerika'nın Kafkasya stratejisinde büyük bir problem oluşturmaktadır ve bu problemin çıkış kapısı Türkiye-Ermenistan uyuşmasından geçmektedir.

3.4.4. Avrupa Birliği

AB'nin bölgeye yakınlaşmasını belirleyen iki unsur bulunmaktadır. Birincisi, bölgeden geçen ve geçecek boru hatlarının AB enerji güvenliğine etkisidir. Avrupa'nın enerji arz çeşitliliğine katkıda bulunacak olan Nabucco Projesinin bölgeden geçmesi, AB'nin bölgeye olan ilgisini arttırmaktadır. İkinci unsur ise, İsveç ve Polonya'nın inisiyatifinde oluşturulan ve 6 eski Sovyet Cumhuriyet'ine çeşitli konularda destek verilmesini amaçlayan Doğu İşbirliği politikasıdır. Bu yaklaşım ile Ukrayna, Moldova, Belarus, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik, devlet yapılarının ve ekonominin desteklenmesi ve sınır güvenliği gibi konularda yardımların gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.¹⁵⁹ Bu iki unsuru da incelediğimizde AB'nin bölgenin sorunlarıyla yakından ilgilendiğini görmekteyiz.

Ermenistan'ın dış ticaretinin yarıya yakını AB ülkeleri ile yaptığı ve başta Fransa olmak üzere belli başlı AB ülkelerinde güçlü bir Ermeni diasporasının bulunduğu hatırlanacak olur ise AB'nin Ermenistan için önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Ayrıca AB'nin son yıllarda güçlü bir siyasi aktör olma çabası, Kafkasya'yı kendi sorumluluk alanında görmesi ve Türkiye-AB ilişkilerinin Ermenistan üzerinde etkisinin olacağı düşüncesi AB'yi Ermenistan için önemli bir aktör haline getirmiştir. AB'nin son yıllarda Ermenistan kamuoyunda önemli bir aktör olarak algılanmasındaki bir diğer etken ise Rusya'nın Ermenistan üzerindeki kontrolsüz ve tek yönlü etkisidir. Rusya'yı dengeleme ihtiyacı AB'yi bir alternatif olarak ortaya çıkarmaktadır.¹⁶⁰

AB'nin Ermenistan politikalarında öncelik verdiği konular bölgesel istikrar, ekonomik ve siyasi serbestleşme, insan hakları ihlallerinin ortadan kalkması ve çevre güvenliğidir. Bölgesel istikrar konusunda en önemli konu ise Karabağ sorununun bir an önce barışçıl yollarla halledilmesidir. Tarafların dönem dönem silah kullanma tehdidi Karabağ'ı hala Avrupa'nın önemli çatışma noktalarından biri olarak tutmaktadır. ABD

¹⁵⁹ Aras, Özbay, s. 10.

¹⁶⁰ Laçiner, s. 236.

gibi AB’de sorunun halledilebilmesi için Türkiye’ye büyük sorumluluklar düştüğünü tekrarlamış, özellikle AP raporlarında adeta Türkiye üzerine düşeni yapmamakla, taraf tutmakla suçlanmaktadır. Çatışma Azerbaycan-Ermenistan arasında olmasına karşın sıkça Türkiye çatışan taraflardan biri imiş gibi gösterilmiştir. Aynı zamanda Türkiye’nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaması ve kara sınırı açmamış olması AB tarafından eleştirilmiştir. AB’ye göre Türkiye’nin kara sınırını kapalı tutması sonucunda Ermenistan ekonomisi bir türlü toparlanamamaktadır.¹⁶¹

Türkiye’nin kara sınır kapısını açmaması ve diplomatik ilişki kurmaması AB nezdinde Ermenilerce sık sık kullanılmaktadır. Ermenistan yaşadığı ekonomik ve siyasi sıkıntılar nedeniyle Türkiye’yi suçlamakta, AB’den ve diğer Avrupa kuruluşlarından Türkiye’ye baskı yapmasını istemektedir. Bazen de tarihi “soykırım” iddiaları AB kurumlarına taşınmaktadır. Eylül 2002’de ise AB-Ermenistan Parleментар İşbirliği Komisyonu ortak deklarasyonunda Türkiye’nin tam üyeliği için sınır kapısının açılması bir ön şart olarak telaffuz edilmiştir. Ancak görülmüştür ki AB organlarının tek tek aldığı kararlar AB politikalarını belirlemekten yoksundur. AP’nin aldığı kararlar dahi üyeleri ve AB’yi her zaman bağlamamaktadır. Dolayısıyla Ermenistan’ın Türkiye’yi Kafkaslar’da suçlayıcı açıklamalar yapması beklediği sonuçları vermemektedir. Çünkü Türkiye-AB ilişkileri çok daha güçlü dinamikler ile çalışmaktadır ve Ermeni faktörü bu karmaşık dengede belirleyen değil, tabii olan konumdur.¹⁶²

¹⁶¹ Laçiner, s. 236.

¹⁶² Laçiner, s. 241.

SONUÇ

Bu çalışmada Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki süreçte Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin normalleştirilmesine yönelik çabalar üzerinde durulmuş ve yaşanan gelişmeler, iki ülke arasında imzalanan protokollerin ikili ilişkilere yansımaları ışığında incelenmiştir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin kurularak normalleşmesine ilişkin protokollerin imzalanması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yaşanan yumuşama sürecine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Türk ve Ermeni hükümetleri söz konusu protokolleri ulusal parlamentolarında bekletmek üzere imzalamamıştır. Parlamento onayı Ankara tarafından Karabağ'da süren Ermeni işgalinin sona ermesine bağlanmıştır. Erivan'ın Ermeni kimliğinin ayrılmaz bir ögesi olan soykırım iddialarından ve mağduriyet psikolojisini oluşturan diğer faktörlerden vazgeçmesi, mevcut koşullar altında pek de mümkün görünmemektedir.

Protokollerde yer alan “iyi komşuluk ilişkileri” ifadesi Erivan'ın bugüne kadar izlediği politikaları bir ölçüde kısıtlayabilecek bir çerçeveye işaret etmektedir. Türkiye sınırları içinde yer alan bir bölgenin Batı Ermenistan olarak adlandırılması, Azerbaycan Türkiye ilişkilerini Askeri Doktrin ve Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde “öncelikli tehdit” olarak tanımlanması, soykırım iddialarını üçüncü tarafların ulusal parlamentolarına taşıyarak uluslararası mahkeme kararı ya da ortak olarak tanınacak bir tarih komisyonunun kararı olmaksızın Ankara'yı soykırımla suçlanması, Türkiye'nin çok yakın ilişkilere sahip olduğu Azerbaycan'ın topraklarını hukuki zeminden yoksun biçimde işgal altında tutulması iyi komşuluk ilişkileriyle bağdaşmayan eylemlerdir.

Protokollere ilişkin önemli hususlardan biri diğeri de protokollerde, Ermenistan'ın Karabağ'ın işgalini sonlandırması ya da soykırım iddialarının makul zeminlerde ele alınması gibi özel koşulların açıkça yer almamasıdır. Bu Türkiye'nin meseleyi Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin dışında bir konu olarak değerlendirmesiyle bağlantılandırılrsa da bu durum Sarkisyan'ın konuyu diaspora ve iç kamuoyuna yönelik olarak imzalanan protokollerin Karabağ ya da soykırımdan vazgeçmek anlamına gelmeyeceği beyanatları vermesine de zemin oluşturmuştur. Bu durum Türkiye'nin tavrını değiştirerek protokollerin onayını Dağlık Karabağ'la

ilintilendirmesine neden olmuştur. Sonuçta Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sağlıklı bir zeminde yürütülmüştür.

Karabağ sorununun, Azerbaycan'ın ya da Ermenistan'ın beklentilerinin tamamını karşılayacak şekilde çözümlenmesi her iki tarafın da politik ve askeri yetersizlikleri nedeniyle mümkün görülmemektedir. Bu nedenle ne Karabağ'ın mevcut durumunun müzakerelerle ya da askeri yollarla değiştirilmesi ve Azerbaycan'ın söz konusu bölgenin tamamını geri alması yakın dönemde gerçekleşebilecek bir durum değildir.

Protokoller, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkinin kurulmasını ve ortak sınırın karşılıklı geçişlere açılmasını öngörmekteydi. Topraklarının beşte biri Ermeni işgali altında bulunan Azerbaycan için Ermenistan'ın ambargo altında tutulması hem işgal edilen toprakların geri alınması hem de Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi yolunda Erivan'a siyasi, ekonomik ve psikolojik baskı kurmak yolunda geliştirilmiş bir politika idi. Türkiye'nin protokolleri onaylaması Azerbaycan kamuoyunda, Bakü tarafından yaklaşık 20 yıldır uygulanan bu politikanın netice alınmadan iflas edeceği endişesi uyandırmıştır. Azerbaycan'ın; topraklarının işgali ve Dağlık Karabağ sorununun çözümünü aşama aşama değil de Ermenistan'ın kesin bir askeri veya politik mağlubiyet sonucu bir hamlede olabilecek bir çözüm olarak algılaması, Türkiye'nin çözüm arayışlarına verdiği dozajı yüksek ve fazlasıyla duygusal tepkinin en önemli sebebi olmuştur.

Protokoller Ermenistan'da da sert tartışmalara neden olmuştur. Ermeni diasporası, muhalefet, milliyetçi çevreler protokolü ciddi bir şekilde eleştirdiler. Tepkiler üzerine; imzalanan protokollerin, Karabağ ya da soykırımdan vazgeçmek anlamına gelmeyeceğine yönelik beyanatlar birbirini izledi. Türkiye'de protokollerin imzalanması sonrasında Hükümet ve Dışişleri Bakanlığı da muhalefet tarafından sert bir biçimde eleştirildi. Medya, akademisyenler, siyasiler ve kamuoyunda yaşanan tartışmalar Türkiye'de bu konuda kafaların bir hayli karışık olduğunu ortaya koydu.

Gelinen noktada Türkiye ile Ermenistan, aynı konuda farklı beklentilerle, bir diğersinin atacağı adımı beklemektedir. Ermenistan ön şart olmaksızın diplomatik

ilişkilerin kurulmasını ve bunu sağlayacak adım olarak da sınırın açılmasını istemektedir. Türkiye, Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve Dağlık Karabağ sorununda çözüm yönünde irade koymasını beklemektedir.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokoller, diğer yandan sadece iki ülke ilişkileriyle sınırlı kalmamaktadır. Ankara'nın doğal etki alanı olarak tanımladığı Kafkasya'da ve Karadeniz havzasında sorunların çözümü yolunda atılmış örnek bir adım olması yönüyle büyük önem arz etmektedir. Türkiye'nin genel anlamda komşularla sıfır sorun ve etrafında bir istikrar kuşağı oluşturma hedefinin ve Kafkaslarda izleyeceği etkili bir dış politikanın başarıya ulaşması yolundaki tek engelin Ermenistan ile kurulamayan ilişkiler olarak görülmektedir. Kafkasya'da yaşanan sorunlar; Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasi, ekonomik ve enerji boyutlu dış politika açılımlarını zora sokmaktadır. Türkiye'nin Ermenistan ile sorunlarına çözüm yolunda atacağı her adım aynı zamanda bölgesel güç olarak Kafkaslardaki konumunu daha da güçlendirecektir.

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller arkasında yeterli ve gerekli siyasi irade olmadığı için kadük kalmıştır. Ermenistan yönetiminin protokollerin arkasında duramayacağı henüz başlangıçta, imza töreninde belli olmuştu. Ermenistan'ın uluslararası baskılar sonucunda protokolleri imzaladığı görülmektedir. Nitekim imza töreninden sonra Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan çeşitli kapalı toplantılarda kendisinin de protokollere karşı olduğunu, izlenen sürecin Türkiye'yi zorlamak için sadece bir taktik olduğunu belirtmiştir. Ermenistan tarafının protokollerden beklentisi; sınırların tanınması, Karabağ sorununun çözümü veya soykırım iddialarının tartışılması değildir. Ermenistan'ın protokolleri imzalarken beklentisi Türkiye ile sınırların açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasıdır. Ermenistan bu durumu herhangi bir taviz vermeden başarabilirse bu sayede Türkiye ile Azerbaycan'ın arasını açmayı da elbette hesaba katmıştır.

Türkiye; bu protokoller sayesinde iki ülke sınırları konusundaki tartışmaları sona erdirmeyi, soykırım iddialarını bir komisyonda görüşmeyi ve daha da önemlisi Karabağ sorununun iki ülke ilişkilerini ipotek altına almasını engellemeyi hedeflemiştir.

Türkiye'nin hedeflerine baktığımızda da üç alanda Ermenistan'dan geri adım atmasının beklendiği görülür. Ermenistan toprak taleplerinden vazgeçecek, işgal ettiği Azeri topraklarından geri çıkacak ve soykırım iddialarında da yumuşayacaktır. Bunun sonucunda ise Türkiye sınırlarını açıp, ilişkileri normalleştirecektir. Türkiye'ye göre sayılan maddeler aslında birer ön şart değil, normal iki devlet ilişkisinde olmazsa olmaz doğal koşullardır. Kısacası; Türkiye, Ermenistan'dan beklentilerini taviz olarak değil, en doğal hakkı olarak görmektedir. Buna karşın Ermeniler de kendilerini bu derecede haklı görmektedirler. İşgal altındaki toprakları ve Türkiye'nin doğusunu Tanrı'nın Ermenilere bahsettiği topraklar olarak değerlendirerek soykırım yapıldığından şüphe etmemektedirler. İki tarafın protokoller öncesinde ne kadar farklı pozisyonlara sahip olduklarının en büyük göstergesi Başbakan Erdoğan ve Başkan Sarkisyan'ın Karabağ açıklamalarıdır. Erdoğan her fırsatta "Karabağsız sınır açılmaz" açıklamaları yaparken Sarkisyan "Karabağ ile sınır arasında hiçbir ilişki yok" açıklamaları yapmıştır.

Protokollerin imzalanmasına giden süreçte Türkiye'nin en önemli hassasiyeti Azerbaycan olmuştur. Ermenistan ile sorunların çözümüne çalışılırken, Azerbaycan'ın da kaybedilmemesi gerektiği sürekli biçimde vurgulanmıştır. Azerbaycan yönetiminin ve kamuoyunun ikna edilmesi için etkili ve yoğun bir kamu diplomasisi faaliyetinin ardından Ermenistan'la görüşmelere başlanması daha akılcı olurdu. Türkiye'den yapılan resmi açıklamalarda her ne kadar Ermenistan'la yapılan her temasın Azerbaycan'a bildirildiği ifade edilse de, Bakü yönetiminin bu süreçten rahatsızlık duyduğu görülmektedir. Türkiye bu dönemde Ermenistan'la yürütülen temaslarda daha yavaş davranabilir ve Azerbaycan'ı sürece dâhil edebilirdi. Ayrıca, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde faaliyet gösteren Minsk Grubu'ndan Ermeni işgal güçlerinin Azerbaycan topraklarından çekilmeyi kabul ettikleri yönünde bir teminat almadan bu ülkeyle diplomatik ilişkiler kurmayı öngören bir protokolün imzalanmayacağını da uluslararası kamuoyuna açıklayabilirdi. Sürecin sekteye uğramasında etkili olan diğer bir önemli husus imzalanan protokollerde var olmayan bir konu başlığının imza işleminin gerçekleşmesinden sonra, protokollerin TBMM'de onaylanmasının ön şartı olarak sunulmasıdır. Protokollere imza atıldıktan sonra "Azerbaycan'ın kabul etmediği hiçbir çözüm söz konusu olamaz" yönündeki açıklamalar Azerbaycan'ı ikna etmeye yetmemiştir.

Protokol sürecinde Azerbaycan'ın hassasiyetlerine gereken önem verilmemesi Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesinden ziyade Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yıpranmasına neden olmuştur. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararı Ermeni tarafının amacının protokoller sayesinde var olan sorunların çözümü olmadığını göstermektedir. Protokollerin imzalanması süreci çok boyutlu düşünmeden harekete geçilerek Ermenistan ile sıfır sorun amaçlanırken, Türkiye'nin en önemli müttefiklerinden biri olan Azerbaycan'ın kaybedilmesi ihtimalini ortaya çıkartmış, Türk dış politikasında telafisi mümkün olmayan yaraların açılabileceğini göstermiştir.

Protokollerin hazırlanması ve imzalanma aşamalarında ortaya çıkan tabloya göre yerel politikaların şekillenmesinden ziyade zihniyetle ilgili sınırların açılması daha elzem görünmektedir. Çünkü tarihsel miras her iki kanadı da bir süre daha etkisi altında tutmaya devam edecektir. Geline nokta zihniyetle ilgili değişime ilişkin güzel örnekler ortaya çıkmaya başlamıştır. 17 Ağustos 1999 depremine Ermenistan'dan gelecek yardıma karşı çıkan kesimler bile günümüzde farklı düşünmeye başlamıştır. Diğer yandan protokol süreci dâhil olmak üzere Türkiye Ermenistan ilişkileri aslında hiçbir zaman ikili bir ilişki hüviyeti kazanamamıştır. İkili ilişkilerin en önemli sorunlarından birisi de sürekli üçüncü tarafların kontrolü altında bulunmasıdır. Protokollerin hazırlanması aşamasında bile bir kelime nedeniyle bir ay zaman kaybının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu ekseninde protokolleri didik didik ederek tefsir yapmaya çalışmanın sağlıklı bir uğraş olmadığı söylenebilir.

Zihniyette belli bir olgunluk düzeyine ulaşmadan protokollerin meclisten geçirilmesini beklemek de olumlu bir tercih olmayacaktır. Günümüzde Türkiye siyasetini yönlendiren kişilerin neredeyse tamamına yakınının Karabağ sorununa ilişkin bir tarihsel bilgiye sahibi olmadığı görülmektedir. Protokoller sonrası koşullarda kaçırılmaması gereken mevcut fırsatlar olduğu gibi bölgedeki hassas dengelere zarar verilmeden uygulanması gereken politikalarda bulunmaktadır.

Güney Kafkasya'da yılların kemikleştirdiği statükoyu bozmadan, köklü değişiklikler yapmak oldukça zordur. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması ve iki ülke arasında diplomatik ilişkinin başlaması, Ağustos 2008'deki Rusya-Gürcistan savaşından sonra Güney Kafkasya'da yıllardır süren statükoya ikinci darbe olacaktır.

Bu süreci başlatan ve yürüten tarafların durumun bilincinde olması gerekmektedir; ayrıca statükonun bozulmasından kaynaklanacak tepkilere de hazırlıklı olunmalıdır.

Azerbaycan'ın işgal edilen toprakları geri almak ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü yolunda izlediği yegâne politika “ekonomik ambargo” politikasıdır. Ancak geçen süre zarfında bu politikanın istenilen sonucu vermediği açıktır. Azerbaycan ne diplomatik ne askeri ne de ekonomik ambargo yoluyla, Dağlık Karabağ'ı ve işgal altındaki toprakları geri alabilecek güçte değildir. Azeri tarafa Türkiye'ye bu çabasında destek vermekten ve Ankara ile süreç boyunca istişare içinde olmaktan başka çıkar yol kalmamaktadır. Ayrıca Dağlık Karabağ sorunu, çok eskiye dayanan ve özel olarak ele alınması gereken bir konudur. Bu nedenle; Türkiye – Ermenistan arasındaki görüşmeler, Dağlık Karabağ sorunundan bağımsız olarak ele alınmalıdır. Türkiye, bu sorunu tek başına çözüme gücüne sahip olmasa da; Dağlık Karabağ sorununda ilerleme olmadan protokollerin hayata geçirilmesi zor görünmektedir.

Unutulmaması gereken nokta ise Dağlık Karabağ sorununun, Türkiye ve Azerbaycan'daki muhalefetin dile getirdiği gibi tek hamlede çözülebilecek bir sorun olmamasıdır. Bu nedenle aşamalı olarak çözüme gidilmesi gerekmektedir. Sürecin ilerlemesi için öncelikle; Ermenistan, Dağlık Karabağ dışında işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmelidir. Daha sonra Dağlık Karabağ sorunu bir takvime bağlanarak BM ve Minsk Grubu gözetiminde görüşmelere başlanmalıdır.

Değinilmesi gereken bir diğer konu da, protokoller onaylandı diye Ermenistan ve Ermeni diasporasının soykırım iddialarından vazgeçmelerinin beklenmesinin gerçekçi olmadığıdır. Çünkü bu konu, özellikle diaspora Ermenileri, için milli kimliğin bir parçası konumundadır. Ayrıca sözde soykırım, diasporanın varlık nedenini oluşturmaktadır. Dolayısıyla diaspora Ermenileri ile Ermenistan'da yaşayan Ermenileri ayrı tutmak gerekir. Zira soykırım iddiaları diasporanın mevcudiyetini ve meşruluğunu güçlendirmektedir. Bu nedenle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Ermenistan'daki Ermenilerin anlayabileceği bir durum iken diaspora Ermenileri için aynı şeyi söylemek güçtür. Kısacası Ermenistan Ermenileri ile diaspora arasında çok ciddi bir tutum farklılığı vardır ve önümüzdeki süreçte ilişkilerin seyri açısından bu farklılık önemli bir unsur teşkil etmektedir.

Türkiye'yi ilgilendiren bir diğer husus protokollerin akıbetinin ne olacağı konusudur. Kapalı kapılar ardında başlayan süreçte, futbol diplomasisi, yol haritası ve nihayetinde protokollerle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde çita yükseltilmiştir. Bu aşamadan sonra soykırım iddiaları ya da Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle protokollerin feshedilmesi, Türkiye'ye daha fazla baskı yapılmasına sebebiyet verecektir. Zaten gönülsüz olarak; ekonomik, siyasi ve konjonktürel şartların zorlanmasıyla masaya oturan Ermenistan bu bahane ile Türkiye'nin daha en baştan çözümsüzlüğü istediği yönünde propagandaya başlayacaktır. Ermenistan işgal ettiği bölgelerin bir kısmı ya da tamamından çekilirse yahut sınırın resmi olarak tanıdığını açıklarsa Türkiye de beklediği protokolleri parlamentonun gündemine almalı ve gereğini yapmalıdır.

Ancak Ermenistan bu şekilde bir yol izlemezse, aynen Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin aldığı karar gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi de protokolleri onaylanmasına dair Dağlık Karabağ sorununun çözümüne, sınırların tanınmasına ve tarafların birbirine karşı hiçbir gerekçeyle düşmanca kampanyalar yürütmemesine atıfta bulunan bir tavsiye kararı olarak protokolleri bekletmeye devam edebilir.

Protokollerin geldiği noktada Türkiye cephesinde ortaya çıkabilecek birçok senaryo olabilir. Protokoller TBMM tarafından kabul edilmeyebilir, TBMM tarafından Karabağ'a ilişkin somut bir ilerleme ortaya çıkıncaya kadar bekletilebilir veya meclis tarafından kabul edilebilecek bir deklarasyonla birlikte kabul edilerek protokollerin yaşama geçmesi için gerekli şartlara vurgu yapılabilir.

Türkiye' nin bu konuda oldukça rahat ve telaşsız görünmesinin arkasında yatan temel neden, sınırların açılmasının Türkiye için büyük bir kazanım oluşturmayacağı gerçeğinde gizlidir. Bu bağlamda Karabağ'da kaydedilecek olası bir ilerlemeyi beklemek Türkiye açısından ciddi bir rahatsızlık oluşturmayacaktır.

Aslında Türkiye'deki geniş kesimlerin farkında olduğu bir gerçek de protokollerin diaspora Ermenileri için bağlayıcılık taşımayacağıdır. Böyle bir bağlayıcılığın olmamasının nedeni protokoller düzleminde bir tarih alt komisyonunun oluşturulmasının veya ikili müzakerelerle kaydedilen gelişmelerin Türkiye için gerçek bir kazanım olmayacağıdır.

Ermeni diasporası ve Ermenistan 2015 yılında sözde soykırımın 100. yılı anmaları için hazırlık yapmaktadırlar. Türkiye'nin Ermenistan ile protokollerin hayata geçirilmesi, diasporanın 100. yıl anma faaliyetlerine zarar vereceği için diaspora protokollerin iki ülkenin de meclislerinden geçmesine karşı çıkmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin izleyeceği yol önümüzdeki süreç zarfında diasporanın planlarını hayata geçirmesini engellemek şeklinde olmalıdır. Bunun yolu, süreci bitirmek yerine dikkatli adımlarla süreci yönetmekten geçmektedir.

Bu bağlamda Ermenistan ile başlatılan diyalog süreci sürdürülmelidir. İki ülke arasında imzalanan protokoller diyalog ve uzlaşma zemininin sağlanabilmesi adına tarihi önem taşımaktadır. Protokollerin parafe edilmesiyle sürecin hukuki boyutuna nokta konulmuştur. Bu aşamadan sonra siyasi süreç başlamış ve söz konusu süreçte iki ülke açısından "güven artırıcı önlemler" alınması önem taşımıştır.

Ermenistan'ın olası beklentilerinin dahilinde, Türkiye'nin de protokolleri meclise göndermesinden itibaren uygulaması gereken politikalar bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerin bir çıkar ilişkisi olduğu unutulmamalı ve duygusal eğilimlerden uzak durulmalıdır. Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesi uğruna Azerbaycan kaybedilmemelidir. Karabağ Sorunu kadar soykırım iddiaları ve toprak talepleri gibi akla ve mantığa uymayan bu taleplerin Ermenistan'ın resmi dokümanlarından çıkartılması sağlanmalıdır. Türkiye-Ermenistan ulusal karşılaşmasına Azerbaycan bayrağı ile gelmenin yasaklanması gibi Türk-Azeri kamuoyunun tepkisini çekecek güvensiz ortamların yaratılmaması gerekir.

Çok önemli bir nokta da Türk literatüründeki hemen her çalışmada Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'a ilişkin biyografik unsurların görmezden gelindiğidir. Sarkisyan "Karabağ Sorunu ile askeri anlamda da yakından ilgili bir güvenlikçi bir elit" olarak nitelendirilebilir."

Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılması için silahlı kampanya yürüten ve Ermenistan ulusal güvenlik mekanizmalarında üst düzey görevler almış olan Sarkisyan'a protokol sürecinde nasıl güvenileceği de önemli bir soru işaretidir. Aynı zamanda Karabağ'daki işgalin bir "Arteks Kahramanı"nın devlet başkanlığı döneminde

tamamen sona ermesini ne kadar gerçekçi olduğu düşünülmesi gereken bir konudur. Sarkisyan'a ilişkin Türk aydınların bir bölümünde oluşan: “Radikal Taşnakları ve diasporayı dengelemeye çalışan bir lider” imajının; bu liderin kariyeri incelendiğinde gerçeği yansıtmadığı görülecektir.

İki ülke arasındaki sorunların çözümünde günlük, tepkisel politikaların yerine hedefleri ve araçları belli, uzun soluklu projeler uygulanması gereklidir. Bu projeler resmi ve sivil toplum kuruluşların ortaklaşa yürütmesi gereken çalışmalar olmalıdır. Bu projelerin birçok boyutu bulunmaktadır. Üzerinde durulması gereken projelerin başında eğitim gelmektedir. Bu konuda yaratılacak projeler genç neslin birbirlerinin kültürlerini daha iyi anlama fırsatı yakalayacağı gibi ön yargıların sonlandırılmasında önemli bir faktör olacaktır. İkili ilişkilerin çözümünde kültürel faaliyetlerde önemli bir yer tutabilecektir. İki ülke birbirlerinin kültürlerini, yaşayışlarını ve beklentilerini daha iyi görme fırsatı yakalayacaktır.

Ermenistan'ın çözümsüzlüğün çözüm olarak belirlediği Türkiye politikasında en büyük zararı yine Ermenistan görmektedir. Ermenistan'ın unutmaması gereken nokta toprak bütünlüğünü tanımadığınız ve tehdit ettiğiniz hiçbir ülkenin kendileriyle ikili ilişkileri geliştirmek istemeyeceğidir. Gelineen noktada ümitsizliğe kapılmadan öncelikle yapısal eksiklikler giderilerek bununla beraber siyasi ve sivil girişimler hızlandırılmalıdır. Bu girişimlerde; topun Ermenistan'da olduğu, Ermenistan'ın atacağı adımlara göre bu iki ülkenin ilişkilerinin geleceğinin şekilleneceği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Akp'li Vekillere Erivan İzni Yok, **Radikal Gazetesi**, 3 Eylül 2008, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=896851&Date=03.09.2008&CategoryID=78>

Aliyev Medeniyetler İttifakına Katılmıyor, **Milli Gazete**, 3 Nisan 2009, <http://www.milligazete.com.tr/haber/aliyev-medeniyetler-ittifaki-na-katilmiyor-120929.htm>

Araz Aslanlı, *Türkiye-Ermenistan Sınırları Açılmalı mı?*, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html>

Avrupa'nın Kapalı Tek Sınır Kapısı Açılıyor, **Ntvmsnbc**, 10 Ekim 2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25008866/>

Aybars Görgülü, Alexander Iskandaryan, Sergey Mınyan, **Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek**, *Tesev Yayınları*, İstanbul 2010.

Aybars Görgülü, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü**, *Tesev Yayınları*, İstanbul 2008.

Azərbaycan'dan mesaj var, **Hürriyet**, 18 Şubat 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19938808.asp>

Babacan: Kapsamlı Çözüm İstiyoruz, **Akşam Gazetesi**, 17 Nisan 2009, aksam.medyator.com/.../babacan__kapsamli_cozum_istiyoruz.html

Bakü'den Sarkizyan'a Sert Çıkış, **Habertürk**, 27 Temmuz 2011, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/652303-bakuden-sarkisyana-sert-cikis>

Başbakan Erdoğan, Davos'ta Sarkisyan'la Görüştü, 30 Ocak 2009, www.euractiv.com.tr/.../basbakan-erdogan-davosta-sarkisyanla-gorus...

Baykal'dan Gül'e Ermeni Taşı!, **Portakal**, 1 Eylül 2008,
www.porttakal.com/.../baykaldan-gule-ermeni-tasi-101800.html

Bilal N. Şimşir, **Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**, Bilgi Yayınevi, Nisan 2011.

Bülent Aras, *Ermenistan İle Futbol Diplomasisi*, www.anlayis.net/makaleredirector.aspx?makaleid=5379

Bülent Aras, Fatih Özbay, **Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti**, *Seta Analiz*, Sayı 12, Ekim 2009.

Candan Azer, **Babadan Oğula Güney Kafkasya**, *Truva Yayınları*, İstanbul 2011.

Cumhurbaşkanı Gül Sarkisyan'ı Kutladı, **CNN Türk**, 21 Şubat 2008,
<http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/02/21/cumhurbaskani.gul.sarkisyani.kutladi/430526.0/index.html>

Cumhurbaşkanı Gül'ün Azerbaycan Ziyareti,
<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/47538/cumhurbaskani-gulun-azerbaycan-ziyareti-sona-erdi.html>

Çağrı Erhan, **Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Son Durum**, *USAK*, 11 Şubat 2010.

Dağlık Karabağ da Umut Veren Gelişme, **İHA**, 12 Mayıs 2008,
www.iha.com.tr/haber/detay.aspx?nid=45685&cid=5

Davutoğlu: "Hedef Sınırların Tanınması", **CNN Türk**, 1 Eylül 2009,
<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/09/01/davutoglu.hedef.sinirlarin.taninmasi/541604.0/index.html>

Deniz Zeyrek, *Protokollere İlk Çelme Erivan'dan*, **Radikal Gazetesi**, 20 Ocak 2010,
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=975645&CategoryID=100>

Diyalog Kapıları İçin Önemli Adım, **Hürriyet Gazetesi**, 7 Eylül 2008,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9839379.asp?gid=233&srid=4079&oid=2&l=1>

Elekdağ: Protokoller Ciddi Sakıncalar Taşıyor, **Son Dakika**, 21 Ekim 2009,
www.sondakika.com/haber-elekdag-protokoller-ciddi-sakincalar-tasi...

Erdal Şafak, *'Sıra Ermenistan'a Geldi*, **Sabah Gazetesi**, 12 Mayıs 2004,
http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2004/05/12/Sira_Ermenistan_a_geldi

Erdoğan: "Özür Dileme" Kampanyası Mantıksız, **Ntvmsnbc**, 18 Aralık 2008,
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/469299.asp>

Erivan ile Görüşmeler Gizli Değil, **Haberinyeri**, 19 Temmuz 2008.
www.haberinyeri.net/erivan-ile-gorusmeler-gizli-degil-24542h.htm

Erivan'a Gerekenler Anlatılacak, **Hürriyet Gazetesi**, 7 Aralık 2004,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=279248>

Ermeni Protokolü Meclis'te, **Hürriyet Gazetesi**, 21 Ekim 2009,
hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=12743361

Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu, Topu Türkiye'ye Attı, **Hürriyet Gazetesi**, 22 Nisan 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14500163.asp>

Ermenistan Protokolü Onaylandı, **Sabah Gazetesi**, 12 Ocak 2010,
www.sabah.com.tr/Dunya/2010/.../12/ermenistan_protokolu_onaylad...

Ermenistan Sınırı Açılıyor, **HaberTürk**, 2 Eylül 2009,
www.haberturk.com/gundem/haber/169714-ermenistan-siniri-aciliyor

Ermenistan'la Gizli Görüşme, **Hürriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 2008,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=9463166>

Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, *Bilgesam*, Ocak 2011.

Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirme**, *Bilgesam*, 24 Eylül 2009.

Fikret Bila, *Gül-Aliyev Mutabakatı*, **CNN Türk**, 25 Nisan 2009, www.cnnturk.com/.../fikret.bila/gul.aliyev.mutabakati/9.178/index.ht...

Fransa'nın Sözde Ermeni Soykırımı, Telifsiz Darbe Olur, **Milliyet Gazetesi**, 7 Ekim 2006, <http://www.milliyet.com.tr/2006/10/07/son/sonsiy16.asp>

Gizli Diplomasi, **Sabah Gazetesi**, 25 Ocak 2007, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2007/06/13/Gizli_diplomasi

Gökhan Özkan, **Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği**, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, 2010, S.1.

Gül Daveti Kabul Etti, **Kenthaber**, 3 Eylül 2008, www.kenthaber.com/Haber/.../gul-daveti-kabul-etti/ad4af478-b958-4...

Güven Özalp, *"Koçaryan: Gelin Görüşelim"*, **Radikal Gazetesi**, 24 Haziran 2004, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=120267>

İbrahim Kalın, **Tarih ve Reel – Politik Arasında Kafkas Ruleti ve Türkiye Ermenistan İlişkileri**, *Açık Görüş*, 14 Eylül 2008.

İbrahim Karagül, *Erdoğan'dan Bakü'ye Tam Güvence*, **Yenişafak Gazetesi**, 14 Mayıs 2009, [yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=16755&y=IbrahimKaragul](http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=16755&y=IbrahimKaragul)

İdris Bal, *Türkiye- Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*, Ocak 2011.

İşgal Kalkmadıkça Kapılar Açılmaz, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 2009, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=56410>

Kamer Kasım, **Azerbaycan ile İlişkiler**, *USAK*, 2 Mart 2011.

Kamer Kasım, **Türk-Ermeni Barış Komisyonu: Kaçırılan Fırsat**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 4, Aralık 2001, Ocak-Şubat 2002.

Kamer Kasım, **Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Sorunu**, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html>

Koçaryan Öncelikle Ön Koşulsuz Diplomatik İlişki Kurulsun, **Sabah Gazetesi**, 26 Nisan 2005, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/04/26/gnd98.html>

Koçaryan'dan Erdoğan'a Yanıt Geldi, **Sabah Gazetesi**, 26 Nisan 2005, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/04/26/gnd92.html>

Mehmet Dikkaya, Murat Bakır, **Türkiye Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasında Olası Etkiler**, Şubat 2010, http://www.mehmetdikkaya.org/images/stories/KAFKASYA/TRKYE-ERMENSTAN_SINIR_KAPISININ_AILMASININ_OLASI_ETKLER_Haziran_2009.pdf

Mehmet Dikkaya, **Türkiye Ermenistan İlişkileri: Nereye Kadar?** 23 Kasım, 2009, http://www.mehmetdikkaya.org/images/stories/KAFKASYA/Trkiye_-_Ermenistan_liskileri.pdf

Mitat Çelikpala, **Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş**, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010.

Muharrem Ekşi, **Söylemden Reelpolitiğe: Türkiye'nin Ermenistan Açılımı**, *Mostar*, Haziran 2009.

Mustafa Aydın, **Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?**, *Tepav*, Eylül 2009.

Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan İle Sorunları**, *Avim*, Ankara.

Mübariz Ahmedoğlu, **Türk-Ermenistan İlişkileri Nereye Gidiyor?**, 1 Ağustos 2003.

Nalbantyan'dan "Normalleşme" Resti, **Haber7**, 21 Ocak 2008, www.haber7.com/haber/.../Nalbantyan-dan-normallesme-resti.php

Nejdet Erence, *Sınırlar Tanınacak*, **Posta Gazetesi**, 2 Eylül 2009 www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Sinirlar_taninacak.htm?...857

Nerdun Hacıoğlu, *Türkiye'nin Sınırlarını Tanıyoruz*, **Hürriyet Gazetesi**, 9 Ekim 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/12652545.asp>

Normalleşme Başka, Soykırım Başka, Ntvmsnbc, 13 Mart 2010,
<http://www.ntvmsnbc.com/id/25068922/>

Obama, “Soykırım” demedi, “Büyük Felaket” dedi, Yenişafak Gazetesi, 24 Nisan 2009, <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=24.04.2009&i=182621>

Oya Eren, **Kars Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi ve Engellemeler**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, 11 Aralık 2006,
<http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>

Oya Eren, **Kars Tiflis-Bakü Demiryolu Projesinde Bir Adım Daha**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, 09 Şubat 2007,
<http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=1682>

Ömer Engin Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 16-17, 2004.

Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı I, Mart, Nisan, Mayıs 2005.

Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 18, 2005.

Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 19, 2005.

Ömer Ergün Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 30, 2008.

Protokoller İmzalandı, Diaspora Tepkili, Cnnturk, 11 Ekim 2009,
<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/11/protokoller.imzalandi.diaspora.tepkili/547129.0/index.html>

Protokollerin Ardından Türkiye Ermenistan İlişkileri, *BÜSAM*, İstanbul 2009.

Psikolojik Duvarlar Yıkıldı. Umutluyum, **Taraf Gazetesi**, 8 Eylül 2008, <http://www.taraf.com.tr/haber/psikolojik-duvarlar-yikildi-umutluyum.htm>

Sarkisyan: Karabağ'ı Biz Aldık, Ağrı'yı da Siz Alın, **Enson Haber**, 10 Ağustos 2011, <http://www.ensonhaber.com/karabagi-biz-aldik-agriyi-size-biraktik-2011-07-26.html>

Sedat Laçiner, **Bir Ermeni Tasarısı Hiç bu Kadar İşe Yaramamıştı**, *USAK*, 16 Mart 2010.

Sedat Laçiner, **Değişen Türkiye Değil Ermenistan ve Azerbaycan**, *USAK*, 7 Mayıs 2009.

Sedat Laçiner, **Ermeni Şantajı**, *USAK*, 21 Şubat 2010.

Sedat Laçiner, **Gereksiz Riskler Bunlar**, *USAK*, 7 Mayıs 2009.

Sedat Laçiner, **Hangi Ermeni Sorunu?**, *USAK*, Ankara 2009.

Sedat Laçiner, **Protokoller Ermenileri Bölüyor, Sınırları Garanti Altına Alıyor**, *USAK*, 13 Ekim 2009.

Sedat Laçiner, **Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Temel Sorunlar**, *USAK*, 5 Eylül 2008.

Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler: Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, *USAK*, 2. Baskı, Ankara 2005.

Semih İdiz, *“Ermeniler Sınırın Açılmasını İstiyor”*, **Milliyet Gazetesi**, 15 Şubat 2008, <http://www.milliyet.com.tr/2008/02/15/yazar/idiz.html>

Sinan Oğan, **Ermenistan ile İmzalanan Protokoller ve Bundan Sonraki Riskli Sürecin Analizi**, *Türksam*, 12 Ekim 2009.

Sinan Oğan, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Açılımlar ve Nalbantyan'ın İstanbul Ziyareti**, *Türksam*, 24 Kasım 2008.

Tarihi Gafler, **Akşam Gazetesi**, 2 Eylül 2008.

Teşekkürler Elimizi Havada Bırakmadınız, **Hürriyet Gazetesi**, 7 Eylül 2008,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9839374.asp>

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması, No: 56, 22 Nisan 2009,
www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskile

Türkiye Ermenistan Anlaşması Ne Getiriyor?, **Bianet**, 2 Eylül 2009,
bianet.org/bianet/bianet/116794-turkiye-ermenistan-anlasmasi-ne-get...

Türkiye Ermenistan Protokol Metni, **Habername**, 10 Ekim 2009,
www.habername.com/.../turkiye-ermenistan-protokol-metni--27543...

Türkiye Ermenistan Rehberi, **ESI**, Ağustos 2010,
<http://www.scribd.com/niketlug/d/40094263-TURK%C4%B0YE-ERMEN%C4%B0STAN-REHBER%C4%B0>

Türkiye ve Ermenistan Protokelleri Zorda Olsa İmzalandı, **Bianet**, 12 Ekim 2009,
bianet.org/bianet/.../117551-turkiye-ve-ermenistan-protokelleri-zor-...

Türkiye ve Ermenistan: Kalıpları Kırmak Sınırları Açmak, **Setav**, 14 Nisan 2009.

Türkiye'den Ermenistan'a Sert Tepki, **TRTnet**, 20 Ocak 2010,
<http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=9ffce525-649f-43f4-a47e-60f35af5bd64>

Türkiye'den Ermenistan'a Tarihi Çağrı, **Haber3**, 26 Haziran 2004,
<http://www.haber3.com/turkiyeden-ermesintana-tarihi-cagri-9574h.htm>

Uğur Ergan, *Bir Millet Ayrılıyor*, **Hürriyet Gazetesi**, 19 Ekim 2009,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12720855.asp>

Utku Çakırözer, *“Acı Hatıralar”*, **Milliyet Gazetesi**, 15 Nisan 2005,
<http://www.milliyet.com.tr/2005/04/15/siyaset/axsiy02.html>

Üçlü Zirveden “Çözüm” Mesajı, Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 2008.

Vural: Protokollere Karşı Çıkacağız, Son Dakika, 21 Ekim 2009,
www.sondakika.com/haber-vural-protokollere-karsi-cikacagiz/

EKLER

Ek 1.

IN THE NAME OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

**THE DECISION
OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA**

**ON THE CASE ON DETERMINING THE ISSUE OF CONFORMITY WITH THE
CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
OF THE OBLIGATIONS STIPULATED BY
THE PROTOCOL ON THE ESTABLISHMENT OF DIPLOMATIC RELATIONS
BETWEEN THE REPUBLIC OF ARMENIA AND THE REPUBLIC OF TURKEY AND
BY THE PROTOCOL ON DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN THE
REPUBLIC OF ARMENIA AND THE REPUBLIC OF TURKEY
SIGNED IN ZURICH ON 10 OCTOBER 2009**

Yerevan

12 January 2010

The Constitutional Court of the Republic of Armenia, composed of G. Harutyunyan (President), K. Balayan, H. Danielyan, F. Tokhyan, M. Topuzyan, V. Hovhannisyan (Case Rapporteur), H. Nazaryan, R. Papayan, and V. Poghosyan;

With the participation of the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia Edward Nalbandian as the official representative of the President of the Republic;

Acting in accordance with Article 100(2) and Article 101(1) of the Constitution of the Republic of Armenia and Articles 25, 38, and 72 of the Republic of Armenia Law on the Constitutional Court;

Examined in a written procedure in public “the Case on Determining the Issue of Conformity with the Constitution of the Republic of Armenia of the Obligations Stipulated by the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and by the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey Signed in Zurich on 10 October 2009.”

The case was initiated by the Application lodged by the President of the Republic with the Constitutional Court on 17 November 2009.

Having reviewed the Application, the written report of the Case Rapporteur, and the written statement of the official representative of the President of the Republic; having examined

the Protocols and other documents in the case, the Constitutional Court of the Republic of Armenia **FOUND:**

1. The Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey were signed by the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Armenia and the Republic of Turkey in Zurich on 10 October 2009.

In accordance with Article 2(2) of the Republic of Armenia (RA) Law on the International Treaties of the RA, any written agreement "... compiled in the form of a treaty, agreement, convention, memorandum, **protocol**, or a document with any other designation, or expressed through the exchange of notes or letters" is considered "an international treaty of the RA."

In accordance with Article 24 of the aforementioned Law, **interstate international treaties** are subject to ratification by the RA National Assembly. Article 7 of the Law provides that political, cooperative, or consular relations with another country are among the relations governed by an **interstate treaty**.

The 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties (Articles 2 and 14), Article 81(2-e) of the RA Constitution, and Article 24 of the RA Law on the International Treaties of the RA stipulate that any international treaty the text of which prescribes ratification shall be subject to ratification.

In accordance with Article 100(2) of the RA Constitution, the RA Constitutional Court shall, prior to the ratification of an international treaty, **determine**, in a procedure of prior control prescribed by law, the conformity with the Constitution of **the obligations stipulated in such treaty**.

2. The materials of the case show that diplomatic relations have not been established between the two neighboring countries after the Republic of Armenia declared independence; in and due to the absence of such relations, numerous legal and treaty issues have accumulated, which cannot be solved by the single act of establishing diplomatic relations. With this consideration in mind, a Protocol on Development of Relations between the two countries was signed in addition to the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations. While the two Protocols are in a formal sense two separate documents, they regulate interrelated and complementary matters, were signed on the same day, are linked through cross-references, and prescribe mutual obligations that are also interrelated. In view of the aforementioned circumstances, the instruments of their ratification shall be exchanged simultaneously, and they

shall enter into force on the same day. Moreover, Article 2(1) of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties provides that “treaty” means an international agreement concluded between States in written form and governed by international law, **whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments** and whatever its particular designation.

The aforementioned two Protocols together are the first step constituting the legal basis for further action within the authority of the two respective states aimed at the regulation of interstate relations.

3. The examination of the Protocols at hand reveals that the two countries, acting on the basis of the fundamental principles of international law; referring to their obligations under multilateral international agreements; governed, in particular, by the commitment to promote international peace and security as well as to recognize the sovereign equality of the member states, as stipulated in the UN Charter; and pursuing the establishment and development of normal interstate relations in different spheres through engaging in dialogue on the level of states; **have agreed**, on the basis of reciprocity:

- To establish diplomatic relations in accordance with the Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961 and to exchange Diplomatic Missions;

- To open the common border within two months after the entry into force of the Protocol on the Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey;

- To conduct regular political consultations between the Ministries of Foreign Affairs of the two countries;

- To implement a dialogue on the historical dimension with the aim to restore mutual confidence between the two nations, including an impartial scientific examination of the historical records and archives to define existing problems and formulate recommendations;

- To make the best possible use of existing transport, communications and energy infrastructure and networks between the two countries, and to undertake measures in this regard;

- To develop the bilateral legal framework in order to foster cooperation between the two countries;

- To cooperate in the fields of science and education by encouraging relations between the appropriate institutions as well as promoting the exchange of specialists and students, and act with the aim of preserving the cultural heritage of both sides and launching common cultural projects;

- To establish consular cooperation in accordance with the Vienna Convention on Consular Relations of 1963 in order to provide necessary assistance and protection to the citizens of the two countries;

- To take concrete measures in order to develop trade, tourism and economic cooperation between the two countries; and
- To engage in a dialogue and reinforce their cooperation on environmental issues.

The Parties have also agreed to establish an intergovernmental bilateral commission which shall comprise separate sub-commissions. To prepare the working modalities of the intergovernmental commission and its sub-commissions, a working group headed by the Ministers of Foreign Affairs of the Parties shall be created during the prescribed time period. The procedure of approving the modalities, as well as the timetable for starting the work of the intergovernmental commission and the sub-commissions have been agreed upon. The timetable and elements agreed by both sides for the implementation of the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey are mentioned in the annexed document, which is integral part of the Protocol.

As stated above, the aforementioned obligations being undertaken by the Parties are interdependent; hence, the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey **shall enter into force on the same day**, i.e. on the first day of the first month following the exchange of instruments of ratification. It implies further that either Protocol cannot acquire legal force or take effect without the other.

The Protocols are done in Armenian, Turkish and English authentic copies in duplicate. In case of divergence of interpretation, the English text shall prevail; the latter has also been examined by the Constitutional Court.

4. Based on a comprehensive analysis of the constitutional-legal content of obligations being undertaken by the Republic of Armenia and the context, object, and purposes of the Protocols, the Constitutional Court, acting within its authority, sets forth the following legal positions:

a) **The mutual obligations** being undertaken by the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey are, under the principles of international law, **exclusively of a bilateral interstate nature**, and cannot concern, or by various references be attributed to, any third party or the relations with such third party of the signatories of such Protocols.

b) Generally-recognized terms, which are widely used in the preambles of international treaties, such as **“taking into account,” “taking into consideration,” “recognizing,” “noting,” “guided by,” “in pursuit up,” “acknowledging,” “emphasizing,” “confirming,” “reiterating,” “asserting,” “referring,” “recalling,” “accepting,” “being convinced,”** and others, denote existing realities, wishes, aims, aspirations, certain common principles, and the like, which the treaty parties take into account in mutually **agreeing to undertake certain international legal obligations**. Two of the concrete obligations being undertaken by the Protocols, i.e. “to establish diplomatic relations” and “to open the common border,” have an interrelated underlying significance. Therefore, any other obligation prescribed by the Protocols can have international legal effect only if the existing border is open and concrete diplomatic relations exist between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey, **providing for the prerequisites necessary for the fulfillment of the treaty obligations undertaken by the Parties**.

c) The Protocols do not stipulate any procedures or provisions on the settlement of disputes or the termination or suspension of treaty obligations. The emphasis is primarily on wishes, aims, and the intention to create prerequisites for the further development of relations. Therefore, the Constitutional Court takes into consideration that the establishment and further development of relations between the two countries in different spheres will be anchored in specific agreements concluded between the two countries in written form and governed by international law (according to Article 2(1-a) of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties). The constitutionality of obligations being undertaken under such specific agreements will be examined and evaluated separately under Article 100(2) of the RA Constitution and Article 72 of the RA Law on the Constitutional Court.

d) The commitment of the Republic of Armenia in the context of the Parties’ commitment to open the common border stipulated by the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey is related to the willingness of the Republic of Armenia to resolve legal-organizational and institutional issues connected to safeguarding the normal operation of border checkpoints.

e) International treaties can have legal effect for the Republic of Armenia only in line with the provisions of Article 6 of the RA Constitution, with due regard for their validity in international law and their being a constituent part of the legal system of the Republic of Armenia in the procedure prescribed by the RA Constitution.

5. The RA Constitutional Court also finds that the provisions of the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey cannot

be interpreted or applied in the legislative process and application practice of the Republic of Armenia as well as in the interstate relations in a way that would contradict the provisions of the Preamble to the RA Constitution and the requirements of Paragraph 11 of the Declaration of Independence of Armenia.

6. The Constitutional Court finds necessary that the steps by the Republic of Armenia towards undertaking the contemplated obligations and towards ensuring legislative and institutional safeguards necessary for the fulfillment of such obligations be consistent with the legal positions set forth in this Decision and the fundamental principles of the constitutional order stipulated by the Constitution of the Republic of Armenia.

Based on the outcome of the examination of the case, taking into account the legal positions set forth in the Decision, and governed by Article 100(2) and Paragraphs 1 and 4 of Article 102 of the Constitution of the Republic of Armenia, as well as Articles 63 and 64 of the Republic of Armenia Law on the Constitutional Court, the Constitutional Court of the Republic of Armenia **D E C I D E S** as follows:

1. The obligations stipulated by the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and by the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey are in conformity with the Constitution of the Republic of Armenia.

2. According to Paragraph 2 of Article 102 of the Constitution of the Republic of Armenia, this Decision is final and enters into force upon pronouncement.

PRESIDENT

G. HARUTYUNYAN

12 January 2010

Ek 2.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASI HAKKINDA PROTOKOL

Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan ilişkilerin geliştirilmesi hakkındaki Protokol'de öngörüldüğü gibi halkların çıkarları için siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda iyi komşuluk ilişkileri kurulmasını ve iki taraflı işbirliğinin geliştirilmesini istemekte,

Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Antlaşması ve Yeni Avrupa için Paris Şartı kapsamındaki yükümlülüklerine atıfta bulunmakta,

İki taraflı ve uluslararası antlaşmalarda eşitlik, egemenlik, diğer devletlerin içişlerine, toprak bütünlüğüne ve sınırlarının ihlal edilemezliğine müdahale etmeme taahhüdünü bir kez daha teyit etmekte,

İki ülke arasında bölge genelindeki barışa, güvenliğe ve istikrara katkıda bulunacak güven ve emniyet ortamının yaratılıp korunmasının aynı zamanda tehdit ve kuvvet kullanımından kaçınmanın sorunların barışçı çözümünü destekleme, insan haklarını ve temel özgürlükleri korumadaki önemini aklında tutmakta,

İki ülke arasındaki sınıır uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında belirlendiği şekliyle karşılıklı olarak kabulünü teyit etmekte,

Ortak sınırı açma konusundaki kararlarının altını çizmekte,

İyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna uymayacak bir politika uygulamaktan kaçınacaklarına yönelik taahhüdünü yinelemekte,

Sebebi ne olursa olsun her türlü terör, şiddet ve aşırılığı kınayıp, bu tür hareketleri yüreklendirmek ve onlara müsamaha göstermekten kaçınmayı taahhüt edip mücadelede işbirliğine gitmekte,

İlişkilerin ortak çıkarlar, iyi niyet, barış çabası, karşılıklı anlayış ve uyum çerçevesinde yeniden şekillendirileceğine yönelik gönüllü olduklarını onaylamakta,

Bu Protokol'ün, 1961 yılında imzalanan Diplomatik İlişkilerde Viyana Konvansiyonu'nun gereklilikleri doğrultusunda yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasında ve diplomatik görevlilerin değişiminde anlaşmışlardır.

Bu Protokol ve Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkında Protokol onay belgelerinin değişiminden sonra başlayacak ayın ilk günü gibi belirlenecek ortak bir tarihten itibaren yürürlükte olacaktır.

... 'de ... tarihinde imzalanmış, Ermenice, Türkçe ve İngilizce özgün kopyaları çoğaltılmıştır. Eğer çeviride bir anlaşmazlık yaşanırsa İngilizce metin öncelikli olacaktır.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ HAKKINDAKİ PROTOKOL

Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti,

Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında aynı gün imzalanan Diplomatik İlişkilerin Kurulması Hakkındaki Protokol ışığında,

Karşılıklı çıkarlara dayalı güven ve saygı temelinde, iki ülkenin karşılıklı ilişkilerini geliştirme perspektiflerini göz önünde bulundurarak,

Her iki ülkenin de ortak çıkarlarına dayalı politika, ekonomi, enerji, ulaştırma, bilim, teknik, kültürel konular ve diğer alanlarda karşılıklı ilişkilerin geliştirilip, güçlendirilmesi kararlaştırılarak,

İki ülke arasındaki işbirliğinin, özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (EAPC) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olmak üzere uluslararası ve bölgesel organizasyonlar nezdinde tanıtımını destekleyerek,

Bölgenin demokratik ve sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak için bölgesel istikrarın ve güvenliğin güçlendirilmesine yönelik işbirliğinde her iki Devlet'in de ortak amaçlarını göz önünde bulundurarak,

Bölgesel ve uluslararası anlaşmazlıkların ve çatışmaların uluslararası hukukun öngördüğü normlar ve prensipler temelinde barışçıl yoldan çözülmesine bağlılıklarını yineleyerek,

Uluslararası camianın, terörizm, sınır ötesi organize suçlar, yasadışı uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi hem dünyanın hem de bölgenin güvenliğine ve istikrarına yönelik tehditleri çözüme sürecinde yaptığı icraatları, aktif olarak desteklemeye hazır olduklarını yeniden teyit ederek,

1. Bu protokolün yürürlüğe girmesinden iki ay sonra iki ülke arasındaki ortak sınırın açılması konusunda mutabakata varılmıştır.

2. Mutabakata varılan diğer konular,

İki ülke Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli olarak siyasi müzakerelerin yürütülmesi,

İki ülke arasındaki karşılıklı güveni yeniden tesis etmek için var olan sorunları tanımlama ve çözümüne yönelik önerileri formüle etmek amacıyla tarihi kayıtların ve arşivlerin tarafsız şekilde incelenmesini de içeren tarihi boyut üzerinde bir diyalogun uygulanması,

İki ülke arasında var olan ulaşım, iletişim, enerji altyapı ve ağlarının en iyi şekilde kullanılması, bu konuda gerekli önlemlerin alınması;

İki ülke arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi için karşılıklı yasal çerçevenin geliştirilmesi;

Birbiriyle uyumlu kurumlar arasında ilişkileri teşvik etmek suretiyle bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması, uzman ve öğrenci değişiminin desteklenmesi, her iki tarafın kültürel mirasının korunması amacıyla hareket edilerek ortak kültür projelerinin başlatılması;

Her iki ülke vatandaşlarına yardım ve gerekli desteğin verilmesi amacıyla 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkındaki Viyana Antlaşmasıyla uyumlu bir biçimde konsolosluk alanında işbirliğinin kurulması;

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi için somut adımların atılması,

Çevre konuları üzerinde diyalogun kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi.

3. Bu Protokol'ün işlevsel 2. paragrafında bahsedilen taahhütlerin uygulanmasını sağlamak için ayrı alt komitelerin oluşumuna yol açacak hükümetler arası karşılıklı bir komisyonun kurulması konusunda mutabakata varılmıştır. Bu Protokol'ün yürürlüğe girmesinin ertesi gününden itibaren iki ay içerisinde iki ülke Dışişleri Bakanları'nın başkanlığında oluşturulacak bir çalışma grubunun, hükümetler arası komisyon ve onun alt komisyonlarının çalışma esaslarını hazırlaması. Bu Protokol'ün yürürlüğe girmesinden üç ay içerisinde bu çalışma esaslarının bakanlar düzeyinde onaylanması. Hükümetler arası komisyonun, söz konusu esasların kabulünün hemen ardından toplanması. Alt komisyonlarının bundan en geç bir ay içerisinde çalışmalarına başlaması ve yetki alanları içindeki meseleler tamamlanana kadar çalışmalarını sürdürmesi gerekmektedir. Uygun görüldüğü noktalarda, uluslararası uzmanlar da bu alt komisyonlarda görev alabilirler.

Tarafların bu Protokol'ün uygulanması konusunda üzerinde mutabakata vardıkları takvim ve unsurlar bu Protokol'ün bir parçası olarak kabul edilen ekteki belgede yer almaktadır.

Bu Protokol ve Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkında Protokol onay belgelerinin değişiminden sonra başlayacak ayın ilk günü gibi belirlenecek ortak bir tarihten itibaren yürürlükte olacaktır.

... 'de ... tarihinde imzalanmış, Ermenice, Türkçe ve İngilizce özgün kopyaları çoğaltılmıştır. Eğer çeviride bir anlaşmazlık yaşanırsa İngilizce metin öncelikli olacaktır.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA TÜRKiYE CUMHURİYETİ ADINA

Belge eki: Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi hakkındaki Protokol'ün uygulanma takvimi ve unsurları.

**Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi
hakkındaki Protokol'ün uygulanma takvimi ve unsurları**

Atılacak adımlar	Zamanlama
1. ortak sınırın açılması	Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili Protokol'ün yürürlüğe girmesinden 2 ay içinde
2. hükümetler arası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma biçimlerinin hazırlanması amacıyla iki ülke Dışişleri Bakanları'nın başkanlığında bir çalışma grubunun oluşturulması	Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili Protokol'ün yürürlüğe girmesinin ertesi gününden itibaren 2 ay içinde
3. bakanlar düzeyinde hükümetler arası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma biçimlerinin onaylanması	Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili Protokol'ün yürürlüğe girmesinden 3 ay içinde
4. hükümetler arası komisyonun ilk toplantısının düzenlenmesi	bakanlar düzeyinde hükümetler arası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma biçimlerinin onaylanmasının hemen ardından
5. aşağıdaki alt komisyonlarının faaliyete geçmesi: - siyasi istişare hakkında alt komisyon - ulaştırma, iletişim ve enerji altyapıları ve şebekeleri hakkında alt komisyon - hukuki meseleler hakkında alt komisyon - bilim ve eğitim hakkında alt komisyon - ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği hakkında alt komisyon - çevre meseleleri hakkında alt komisyon ve - Ermeni, Türk, İsviçreli ve ayrıca diğer uluslararası uzmanların da yer alacağı, mevcut sorunların tanımlanması için tarihi kayıtların ve arşivlerin tarafsız ve bilimsel bir biçimde incelenmesini de içerecek iki toplum arasında karşılıklı olarak güvenin kurulmasını amaçlayan diyalogu tesis etmek için tarihsel boyut hakkında alt komisyon	hükümetler arası komisyonun ilk toplantısından en geç bir ay içinde

Ek 3.

BAŞBAKAN R. TAYYİP ERDOĞAN'IN ERMENİSTAN DEVLET BAŞKANI ROBERT KOÇARYAN'A GÖNDERDİĞİ RESMİ MEKTUP

Sayın Cumhurbaşkanı,

Türk ve Ermeni halkları, dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarih ve komşu coğrafyayı paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarımızın mevcudiyeti bir sır değildir.

Geçmiş yıllarda halklarımıza acı veren hatıralar bırakan bu farklılıklar bugün de ülkelerimiz arasında dostane ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştırmayan bir rol oynamaktadır.

Ülkelerimizin yöneticileri olarak başta gelen görevimizin, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmak olduğunu düşünüyorum.

Bu görüşleri, ülkemizin ana muhalefet partisi lideri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal da paylaşmaktadır. Bu çerçevede, ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz.

Bu yönde bir girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını düşünüyorum.

Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Tarihçi ve diğer uzmanlarınızdan bir grup oluşturarak arşivlerde ortak çalışma yapmaları yolundaki önerimize olumlu yaklaştığınız takdirde, bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız.

Saygılarımla.

R. Tayyip Erdoğan

Ek 4.

ERMENİSTAN DEVLET BAŞKANI ROBERT KOÇARYAN'IN BAŞBAKAN R. TAYYİP ERDOĞAN'A CEVAP OLARAK GÖNDERDİĞİ RESMİ MEKTUP

H.E. Recep Tayyip Erdoğan
Prime Minister
Republic of Turkey
Ankara

Dear Prime Minister,

I'm in receipt of your letter. Indeed, as two neighbors, we both must work to find ways to live together in harmony. That is why, from the first day, we have extended our hand to you to establish relations, open the border, and thus start a dialogue between the two countries and two peoples.

There are neighboring countries, particularly on the European continent, who have had a difficult past, about which they differ. However, that has not stopped them from having open borders, normal relations, diplomatic ties, representatives in each other's capitals, even as they continue to discuss that which divides them.

Your suggestion to address the past cannot be effective if it deflects from addressing the present and the future. In order to engage in a useful dialog, we need to create the appropriate and conducive political environment. It is the responsibility of governments to develop bilateral relations and we do not have the right to delegate that responsibility to historians. That is why we have proposed and propose again that, without pre-conditions, we establish normal relations between our two countries.

In that context, an intergovernmental commission can meet to discuss any and all outstanding issues between our two nations, with the aim of resolving them and coming to an understanding.

Sincerely,

Robert Kocharian

Ek 5.

DECLARATION OF INDEPENDENCE

The Supreme Council of the Armenian Soviet Socialist Republic

Expressing the united will of the Armenian people; Aware of its historic responsibility for the destiny of the Armenian people engaged in the realization of the aspirations of all Armenians and the restoration of historical justice; Proceeding from the principles of the Universal Declaration on Human Rights and the generally recognized norms of international law; Exercising the right of nations to free self-determination; Based on the December 1, 1989, joint decision of the Armenian SSR Supreme Council and the Artsakh National Council on the "Reunification of the Armenian SSR and the Mountainous Region of Karabakh;" Developing the democratic traditions of the independent Republic of Armenia established on May 28, 1918;

Declares

The beginning of the process of establishing of independent statehood positioning the question of the creation of a democratic society based on the rule of law; 1. The Armenian SSR is renamed the Republic of Armenia (Armenia). The Republic of Armenia shall have its flag, coat of arms, and anthem. 2. The Republic of Armenia is a self-governing state, endowed with the supremacy of state authority, independence, sovereignty, and plenipotentiary power. Only the constitution and laws of the Republic of Armenia are valid for the whole territory of the Republic of Armenia. 3. The bearer of the Armenian statehood is the people of the Republic of Armenia, which exercises the authority directly and through its representative bodies on the basis of the constitution and laws of the Republic of Armenia. The right to speak on behalf of the people of the Republic of Armenia belongs exclusively to the Supreme Council of Armenia. 4. All citizens living on the territory of Armenia are granted citizenship of the Republic of Armenia. Armenians of the Diaspora have the right of citizenship of Armenia. The citizens of the Republic of Armenia are protected and aided by the Republic. The Republic of Armenia guarantees the free and equal development of its citizens regardless of national origin, race, or creed. 5. With the purpose of guaranteeing the security of the Republic of Armenia and the inviolability of its borders, the Republic of Armenia creates its own armed forces, internal troops, organs of state and public security under the jurisdiction of the Supreme Council. The Republic of Armenia has its share of the USSR military apparatus. The Republic of Armenia determines the regulation of military service for its citizens independently. Military units of other countries, their military bases and building complexes can be located on the territory of the Republic of Armenia only by a decision of Armenia's Supreme Council. The armed forces of the Republic of Armenia can be deployed only by a decision of its Supreme Council. 6. As the subject of international law, the Republic of Armenia conducts an independent foreign policy; it establishes direct relations with other states, national-state units of the USSR, and participates in the activity of international organizations. 7. The national wealth of the Republic of Armenia - the land, the earth's crust, airspace, water, and other natural resources, as well as economic and intellectual, cultural capabilities are the property of its people. The regulation of their governance, usage, and possession is determined by the laws of the Republic of Armenia. The v has the right to its share of the USSR national wealth, including the supplies of gold and diamond, and hard currency funds. 8. The Republic of Armenia determines the principles and regulation of its economic

system, creates its own money, national bank, finance-loan system, tax and custom services, based on the system of multiple forms of property ownership. 9. On its territory, the Republic of Armenia guarantees freedom of speech, press, and conscience; separation of legislative, executive, and judicial powers; a multi-party system; equality of political parties under the law; depolitization of law enforcement bodies and armed forces. 10. The Republic of Armenia guarantees the use of Armenian as the state language in all spheres of the Republic's life; the Republic creates its own system of education and of scientific and cultural development. 11, The Republic of Armenia stands in support of the task of achieving international recognition of the 1915 Genocide in Ottoman Turkey and Western Armenia. 12. This declaration serves as the basis for the development of the constitution of the Republic of Armenia and, until such time as the new constitution is approved, as the basis for the introduction of amendments to the current constitution; and for the operation of state authorities and the development of new legislation for the Republic.

Signed by:

Levon Ter-Petrosian

President of the Supreme Council of the Republic of Armenia

Ara Sahakian

Secretary of the Supreme Council of the Republic of Armenia

Yerevan

August 23, 1990

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa BÜYÜKKİRAZ

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi : 20.03.1985

Doğum Yeri : Kayseri

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim :

Lise : 1998 - 2001 Fevzi Çakmak Lisesi

Lisans : 2004 - 2009 Okan Üniversitesi İşletme Bölümü